

63059

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

KAMU İKTİSADİ TEŞEBBÜSLERİNDE
ETKİNLİK VE VERİMLİLİK ANALİZİ
TOPRAK MAHSULLERİ OFİSİ ÖRNEĞİ

MASTER TEZİ

Tez Danışmanı
Doç.Dr.Nurcan ÖZKAPLAN

Hazırlayan
Günay GÜNER

Ankara - 1997

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Günay GÜNER'e ait Kamu İktisadi Teşebbüslerinde Etkinlik ve Verimlilik Analizi Toprak Mahsulleri Ofisi Örneği adlı çalışma jürimiz tarafından İktisat Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TÉZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Üye.....

Üye.....

ÖZET

Girişimlerin mülkiyet biçimi gereği verimli ya da verimsiz çalışacağı yargısını içeren görüşler ve buna karşı olan görüşler yeterli bilimsel çalışmalarla desteklenmelidir.

Toprak Mahsülleri Ofisi'nin etkinliğindeki düşünün nedeni kuruluş dışında gelişen makro ekonomik politikaların söz konusu girişimin yüksek düzeyde borçlanmasına yol açarak mali yapısını bozması ve bu koşullarda sosyal işlevlerini yerine getirmek zorunda bırakmasıdır.

ABSTRACT

The opinions on the subject that an establishment whether it belongs to public or private sectors, will be productive or not, must be supported by sufficient scientific studies.

The reason to the decreasing of inefficiency of Turkish Grain Board (TMO) is the macro economic politics developing outside the office. This caused to the office get into debt on an excessive level which destroyed the financial structure and made the office to run its social functions under these conditions.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

GİRİŞ

1

BÖLÜM I. GENEL OLARAK KAMU GİRİŞİMCİLİĞİ

I.1.	İktisat Teorisinde Kamu Girişimciliği	4
I.1.1.	Mülkiyet ve Etkinlik Kavramlarına Teorik Yaklaşımlar	5
I.1.1.1.	Ampirik Yaklaşım	5
I.1.1.2.	Neo Klasik Yaklaşım	5
I.1.1.3.	Keynesci Yaklaşım	7
I.2.	Kamu Girişimciliğinde Etkinlik	12
I.2.1.	Özelleştirme ve Etkinlik	19
I.2.2.	Yabancı Mülkiyet ve Teknolojik Etkinlik	22

BÖLÜM II. TÜRKİYE'DE TARIM SEKTÖRÜ

II.1.	Tarımın İktisadi Kalkınmaya Katkısı ve Önemi	24
II.2.	Tarım Ürünlerinde Fiyat Oluşumu	27
II.3.	Tarımsal Fiyatlara Devlet Müdahalesi	29
II.3.1.	Fiyatlara Dolaysız Müdahale	29
II.3.1.1.	Fiyat Sübvansiyonu	29
II.3.1.2.	Fiyat Desteği	31
II.3.1.3.	Fiyat Sübvansiyonu ile Fiyat Desteği Uygulamalarının Karşılaştırılması	34
II.3.2.	Fiyatlara Dolaylı Müdahale	35
II.3.2.1.	Üretim Girdilerine Sübvansiyon Verilmesi	35
II.3.2.2.	Kotalama	36
II.3.2.2.1.	Alan Kotalaması	36
II.3.2.2.2.	Miktar Kotalaması	37
II.4.	Tarım Sektörünün Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri	38
II.4.1.	Tarımın Milli Gelir İçindeki Payı	40

	Sayfa
II.4.2. Tarımın İstihdam İçindeki Payı	40
II.4.3. Tarımın İthalat ve İhracat İçindeki Payı	41
II.5. Türkiye'de Tarım Sektörünün Özellikleri	42
II.6. Türkiye'de Tarım Sektörünün Yapısı	43
II.6.1. Ekim Alanları	43
II.6.2. İşletme Yapısı	44
II.6.3. Teknolojik Yapı	44
II.7. İç Ticaret Hadlerinin Gelişimi	45
II.8. Tarımsal Destekleme ve Finansman Politikası	46
II.8.1. Kurumsal Örgütlenmeler	50
II.8.2. Fonlar	51
II.8.3. Bütçe	51
II.8.4. T.C. Ziraat Bankası	52
II.9. 1980 Ekonomi Politikalarının Tarıma Etkisi	53

BÖLÜM II. TMO'NUN TÜRKİYE EKONOMİSİ İÇİNDEKİ YERİ VE GELİŞİMİ

III.1. Dünyada ve Türkiye'de KİT'ler	58
III.2. Mali Analiz	65
III.2.1. Bilanço Analizi	74
III.2.1.1. Ödeme Gücü Rasyoları	74
III.2.1.2. Rantabilite Rasyoları	75
III.2.2. Maliyet Fayda Analizi	76
III.3. Tekel Durumu ve Kamu Girişimi	78
III.4. Kamu Girişimi ve Yatırım	82
III.5. TMO'nun Kuruluşu, Görevleri ve İdari Yapısı	84
III.6. TMO'nun İşlevleri	87
III.6.1. Alım	87
III.6.2. Ödeme Biçimi	88
III.6.3. Stoklama	89
III.7. TMO'nun Faaliyetleri	90
III.7.1. İç Alım Faaliyetleri	90
III.7.2. İç Satış Faaliyetleri	94
III.7.3. İthalat Faaliyetleri	94
III.7.4. İhracat Faaliyetleri	95
III.8. Türkiye'de Buğday Fiyatları ve Ekonomiye Etkisi	95

	Sayfa
III.9. TMO'nun Maliyet Yapısı	97
III.9.1. Kaynaklar Arası İlişkiler	98
III.9.1.1. Mali Yeterlilik (Finansman) Rasyosu	98
III.9.1.2. İç Kaynaklar (Oto Finansman)	100
III.9.2. Varlıklar Arası İlişkiler	100
III.9.3. Varlıklar ile Kaynaklar Arasındaki İlişkiler	101
III.9.3.1. Bağlı Değerlerle Bu Değerlerin Finansmanında Kullanılan Kaynakların İlişkileri	101
III.9.3.2. Paraya Çevrilebilir ve Hazır Değerlerle Bu Değerlerin Finansmanında Kullanılan Kaynakların İlişkileri	102
III.10. TMO'nun Mali Sonuçları	103
III.10.1. Karlılık (Rantabilite)	103
III.10.1.1. Mali Karlılık	103
III.10.1.2. İktisadi Karlılık (Ekonomik Rantabilite)	105
III.10.2. Mali Sonucu İlgilendiren Etkenler	105
III.11. TMO'nun Verimlilik Analizi	108
III.11.1. Verimlilik	108
III.11.2. İktisadilik Rasyosu	109
III.11.3. Kullanılan Sermaye Değişmelerinin Karlılığa Etkisi	110
SONUÇ	115
KAYNAKÇA	117
EKLER	124

Kısaltmalar Cetveli

KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsü
TMO	Toprak Mahsulleri Ofisi
DİE	Devlet İstatistik Enstitüsü
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
ÖİK	Özel İhtisas Komisyonu
TCMB	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
BYKP	Beş Yıllık Kalkınma Planı
MFA	Maliyet Fayda Analizi
MPM	Milli Produktivite Merkezi
DFİF	Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu
KKDF	Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu

Tablo ve Şekiller Cetveli

Tablo II.1. Tarımsal Üretim

Şekil II.1. Tarım Ürünlerinde Fiyat Oluşumu

Şekil II.2. Cobweb Olgusu

Şekil II.3. Fiyat Sübvansyonu

Şekil II.4. Fiyat Desteği

Şekil II.5. Fiyat Desteğinde İstikrar

Şekil II.6. Alan Kotalaması

Şekil II.7. Miktar Kotalaması

Şekil III.1. Toplam Gelir-Maliyet

Şekil III.2. Devlet Müdahalesi ve Girişim Karı

Şekil III.3. Fiyat Düzenlemeleri ve Sonuçları

Şekil III.4. Fiyatlandırma ve Sosyal Fayda

Şekil III.5. Sosyal Yarar Çizelgesi

Şekil III.6. Devlet Müdahalesi ve Tekelci Karı

Şekil III.7. Tekel Durumu ve Kamu girişimi

Şekil III.8. Talep Fonksiyonu

Şekil III.9 Tekel Durumu ve Kar Maksimizasyonu

Ekteki Tabloların Listesi

Tablo 1. TMO'nun 1971-1996 Yılları Arası Faaliyet Bilgileri

Tablo 2. TMO'nun 1984-1996 Yılları Arası Alım Bilgileri

Tablo 3. TMO'nun 1971-1996 Yılları Arası Piyasa Etkinlik Oranları

Tablo 4. TMO'nun 1971-1996 Yılları Arası Buğday Faaliyetleri

Tablo 5. TMO'nun 1985-1996 Yılları Arası GSYİH'ya Katkısı

Tablo 6. TMO'nun 1988-1994 Yılları Arası Yıl Sonu Depo Stok Miktarları

Tablo 7. TMO'nun 1985-1996 Net Satış Hasılatı Bilgileri

Tablo 8. TMO'nun 1988-1996 Yılları Arası Gider Bilgileri

Tablo 9. TMO'nun 1984-1996 Arası Ürün Alım Fiyatları

Tablo 10. TMO'nun 1985-1996 Yılları Arası Yabancı Kaynak Bilgileri

Tablo 11. TMO'nun 1984-1995 Yılları Arası Ait Mali Göstergeler

Tablo 12. TMO'nun 1985-1996 Yılları Arası Verimlilik Göstergeleri

Tablo 13. TMO'nun 1971-1983 Yılları Arası Mali Göstergeleri

Tablo 14. TMO'nun 1985-1996 Yılları Arası Görev Zararı Bilgileri

Tablo 15. Türkiye'de 1985-1995 Yılları Arası Ürün Bazında Üretim ve TMO Alımı

Tablo 16. TMO'nun 1985-1996 Yılları Arası Yatırım Bilgileri

Tablo 17. TMO'nun 1976-1996 Yılları Arası Gelir Tablosu Bilgileri

Tablo 18. TMO'nun 1988-1994 Yılları Arası Sevk Miktarları

Tablo 19. TMO'nun 1988-1994 Yılları Arası Tesellüm Miktarları

Tablo 20. TMO Cari ve Reel Buğday Fiyatlarının Toptan Eşya Fiyatlarıyla Karşılaştırılması

Tablo 21. TMO Cari ve Reel Arpa Fiyatlarının Toptan Eşya Fiyatlarıyla Karşılaştırılması

Tablo 22. TMO Cari ve Reel Çavdar Fiyatlarının Toptan Eşya Fiyatlarıyla Karşılaştırılması

Tablo 23. TMO Cari ve Reel Yulaf Fiyatlarının Toptan Eşya Fiyatlarıyla Karşılaştırılması

ÖNSÖZ

Türkiye'de, dünyadaki liberal dönüşümün ve küreselleşme olgusunun da etkisiyle, kamu kesiminin ve buna bağlı olarak KİT'lerin ekonomiye yük olan kuruluşlar olduğu ve en kısa sürede tasfiyelerinin gerektiği inancı yaygınlık kazanmıştır. Bu yargı desteklenirken kamu sektörünün, kamu işletmeciliğinin niteliği gereği verimsiz ve israfçı olduğu, dünya deneyiminin bu yargıyı desteklediği, Türkiye'de ise KİT'lerin özel sektöre göre daha az etkin olduğu zaman içinde daha da gerilediği ve KİT açıklarının enflasyon ve istikrarsızlığın arkasındaki ana etken olduğu ileri sürülmektedir.

Ancak KİT'ler üzerine düşünce üretilirken girişimlerin mülkiyet biçimleriyle verimlilikleri arasında olumlu/olumsuz ilişki kuran yada bu savlara karşı çıkan görüşlerin yeterli ampirik çalışmalarla desteklenmesi gerekmektedir. böyle olması medyanın ve siyasi güçlerin de oluşmasına katkı sağladıkları, süpekilasyonları önlemede olumlu etki sağlayacaktır..

KİT sisteminin tümünden tasfiyesi yerine, Türkiye ekonomisinin yeniden kendi kaynaklarını yaratır, üretken, yatırımcı, modern ve dinamik öğeleri haline getirilmelerini savunan alternatif bilimsel çalışmalara, verimli tartışma ortamının oluşturulması açısından büyük gereksinim vardır.

Temel neo klasik sorunsalı oluşturan etkinliğin mülkiyet biçimleriyle değil, piyasa biçimleriyle ilgili olduğu savı günümüzün "özelleştirmeci" tezlerine muhalif bir özellik taşımaktadır. Keynesci ve kalkınmacı iktisat okulları ise kamu işletmeciliğine daha işlevsel ve olumlu bir anlayışla yaklaşmaktadırlar. "Kamusal seçim" ve "mülkiyet hakkı" adları altında geliştirilen devletçilik karşıtı tezlerin de, çok daha farklı koşullar ele alınarak geliştirildiği az gelişmiş ekonomilerde geçerliliğinin sorgulanması gerektiği söylenebilir.

Çalışma hububat ve bakliyat desteklemeleri alanında faaliyet gösteren tek kamu kuruluşu olan TMO'nun 1980 ekonomik istikrar tedbirleri olarak bilinen moneter ekonomi politikalarından nasıl etkilendiği sorununa yanıt aramak amacıyla yapıldı. Bu amaçla kuruluşun 1970-1996 yılları arasındaki bilanço, gelir tablosu gibi verilerden mali göstergeler elde edilerek incelendi. Aynı alanda faaliyet gösteren özel kesim firmalarının düzenli istatistik göstergelerinin yeterli olmaması çalışmanın genişletilmesini engellemiştir.

Tarım sektöründeki özellikle 1995 ve 1996 deneyimleri, fiyat ve gelir istikrarının ne kadar büyük önem taşıdığını, bu kararlılık sağlanmadığı durumda giderilmesi güç sorunların yaşanabileceği konusunda belirgin dersler içermektedir. 1995 yılında genel piyasa payı %1, buğday piyasa payı ise %1'in de altındadır. 1996 yılında da oranla sırasıyla %6 ve %4'dür. TMO'nun piyasaya etkin olamaması sonucunda özel kesim piyasaya hakim hale gelmiş, dünya fiyatlarının yükseleceğini de dikkate alan özel firmalar ucuz fiyattan üreticinin buğdayını satın alarak stoklamış, birkaç ay sonra yüksek fiyattan satışlarına ya da mamullerine yansıtmışlardır. Bunun sonucunda da en mağdur kesimler ürününü değerinin altında elinden çıkarmak zorunda kalan üreticiyle, ekmeği çok yüksek ve istikrarsız bir fiyattan almak zorunda kalan tüketici olmuştur. Böyle bir olumsuzluklar dizisini ise özel kesimin etkin ve verimli çalışmasıyla, kamu kesiminin verimsiz olduğu yargısıyla açıklama olanağının olmadığı vurgulanmalıdır. Bir noktadan sonra sorunun etik yanının da düşünülmesi gerekeceği dahi söylenebilir.

KAMU İKTİSADİ TEŞEBBÜSLERİNDE VERİMLİLİK VE ETKİNLİK ANALİZİ

TOPRAK MAHSÜLLERİ OFİSİ ÖRNEĞİ

GİRİŞ

Kamu ve özel girişim biçimlerinin etkinlik ve verimlilik yönünden karşılaştırılma çabaları, etkinlik ve verimliliğin mülkiyet şekliyle olan ilişkileri konusu özellikle son onbeş yılın en önemli tartışma alanlarından birini oluşturmuştur. Hemen farkedileceği gibi konu son derece politik önermeler içeren bir boyuta sahiptir. "Özel" ve "Kamu" sözcükleri birbirinin zıddı iki ekonomik ve politik sisteme çağrışımlar yapan, göndermelerde bulunan sözcüklerdir. Ayrıca "mülkiyet biçimi" kavramı da benzer bir niteliğe sahiptir. Dolayısıyla yapılan bilimsel çalışmaların politik söylemlere olan mesafesinin dengeli tutulması büyük önem taşıyacaktır. Söz konusu kavramların yarattığı kaygan zeminde çalışmaların nesnellik düzeyinin yüksekliğini sağlamak başlıbaşına bir sorun olarak ortaya çıkar. Bu güçlüğü üstesinden gelmek aynı zamanda gerçek bilgiye yaklaşmayı da sağlayacaktır.

Öte yandan kamu ve özel girişim kıyaslamalarına ilişkin tartışmaların dünya ölçeğinde politik dönüşümlerin, düşünsel değişimlerin, tek kutuplu bir sisteme doğru yoğunlaşmanın küreselleşme (globalleşme) kavramı altında yaşandığı bir dönemde arttığı ve tartışma sonuçlarının, bundan bir kaç yıl öncesine kadar liberal ekonomi düşüncesi leyhine özel girişimciliği meşrulaştırıcı yönde yayılmaya çalışıldığı açıktır.

Dünyada ve Türkiye'de yapılan pek çok bilimsel çalışma sonuçları mülkiyet-verimlilik ilişkisi yargısına kuşkuyla bakmak gereğini ortaya çıkarmıştır.

BÖLÜM I.

GENEL OLARAK KAMU GİRİŞİMCİLİĞİ

Tarihsel süreç içinde özellikle ulus-devletlerin ortaya çıkışlarıyla birlikte güçlenen ticaret sermayesi çıkarlarını geliştirmenin başlıca yolunu, devletin rolünü ve işlevini sınırlamakta görmüşlerdir. Buhar ve kömür gücünün makineleşme ortamına katılmasıyla ortaya çıkan Sanayi Devrimi'nin, kırdan kente akan büyük işgücünün, düşük ücret düzeyinin, kadın ve çocuk emeğinin çok olumsuz bir biçimde kullanımının, öte yandan dünya savaşlarının yol açtığı kitlesel acıların oluşturduğu birikim insan hakları ve sosyal devlet düşüncesinin doğmasını ve gelişmesini sağlamıştır.

Çocuk ve kadınlar, Sanayi Devrimiyle birlikte fabrika üretim sürecine katılmaları ve ekonomik hayata iştirakleri sonucunda bedensel güçleri üzerinde çalıştırılmışlardır.. Bunun çeşitli nedenleri vardır. İlk neden ekonomiktir. Sözleşme serbestisinin egemen ve mesleki örgüt kurmanın yasak olduğu bu devrede ücretlerin çok düşük bir düzeyde bulunmasının doğal sonucu olarak, babanın ve kocanın ücretini tamamlamak üzere çocuk ve kadın çalışmak zorunda kalmıştır. Bu durum ise nüfusun hızla artmasına ve işçiler arasında rekabetin şiddetlenmesine yol açmış, sefaleti artırmıştır. Rekabetin en büyük sonucu ücretlerin düşmesi ve aynı zamanda işçileşmenin artması olmuştur.

Bireysel ve serbest rekabetin üstünlüğüne, devletin ekonomik ve sosyal hayata her türlü müdahaleden uzak durmasına, ancak güvenlik, yargı, bayındırlık gibi alanlarda faaliyet göstermesi gerektiğine inanan liberalizme tepkilerin yoğunlaşmasıyla müdahaleci doktrin oluşmuş ve güçlenmiştir.

Müdahaleci okulun en önemli sözcülerinden olan Sismondi, ekonomik alanda üretimin aşırı artışının, iş ile mülkiyetin birbirinden ayrılmasının önlenmesini; sosyal alanda ise çocukların çalıştırılmamasını, pazar tatili hakkının tanınmasını, yetişkinlerin çalışma sürelerinin sınırlandırılmasını; işsizlik, yaşlılık, maluliyet ve hastalık halinde işverenin işçiye bakması zorunluluğunu, örgütlenme hakkının benimsenmesini savunmaktaydı.

Müdahalecilik Keynes ve Beveridge'in çalışmalarıyla sosyal politika üzerinde önemli etkilerde bulunmuştur.

Keynes'in eseri özellikle işsizlik ve tam çalışma sorunuyla ilgilidir. Keynes I.Dünya Savaşı sonunda önem kazanmış olan işsizlik sorununun çözümü için devlet müdahalesini

önemiştir. Serbest ekonomik koşullarında sistemin işsizliği ortadan kaldıracağını idda eden klasik doktorini eleştiren Keynes, işsizliği iki nedene bağlamaktadır. Bu nedenlerden biri tüketim mallarına olan toplam talabin ve diğeri de yatırımların yetersizliğidir. Tam çalışmayı sağlamak için devlet, ekonomiye bütçe, maliye ve para politikası araçlarıyla müdahale ederek toplam efektif talebi ve yatırımları tam çalışmayı sağlamaya yetecek bir düzeyde tutmalıdır (Talas 1961:32).

Batı ülkelerinde devletin konumu özellikle 19.yüzyılın sonlarından bu güne kadar güçlenmeyi sürdürmüş, devletin ekonomik güçlüklerin üstesinden geleceği, toplumsal gereksinimleri karşılayacağı fikri kabul görmüştür. Ancak bu süreç son yıllarda değişmiş görünmektedir. Artık her türlü kanal kullanılarak koruyucu devlet fikrinin sonunun geldiği ilan edilmekte, bilinçlerde meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır. Bu görüşe göre müdahalecilik rekabet oyununu bozduğu gibi, ekonomideki çeşitli sapmalara da yol açmaktadır. Devlet müdahalesi toplumda kireçlenmeye yol açarak değişmeye karşı bir yapı ortaya çıkarmaktadır. Çözüm toplum üzerindeki devletin egemenliğini azaltarak ve her seviyede rantabilite, etkinlik ve sorumluluk ilkelerini işletmektedir. Devlet sahip olduğu araçları en iyi biçimde kullanarak ve modern yönetim usullerine başvurarak aldığı kararların kalitesini iyileştirmek zorundadır. Tıpkı özel sektör gibi KİT'ler de piyasa oyun kurallarına göre çalışmalıdırlar. Devlet fertlerin özgürlüğünü tehdit eden en büyük tehlikedir (Chevalier 1987).

1980'li yıllar dünya ekonomisinde çok temel değişimlerin olduğu bir dönemi ifade eder. Bu dönüşümü belirleyen yeni eğilimler, Yeni Ekonomik Düzen olarak adlandırılan sanayinin yenide yapılanma sürecinin ana eksenini oluşturmaktadır. Sözkonusu eğilimleri belirleyen birinci gelişme, büyümede global olarak yavaşlama olmasıdır. İkinci önemli gelişme, 1970'ler de iki puan kadar az gelişmiş ülkeler lehine olan büyüme farkının, 1980'lerde sanayileşmiş ülkelerin lehine dönmesidir. Üçüncüsü, sanayileşmiş ülkeler arasındaki büyüme farklarının önemli ölçüde azalması ve konjonktürlerin daralma ve gelişme boyutlarında birbirine yakınlaşmasıdır. Dördüncü gelişme olarak, az gelişmiş ülkeler arasındaki büyüme farklarının arttığı görülmektedir (Akyüz 1989: 30-40). 1970'li yılların başlarından itibaren sanayileşmiş ülkelerde sermayenin kar haddinde ortaya çıkan düşme, Yeni Ekonomik Düzeni yaratan temel unsur olmuştur. Bu gelişmeyi biçimlendiren ve OECD ülkelerinin 1970'li yılların sonundan itibaren uygulamaya koydukları politikaları belirleyen orta dönemli mali stratejinin amacı, 1970'lerde petrol şokuyla başlayan ve karlar aleyhine gelişen enflasyonist süreci durdurup, bölüşümdeki değişimleri tersine çevirerek özel kesimi ekonominin itici gücü haline getirmektir. Kar hadlerinde dalgalı biçimde 1970'li yıllarda süren düşüş, 1979-1982'de dibe vurduktan sonra, 1983'ten itibaren tekrar yükselişe geçmiştir; 1989 sonrasında ise tekrar düşüş trendi ortaya çıkmıştır (Kazgan 1993:63-102).

1970'lerde OECD ülkelerinde ortaya çıkan ekonomik sorunların nedeni, bu ekonomilerin savaş sonrasında beri uyguladıkları Keynesci politikalar olarak görülmüştür. Bu politikalarla mal ve iş gücü piyasasında önemli katılıkların yaratıldığına, rekabetçi piyasa ortamında yaşama şansı olmayan faaliyetlerin yapay olarak ayakta tutularak, üretimin talebe olan duyarlılığının ve ekonominin büyüme potansiyelinin düşürüldüğüne inanılmaktadır. Bu yaygın kanıya göre 1970'lerdeki stagflasyon, böyle bir yapıyla petrol şokunun yarattığı koşulların birleşmesinin sonucudur. Şöyleki, petrol fiyat artışının yol açtığı yük ücretlerle karlar arasında eşit olarak paylaşılsa da yatırımların karlılığı düşecek, büyüme yavaşlayacak, işsizlik artacaktı. Dolayısıyla yapılması gereken bu yükün karlar üzerine yönelmesini önleyerek özel kesimin yatırım gücü ve isteğini kırmamak, yatırımları hızlandırarak endüstrinin yapısının fiyat artışlarına uyumunu sağlamak, verimliliği artırmak yoluyla kaynak aktarım yükünün ücretler üzerindeki baskısını azaltmak olmalıydı. Ancak toplumsal tepkiler sonucunda bu durum gerçekleşmemiş, hükümetler petrol fiyatlarındaki sıçrayışın deflasyonist etkilerini gidermeye koyulmuş, genişlemeci politikalarla iç talebi şişirerek ücret ve fiyat artışlarını finanse etmişlerdir. Bunun yol açtığı enflasyonist süreç içinde reel iş gücü maliyetindeki artış ve ticaret hadleri kaybı kar marjını düşürmüş, likidite genişlemesi de dünya piyasalarında girdi fiyatlarını hızla artırarak karları daha da düşürmüştür (Özkaplan 1994:178-180).

1980'li yılların başından itibaren izlenen politikaların temel eksenini serbest piyasa ekonomisi ve küreselleşme oluşturmaktadır. ABD'nin sıkı para politikasından kaynaklanan yeni yaklaşımın amacı, efektif talebin hızını keserek nominal gelir artışını frenlemek, sadece enflasyonu düşürmekle kalmayıp, karları daha yüksek bir sermaye birikimi sağlayacak düzeye çıkarmaktı (Özkaplan 1994:179).

1.1. İktisat Teorisinde Kamu Girişimciliği

İktisat yazınında KİT'lerin özellikleri ve işlevleri, Marksist teori ayrı değerlendirilecek olursa, ampirik, neo-klasik ve Keynesci yaklaşımlar tarafından açıklanmakta ve irdelenmektedir.

Mikro analize dayalı neo-klasik yaklaşım sorunu "işletme" temelinde ele almakta, kamunun bazı faaliyet kollarında yer almasının nedenlerini araştırmakta, bu çerçevede de neo-klasik "genel denge" ve Pareto optimum kavramları araçlılığıyla çözümleme getirmektedir. Keynesci yaklaşım ise soruna devlet açısından yaklaşmakta, KİT'lerin varlığını bir tarihsel veri olarak kabul ederek makro hedeflere ulaşma doğrultusunda bu kuruluşların

işlevlerini incelemektedir. Ampirik yaklaşımda ise kullanılan kavram ve kategoriler neo-klasik ve Keynesci analizlere dayanmaktadır (Boratav-Türkcan 1994:12).

I.1.1. Mülkiyet ve Etkinlik Kavramlarına Teorik Yaklaşımlar:

I.1.1.1. Ampirik Yaklaşım:

Ampirik yaklaşım tarihsel ve sektörel olmak üzere iki boyuta sahiptir. Tarihsel konjonktör ile uygulanan ekonomik politikalar arasında kurulmaya çalışılan ilişki tarihsel yaklaşımı oluşturmaktadır. Kriz ve savaş ertesinde uygulanan politikalar, alınan kararlar ayrıca sol eğilimli hükümet dönemlerinde çeşitli ülkelerde KİT'lerin kurulması, bunların ekonomik etkilerinin artırılması, devletleştirmelere-millileştirmelere gidilmesi buna örnek verilebilir.

Sektörel yaklaşımda KİT'ler konusunda esas alınan ana ölçüt "genel çıkar" veya "kamu yararı" olarak belirlense de bunun dışında ulusal savunma, rekabetçi olmayan piyasa koşullarının oluşması, kilit sektör, finansal rantabilitenin düşüklüğü ve doğal tekel gibi ölçütlere de başvurulmaktadır.

Buna göre ulusal savunma ile ilgili alanlarda, faaliyet konularının özel önemi dolayısıyla KİT'lerin kurulması gerekebilir. İkinci olarak sermayenin yoğunlaşması nedeniyle tekeldi gelişmeler ve rekabetçi olmayan piyasa koşullarının oluşması üretimin devlet işletmelerince üstlenilmesine yol açabilir. Ayrıca doğal tekellerin (ya da teknik tekellerin) varlığı işletme mülkiyetinin devlete ait olmasını gerektirebilir. Kilit sektör ölçütüne göre de bazı faaliyet alanları sürükleyici nitelik taşıyabilmektedir. Son olarak finansal rantabilite si olmayan ya da çok az olan ancak faaliyetine gereksinim duyulan alanlarda da KİT'ler kurulup işletilebilir.

I.1.1.2. Neo-Klasik Yaklaşım:

Neo-Klasikler ekonomik ortama devlet müdahalesini ilke olarak reddettikleri analizlerini "genel denge" ve "Pareto optimumu" kavramlarına dayandırır. Rekabetçi dengeyi savunan neo-klasikler, gelir bölüşümünün veri olduğu, ajanların fiyatları veri olarak kabul ettikleri, işletmelerin karlarını ve tüketicilerin doyumlarını maksimize ettikleri bir ekonomide bireysel davranışların bağdaşmasını sağlayan bir fiyat sisteminin bulunduğunu belirtmektedirler. Bununla ilgili olarak Yeni Refah İktisadı'nın teoremleri dengeli rekabet ile Pareto optimumunun uyumluluğunu gösterme amacına yönelik olarak oluşturulmaktadır. Bu çerçevede başlıca iki teorem ileri sürülmektedir.

1) Bir fiyat sistemine göre her rekabetçi denge kaçınılmaz olarak Pareto anlamında optimum bir durumdur.

2) Pareto anlamında bir optimal durum veri olduğunda sıfır değere eşit olmayan öyle bir fiyat sistemi vardır ki, bu optimum başlangıçta belirli bir kaynak dağıtımına karşılık gelen aynı fiyat sistemine göre rekabetçi bir dengeyi oluşturmaktadır. Neo-Klasik kamu ekonomisi teori ile gerçeklik arasındaki uyumsuzluk nedeniyle bir takım düzenlemelere gitmek gereği duymuştur. Bir bakıma sözkonusu olan dengeci rekabet ile Pareto optimumu arasındaki uyumsuzlukların saptanmasıdır. Bu uyumsuzluklar aynı zamanda, devletin iktisadi alandaki potansiyel müdahale alanını da belirlemektedir. Bu analizin derinleştirilmesi sonucunda da devletin işlevi, evrensel uyumu sağlayan koşullardan sapmaları gidermek olarak ortaya çıkmaktadır. Böylece özde liberal düşünceye sahip oldukları halde, devlet müdahalesini mekanizma içine dahil eden Samuelson, R.Musgrave gibi iktisatçılar farklı bir anlayışı savunmuşlardır. Bu kapsamda KİT'lerin varlık nedenleri genel olarak şu şekilde ele alınmaktadır:

2.a) Ölçeğe göre artan verimlilik ortamına sahip faaliyetler alanlarında devletin üretimi üstlenmesi gerektiği belirtilmektedir. Bunun anlamı şudur; ürünlerin marjinal maliyet bazında fiyatlandırılması genel optimum açısından gerekli gözükmesine rağmen, artan verimliliğin ortaya çıktığı sektörlerde bu uygulamanın kar maksimizasyonu düşüncesiyle uyuşmayacağı ileri sürülerek, artan verimlilik koşullarında ve doğal tekellerin bulunduğu sektörlerde kamu tekellerinin kurulmasının gerekli olabileceği vurgulanmaktadır. Gerçekten de artan verimlilik koşullarında çalışan işletmenin üretimi arttıkça azalan marjinal maliyetlerin etkisiyle, ürünlerin fiyatı da düşmektedir. Yükselen talebi giderek düşen bir fiyatla arz ettiği ürünlerle karşılayan bu tür bir işletme doğal tekel konumundadır. Böyle bir işletme sözkonusu koşullarda üretimini sürdürürse, ortalama maliyet marjinal maliyetin üzerinde seyrettiği için satış fiyatı toplam üretim maliyetini karşılayamayacak ve işletme zarar edecektir.

Bu koşullarda özel işletmenin tekelci konumu dolayısıyla üretimini kısacağı, marjinal maliyeti yükselterek artan verimlilik koşullarına son vereceği, böylece savurganlığa yol açacağı belirtilmektedir. Bu nedenle artan verimlilik koşullarına sahip ve doğal tekel niteliğindeki sektörlerde kamu tekellerinin kurulması gerektiği ileri sürülmektedir.

2.b) Salt kamusal mal ve hizmetler ile toplumsal nitelikteki mülkiyet dışı mal ve hizmetlerin dışsal faydaya sahip olmaları nedeniyle, piyasada oluşacak fiyatların bu tür mal ve hizmetlerin sağlamış oldukları toplam marjinal faydayı yansıtmayacağı görüşü, ilgili alanlarda kamu üretim birimlerinin oluşturulması düşüncesini güçlendirmiştir. Şöyle ki, bazı

faaliyet kolları negatif ve pozitif dışsal etkiler yaratırlar. Böyle durumlarda malların özel ve sosyal maliyetleri birbirinden önemli farklılıklar gösterirler. Özel teşebbüsler bu dışsal etkileri tam anlamıyla dikkate almazlar. Yeni kurulan bir işletmenin üretim sırasında neden olduğu çevre kirlenmesi negatif dışsallıklara örnek oluşturur. İşte bu tür önemli olumlu ve olumsuz dışsal etkiler yaratan faaliyet kollarının kamu işletmeciliğine bırakılması yararlı sonuçlar doğurur. Ayrıca özel girişimciler risk konusunda kamuya oranla daha ihtiyatlı davranırlar. Oysa uzun dönemde bu tür yatırımlar, teknolojik araştırmalar ve büyük harcamalar gerektirebilir. Sonuçta ise ekonomiye büyük yararlar sağlarlar. Bu nedenle kamu girişimciliği ekonominin uzun dönem geleceği için önemli bir işlev görür.

2.c) Gelirin çeşitli sosyal gruplar arasında yeniden dağıtılmasında ve istihdam olanaklarının artırılmasında ve bölgeler itibarıyla dağıtılmasında kamu teşebbüsleri önemli rol oynarlar. Desdekleme alımı yapan kurumlar ile geri kalmış bölgelerde yatırım yapan kamu kuruluşları bu gereksinimi karşılamak üzere kurulmuşlardır.

2.d) Gelişmekte olan ülkelerde büyük harcama gerektiren ulaştırma, enerji, madencilik gibi sektörlerde, demir-çelik, petro-kimya gibi ara malı üretiminde kamu teşebbüslerinin rol alması, özel teşebbüsün teknik ve finansman yetersizliği nedeniyle kaçınılmaz olmaktadır.

2.e) Bazı stratejik faaliyet kollarında, ulusal bağımsızlık ve karar serbestisini korumak amacı, kamu teşebbüslerine olan ihtiyacı arttırmaktadır.

1.1.1.3. Keynesci Yaklaşım:

Keynesci yaklaşım ise temelde neo-klasiklerin yöntemlerine, önerilerine analiz araçlarına çok da uzak değildir. Ancak, devlet kavramına yükledikleri işlev ve bunun yorumu neo-klasik değerlerde önemli değişikliklere neden olmuştur. Keynesçiler, neo-klasiklerin kullandıkları "rasyonellik" kavramı yerine, "rasonelleştirme" kavramını geliştirmişlerdir. Bu bağlamda Keynesci makro ekonomik modelde Pareto optimumu, yapılan analizin bilimsel çerçevesini oluşturan öğelerden yalnızca biridir. "Keynesci yaklaşıma göre devlet toplum adına karar veren özerk bir birimdir. Bu bağlamda devletin üstlendiği makro-ekonomik işlev kamusal yarar ve çıkar terimine açıklık getirebilmektedir. Devletin makro plandaki işlevi ise ekonominin regülasyonu, bu çerçevede konjonktürel dalgalanmaların yumuşatılması ve istikrarın sağlanması olarak özetlenebilir (Boratav-Türkcan 1994:182).

Keynesci yaklaşıma göre kamunun iktisadi davranışını belirleyen ilke sosyal yararın maksimizasyonu'dur. Bunu da kamu ekonomik sınırları içinde gerçekleştirmeyi amaçlar.

Sosyal yarının maksimizasyonunu kamu ekonomisinde yer alan kamu hizmetleri kesimi, kamu işletmeleri kesimi ve kamu müdahaleciliği kesimi aracılığıyla sağlamaya çalışır. Görüleceği gibi Keynesci görüş kamu mülkiyetinin oluşumundan çok, kamunun yapmayı üstlendiği işlerle ilgilidir. Bu anlamda KİT'lerle planlama düşüncesi birbirini tamamlamaktadır. Dolayısıyla planlamanın uygulama aracı olarak KİT'ler, sosyal politikaların uygulanması, konjonktürel dalgalanmaların giderilmesi, iktisadi büyümenin ve kalkınmanın gerçekleştirilmesi gibi amaçlara ulaşmayı sağlamakla da görevlidirler.

Liberal yaklaşım bireyci toplum ve kapitalist piyasa örgütlenmesi varsayımlarına dayanır. Buna göre bireylerin üzerinde, onlardan ayrı bir düzenleyici güç yoktur. Toplumsal refah bireysel refah düzeylerinin toplamından oluşur. Bireylerin refah düzeyleri ise, kapitalist piyasa koşulları içinde belirlenir.

Liberal yaklaşımda tüm ekonomik işleyiş kurallarını, özel kesimi de içerisine alacak şekilde sermaye malları mülkiyetinin ağırlıklı olarak özel kesimde bulunduğu piyasa tipi belirler. Üretim faktörleri fiyatlarının belirlendiği faktör piyasaları ile mal ve hizmet fiyatlarının belirlendiği mal piyasalarının işleyişi sonucunda bir yandan gelir dağılımı, diğer yandan da kaynak dağılımı sorunu çözülür.

Liberal teoride sözkonusu optimal gelir ve kaynak dağılımları neoklasik çözümlemede temel varsayımlar olan fiyat esnekliği ve sektörler arası faktör geçişi kabulü ile, üretim faktörlerinin marjinal katkılarının eşitlenmesi yoluyla sağlanır. Bu etkinliği sağlayan temel unsur piyasadır. dolayısıyla geçici bozukluklar halinde kesinlikle kamu müdahalesi gerekmez. Hatta, kamu müdahalesi çözüm getirmeyeceği gibi sistem dinamiklerini bozarak etkinlikten uzaklaştırır.

Aynı mekanizma mal ve hizmet piyasalarında da geçerlidir. Piyasada açıklanan maliyet fonksiyonları ile gelir ve tercihlere bağlı olarak tüketiciler tarafından açıklanan talep fonksiyonlarının karşılaşması ile oluşan fiyatlar, tüketiciler açısından marjinal yarara, üreticiler açısından da marjinal maliyete eşit olunca kaynak dağılımı sağlanmış olur.

Bu tür piyasalar sisteminin etkin çalışması, tam rekabet koşullarının varlığına bağlıdır. Tam rekabetten uzaklaşıldıkça gelir ve kaynak dağılımında bozulur (Berksoy-Boratav 1993:15).

Görüldüğü gibi liberal yaklaşımda devlet edilgen bir konumdadır. Başka bir deyişle, sadece çıkar grupları ve kişilerin baskılarına karşı reaksiyon gösterir. İkincisi devlet tarafsızdır. yani birbirleriyle rekabet halinde olan bireysel çıkarlar karşısında yan tutmaz ve

bu rekabetten ortak bir yarar çıkarmaya çalışır. Devletin hiç bir görüşü, sosyal kapsamı, çıkarı yada kendine özgü bir karakteri olamaz. Üçüncüsü devlet sınırlanmalıdır. Çünkü insanlar kendi çıkarlarının ne olduğunu bilir ve bunların devlet tarafından tanımlanmasına ihtiyaçları yoktur (Caslin 1993:292).

Günümüz tartışmalarının ana kaynakları Milton Friedman'ın ve Friedrich von Hayek'in yazılarıdır. Bu görüşün önde gelen İngiliz savunucularından biri de Charles Rowley'dir. İddiaların özü 'negatif özgürlük' kavramında yatmaktadır. Rowley'e göre seçme özgürlüğü kendi başına bir amaçtır. Özgürlük kavramı negatif nitelikli olup, pozitif değildir. Kişiye özel fırsatlar tanımaz ama bulabildiği farklı seçenekler arasında kısıtlanmadan seçim yapması için serbest bırakılır (Rowley 1978:239 dan aktaran Caslin 1993:292). Negatif özgürlük kısaca diğerlerinin müdahalesinin yokluğu olarak tanımlanabilir. Böylesi bir özgürlük tanımı devletin faaliyet alanına önemli sınırlamalar getirir. Pazarda devletin görevi sadece çerçevenin çizilmesiyle sınırlanmıştır. Bu da mülkiyet haklarının tanımını ve uygulamasını, rekabetçi pazarların sürdürülmesini, hukuk ve düzenin korunmasını, dışarıya karşı savunmanın organizasyonunu içerir.

Liberallerin devlet müdahalesine karşı duydukları antipati verimlilik iddialarıyla da güçlendirilmektedir. Liberaller tarafından geliştirilen temel tez özetle, serbest piyasa ekonomisinde fiyat ve kar mekanizması verimliliğin temel garantisidir biçiminde ifade edilebilir. Herhangi bir hizmet sektöründeki devlet tekeli verimsizdir, çünkü verimlilik ve maliyet konusundaki gerçekçi kaygıların yokluğu gereksiz harcamalara yol açar.

Liberal görüşün devletin eylem alanının daraltılması isteği bağlamında destekleyeceği tipik politik tercihler şunlar olabilir; Bireysel teşebbüsü destekleyecek dürtülerin artırılması, özel teşebbüse daha fazla hareket serbestisi tanınması sosyal hizmetler için bir piyasa mekanizmasının kurulması, kamu planlaması ve yatırımların en aza indirilmesi, nihayet devletin rolünün hukuk ve düzenin sağlanması dışında en alt düzeye indirilmesi (Caslin 1993:294).

Liberal yaklaşıma göre kamu sektörünün işlevi üç noktada toplanmaktadır. Bunlar kaynak dağılımı, gelir dağılımı ve istikrardır. Kaynak dağılımı makro düzeyde kaynakların kamu ve özel kesim arasındaki bölümünü ifade eder. Kamu hizmetleri bireysel ve kamusal yarar sağladığı halde, tüketimde rekabetin olmaması ve bedel ödemeyenin sistem dışında tutulmaması nedeniyle bireysel tercihler piyasada belirlenmez. Talebin piyasada oluşmamasından dolayı, özel kesim bu malın üretimini gerçekleştiremez ve burada kamu sektörü devreye girer. Genel yönetim, savunma, bayındırlık gibi hizmetler kamu hizmetlerine örnek olarak verilebilir.

Liberal yaklaşımda kaynak dağılımı bağlamında kamu sektörünün bir diğer işlevide dışsallıkları önleyecek yöntemleri geliştirmektir. Özel yarar ve maliyetin sosyal yarar ve maliyetten önemli ölçüde sapma gösterdiği durumlarda ve sosyal maliyetlerin özel maliyetleri açtığı üretim koşullarında devletin düzenleyici etkide bulunması kaçınılmaz olur. Birinci duruma sağlık, eğitim ve benzeri hizmet alanları ikinci duruma ise çevre kirlenmesi örnek olarak verilebilir (Berksoy-Boratav 1993:16).

Liberal teorinin ilk halinde gelir dağılımı sorunu üzerinde durulmazken, sorun sistemi aksatacak boyutlara ulaştığından, bunun düzeltilmesi de kamunun görevi olarak algılandı. Ancak kamu sektörünün buradaki işlevi köktenci müdahaleler yoluyla gelir dağılımını değiştirmek değil; kamu harcamaları, vergi sistemi araçlarıyla geliri yeniden dağıtma şeklinde bir yöntemin uygulanmasıdır.

Kamu sektörünün üçüncü temel görevi olan ekonomik istikrar; başlıca sorunlar olan fiyat istikrarı istihdam stagflasyon gibi sorunların ancak devletin çözümleyebileceği nitelikte görülerek kamunun işlevleri arasına sokulmasıyla ilgilidir.

Kamu harcamalarının milli gelir içindeki büyüklüğü ve sektörel dağılımı, liberal teoride kamusal seçimler süreci ile karara bağlanır. Buna göre kamu hizmetleri talebi kamu harcamalarını artırma yönünde, vergi yükümlülerinin tepkileri ise bu artış eylemini durdurma yönünde işlev görür. Bu durum bir sosyal dengenin oluşmasını sağlar.

Bu teorik sosyal dengeden iki nedenle sapma oluşabilir. Bunlarda ilki Galbraith etkisi, diğeri ise Baumol etkisi olarak ifade edilir (Berksoy-Boratav 1993:17).

Galbraith etkisi, kamu sektörünü olması gerekenden düşük düzeyde tutan reklam etkisiyle ilgilidir. Reklam etkisi toplumun gözünde özel sektörü daha verimli ve etkin çalışan, kamu sektörünü ise verimsiz ve israf içinde çalışan bir kesim olarak yansıtır. Bunun sonucunda toplumsal tercih optimum düzeyin altında bir kamu sektörünü benimser.

İkinci etki olan Baumol etkisine göre, kamu hizmetleri emek yoğun bir üretim olduğundan ve emeğin fiyatı tüm ekonomi düzeyinde eşitlenme eğilimi taşıyacağından ve özel sektörde yoğun sermaye kullanımına bağlı olarak emeğin fiyatı yüksek olabileceğinden kamu harcamalarının artış hızı yüksek olur. Bu artış hızı vergi yükümlülerince firelendiğinde kamu sektörünün oransal büyüklüğü optimum düzeyin altında kalmış olur.

Sosyal denge düzeyini açıklamaya çalışan iki farklı yaklaşım görülmektedir. Birinci görüşe göre bireyler kamusal tercihlerini hizmetlerin fiyatları ile birlikte belirlerler.

"Kamu mallarına böylece oluşan talep kamusal malların arz fonksiyonu ile kesiştiği yerde üretim düzeyi ve maliyetin toplumdaki dağılımı belirlenmiş olur." (Bersoy-Boratav 1993:17). Neoklasik teorinin argümanlarını kullanan bu yaklaşım, bireysel tercihlerin yansımalarıyla ilgili mekanizmayı oluşturmakla denge kuramı çerçevesinde siyasal karar alanı ile ekonomik karar alanını örtüştürmesi sonucu kamu sektörüne gelir dağılımına aktif müdahale gereği bırakmamaktadır.

Bu yaklaşımı geçersizleştiren en önemli sorun kamu hizmetleri için bireysel taleplerin belirlenememesidir. Bedel ödemeyenin sistem dışına çıkarılamamasının tüketicileri ücretsiz yararlanmaya yöneltmesi nedeniyle kamusal mallara olan talep belirlenememektedir. Bu olgu aynı zamanda kamu sektörünün sosyal işlevinin de temelini oluşturmaktadır.

Kamu sektörü optimum dengesi ile ilgili daha geçerli olan yaklaşım "ödeme gücü ilkesi" ne dayanır. Buna göre kamu harcamaları ile kamu gelirleri arasında doğrudan ilişki kurmak yerine, önce kamu harcamaları düzeyi saptanmaktadır. Diğer bir anlatımla kamu harcamaları ödeme gücü olmayan bir kesime yönelik olarak yapılmaktadır. Ancak teori bu yaklaşıma dayanmakla birlikte, gelirler düzeyi harcamaları belirlemektedir. Ayrıca güçlü ekonomik merkezler siyasi kararlar üzerinde etkili olmakta kamu harcamalarının bileşimini, finansman yükünün dağılımının belirleyebilmektedir.

Liberallere göre kamu sektörü özel sektörün bir tür tamamlayıcısı iken, radikal görüşe göre özel sektörün işleyişi için gerekli koşulları hazırlayan ve sistemin işleyiş sorunlarını çözen, hafifleten yada meşrulaştıran gerekli koşuldur (O'Connor 1993:251). Diğer bir anlatımla kamu sektörünün işlevi liberal yaklaşımda olduğu gibi kaynak ve gelir dağılımını sağlamak olmayıp, özel kesimde sermaye birikimine katkıda bulunmak, maliyetleri sosyalleştirmek ve sistemi yumuşatarak meşrulaştırmaktır.

Kapitalist sistem içinde sermaye birikimini sağlamanın başlıca yolu olan kar azamileştirilirken bir yandan girdi maliyetleri azaltılırken diğer yandan da satış hasılatı artırılır. Birincisi ücretlerin bastırılmasına, ikincisi ise monopolleşmeye yol açar. Dolayısıyla hem ücretliler hem de tüketiciler sömürülmüş olur. Monopolleşmenin artması ile bir yandan toplumsal huzursuzluklar artarken diğer yandan kamu sektörünün finansman kaynakları tekelleşir. Devlet, harcamalarını karşılayacak vergi gelirini bulmakta güçlük çeker. Bu nedenle artan borçlanma gereksinimiyle karşılaşır. Böylece ortaya çıkan kamu borçlanması gereksinimi 'devletim mali krizi' ni oluşturur. Bu ise kolay önlenebilecek konjonktürel bir olgu olmayıp, yapısal ve kronik bir niteliğe sahiptir (Berksoy-Boratav 1993:20).

Reformist yaklaşıma göre, birey temel olarak kendi çıkarları yönünde hareket etmekle birlikte, bu çıkarlar yoğun bir şekilde sosyal kurumlar ve süreçler tarafından belirlenir. Kişi, seçme özgürlüğüne sahip değildir. Akılcı seçimler yapabilecek bilgi ve donanımdan yoksundur. Dolayısıyla yardıma gereksinim duyar (Caslin 1993: 296).

Reformist görüşte devletin rolü pozitif, yaygın ve destekleyicidir. Devletin insiyatifi ele alması beklenir. Siyasal olarak tarafsızdır. Toplumdaki ekonomik güçlerden ayrılmıştır. Bu yaklaşımın liberaller tarafından da paylaşılan yanları vardır.

"Devlet toplumdaki grupların çıkarlarına cevap vermek için ordadır (Liberal görüş) ve seçimler arasındaki dönemlerde ele geçirilerek daha pozitif amaçları gerçekleştirmenin bir aracı olarak kullanılacaktır (Reformist görüş) (Caslin 1993:297).

Kapitalist sistem, bir yandan karşıt sistemlerin güçlenmesi tehdidi ve sistemin kendi iç bozukluklarının oluşturduğu sorunlar karşısında çözümü sosyal devlet, sosyal adalet, fırsat eşitliği gibi kavramları geliştirmekte ve uygulamakta aramıştır.

Kamu harcamaları, sistemi rahatlatıcı sosyal nitelikte giderler olduğu kadar, aynı zamanda emeğin yeniden üretimini sosyalleştirme işlevi gören bir sosyal tüketim türü giderler niteliğinde de olmaktadır. Bir yandan sosyal adalet sağlanmaya çalışılırken diğer yandan da sermayenin getirisine katkıda bulunmaktadır.

Ancak hiç kuşkusuz sermaye birikimine katkısı olmayan, sistemi rahatlatmaya yönelik harcamalar liberal yaklaşıma oranla çok daha yükündür. İşsizlik sigortası, yaşlı ve muhtaçlara yapılan sosyal yardımlar v.b. bu tür harcamalardandır. Ayrıca bu harcamalar iç piyasayı genişletme işlevleri de görürler. Dolayısıyla, sermayenin talep sıkıntısı yaşadığı dönemlerde popilist politikalar izlenerek iç pazar genişletilebilir (Berksoy-Boratav 1993: 21).

1.2. Kamu Girişimciliğinde Etkinlik:

Yeni liberal akımın KİT'lerle ilgili görüşü tasfiye ve/veya özelleştirme düşüncesiyle ifade edilir olmuştur. Özelleştirmenin savunusu, mikro düzlemde özel işletmelerin verimlilik ve etkinliklerinin KİT'lere göre daha yüksek olduğu yargısından hareketle yapılmaktadır. Mikro açıdan özelleştirmeyle artan etkinlik, makro planda liberalizasyon politikalarının katkısı sonucunda yükselecek ve bu dönüşüm makro denge üzerinde de olumlu etki yapacaktır. KİT'lerin daha az verimli olduğu iddiası mülkiyet kaynaklı bir yaklaşıma dayanır. Buna göre verimliliği kamusal mülkiyet olumsuz, özel mülkiyet ise olumlu etkiler (Polatoğlu 1994:43).

Etkinlik ile özel mülkiyet arasındaki doğrudan bağlantı, yeni liberal düşünceden kaynaklanan Kamusal Seçim ve Mülkiyet Hakkı okulları tarafından kurulmaktadır.

Kamusal Seçim Okulu KİT'lerin verimsizliklerinin nedenini, zayıf rekabet koşullarında çalışan bürokrasinin davranış biçiminde ve mülkiyet hakkında sahip olanların doğrudan denetim olanağından yoksun oluşunda görmektedir (Aktan 1992:13).

Mülkiyet Hakkı Okulu'na göre ise belli bir dönemde bölüşümün nasıl yapıldığını ve bunun nasıl değişikliğe uğradığını, mülkiyetin nasıl el değiştirdiğini mülkiyet hakkı belirlemektedir. Mülkiyet hakkı sahipleriyle, işletme yöneticileri arasında amaç ve yarar işlevleri yönünden ne tür farklar olduğu üzerinde durur ve etkinlik anlamında sözkonusu farklara büyük önem verir.

Her iki görüşü de genel olarak belirttikten sonra daha ayrıntılı şekilde açıklamalar gerekmektedir. Neo-klasik iktisadın temel varsayımlarından en önemlisi üreticinin davranışsal amacı ile ilgilidir. Kamusal seçim yazımına göre, seçilmiş politikacıların yönelişlerini belirleyen amaç yeniden seçilebilme iken, atanmış yöneticilerin fayda fonksiyonlarında parasal çıkarların yanı sıra, parasal olmayan, yöneticinin itibarı, hükmedebilme yeteneği ve gücü gibi çıkarlar da ağırlıklı olarak yer almaktadır. Böyle bir yapıda bürokrasinin eksik rekabet koşullarında çalıştığı ve fayda maksimizasyonu sorunuyla ilgili olarak da ya toplumsal olarak istenen miktardan fazla üretildiği ya da belli miktar ürünün yüksek maliyetle üretildiği (X-inefficiency) bir durum ortaya çıkarmaktadır. Bu yazına göre KİT'lerin etkinsizliğinin nedeni denetimlerinin hükümetlerce yapılmasındaki güçlüklerdir.

Mülkiyet hakları yaklaşımı ise özel ve kamu teşebbüsleri arasındaki etkinlik farklarını mülkiyetin doğasındaki değişiklikler ile açıklar. Kuramsal olarak KİT'lerin sahibi hazine olsa da, hazine bunu halk adına üstlendiğinden bu hak çok sayıda vergi mükellefine dağıtılmış ve devredilemez bir mülkiyet hakkıdır. Oysa özel teşebbüsün az sayıda pay sahiplerince bölüşülmüş olan devir edilebilir bir mülkiyet yapısı vardır. Bu durum ise yönetici kadroların denetim düzeyini artırıcı yönde etkiler. Öte yandan KİT'lerin mülkiyet yapısındaki fark nedeniyle bu tür bir denetim imkanı yoktur. Denetimin yoğunlaşması seçim dönemlerinde verilecek oylarla sağlanmaya çalışılsa da etkinsiz olmanın zararları çok büyük bir yayılma gösterdiğinden vergi mükelleflerinin duyarlılığı düşük düzeyde kalmaktadır.

Kamu sektörünün amaçları düşünüldüğünde KİT'lerden etkinlik, gelir dağılımı, mali kesim ve makro ekonomik ile ilgili bir takım amaçlara ulaşmaları istenir (Rees 1976). Buna göre KİT'lerden baklenen birincil unsur kaynaklarının etkin kullanımıdır. Kaynakların etkin kullanımı ise en genel anlamı ile Pareto optimumuyla ilgilidir. Eğer bu optimum sağlanmış

ise ekonomiye yapılan bir müdahale ile bir kimsenin refahı bir başkasınıninki azaltılmadan artırılamaz.

Pareto optimumunu sağlayacak olansa tam rekabetçi piyasalardır. Dolayısıyla kamu mülkiyetinin ilgili sektördeki piyasa yapısını tam rekabetçi olmaktan uzaklaştığı ölçüde etkinsizliğe yol açacağı söylenebilir. Ancak mülkiyetin kamudan özel sektöre geçmesiyle tam rekabetçi olmayan yapının ortadan kalkacağı ileri sürmek olanağı yoktur. İşletmelerin özelleştirme öncesi ve sonrası arasında önemli bir gelişme görülmediği yapılan çalışmalarla ortaya konmuştur (Polatoğlu 1994).

Diğer bir önemli konu da gelir dağılımıyla ilgili amaçlardır. Hükümetlerin elinde gelir dağılımını düzenleyici doğrudan transferler ve vergiler gibi iki önemli araç vardır. Bu araçlara ek olarak KİT'lerin gelir dağılımını düzenleyici bir faktör olarak kullanımı da oldukça sık gözlenen bir olgudur. Söz konusu uygulama KİT girdilerinin sübvansiyonu, üretilen mal ve hizmet fiyatının maliyetler altında tutulma yoluyla tüketiciye kaynak aktarımı gibi yöntemlerle gerçekleştirilir.

Aynı zamanda, tüketiciye kaynak aktarılmasının talebi de artırmasıyla üretimin de artması, üretime girdi sağlayan kesimlerin de gelirini yükseltir. KİT ürün fiyatlarının marjinal maliyetin altında tesbiti bazı dışsalılıklarla ilgili olarak fiyatın sosyal maliyetin altında belirlendiği diğer piyasaları yönlendirmek yoluyla "ikinci en iyiye" ulaşma çabasının sonucu olduğu durumlarda olumlu bir yöntem olarak görülebilir. Ancak fiyat müdahalesi sonucu gelir dağılımını etkilemek kaynak dağılımı anlamında etkinlikle çelişmektedir. Çünkü bir KİT'in ürünlerini marjinal maliyetin altında bir fiyatla satması, tam rekabet piyasasında, ancak, hazineden KİT'e yapılacak transferle mümkün olacağından, bu tür bir politika da hazineden tüketiciye yapılacak doğrudan transferlere kıyasla etkinlik kaybını artırıcı, sosyal refahı azaltıcı bir politika olacaktır.

Olabildiğince küçük ve denk bir kamu bütçesini benimseyen liberal düşünceye göre, mali amacıyla ilgili olarak KİT'in faaliyet alanlarının sınırlandırılması, faaliyetini sürdürecekt olanların ise tam rekabet piyasa ilkelerine göre çalışan, kar ençoklaştırma amacını kural olarak benimsemiş işletmeler olması gerekir.

Ancak kar sağlamak yerine kar ençoklaştırmak ilkesi belirtilmekle ve KİT'lerin önüne bir hedef olarak konulmakla, diğer sosyal amaçlara ilişkin etkinlikten uzaklaşılmasına yol açılmaktadır.

Hükümetler KİT'lere kaynak tahsisıyla işsizlik, fiyatlar, ödemeler dengesi ve milli gelirin büyüme oranı olarak belirlenen temel değişkenleri etkilemeyi de amaçlarlar. Örneğin KİT yatırımları bir yandan çoğalan etkisi ile büyüme oranını etkilerken bin yandan da istihdamı artırır. Ayrıca KİT yatırımlarının finansman biçimi de önemli olduğundan, yatırımlarını özkaynaklarından karşılayanlar bütçeye gelir sağlayabilirken, yatırımlarını hazineden karşılayan KİT'ler bütçeye büyük bir yük oluştururlar. Bu durum enflasyonun da başlıca ortamlarından birini meydana getirir. Öte yandan sanayiye ara malı sağlayan KİT'lerin ödemeler dengesi üzerindeki etkilerinin boyutları oldukça yüksektir.

Etkinlik konusunda temel alınan ölçütler de çoğu zaman yanlış kıyaslamalara gidilmesine yol açıcı nitelikte olmaktadır. Etkinlik teknik, kaynak dağıtım etkinliği ve yönetsel etkinlik olmak üzere başlıca üç grupta incelenebilir..

Kaynak dağılımında etkinlik kar olgusunun öne çıkarır. Ancak kar maksimizasyonu ile kar sağlanması birbirinden farklı kavramlardır. Üstlendiikleri sosyal sorumlulukların gereği olarak KİT'lerin tümünün kar sağlaması gibi bir zorunluluk da olmayabilir. Ayrıca, kar sağlanması (kaynak dağılımında etkinlik) ile teknik etkinliğin birebir örtüşmesi gerekli değildir. Kar sağlamak kesin amaç değildir. Kaynak dağıtımında etkinlik bir işletmenin girdi ve çıktı fiyatlarını gözönüne alarak en uygun girdi bileşimini seçme başarısı olarak tanımlanır (Zaim-Çakmak 1994:136, Bulmuş 1981:99-127). Yönetim etkinliği (X etkinliği) KİT yönetiminin hasılayı nasıl maksimize girdiği nasıl minimize edeceği, bunları sağlamak için ne tür politik ve ekonomik dengeler kuracağı sorunlarının tümünü kapsar. Tahsis etkinliği ise KİT'lerin topluma net bir katkı sağlaması veya sosyal refahı artırıp artırmamasıyla ilgili bir sorundur.

Birçok KİT'in amaç fonksiyonuna göre kazanç sağlamaktan çok, kamu yararını gözetten bir faaliyet esas alındığı için kamunun sosyal maliyetine katlanılmaktadır. Birçoğunun da amacı kazanç sağlamak olduğu halde etkinsiz faaliyet gösterdiği görülmektedir.

"O halde bir KİT ile ilgili finansal performansın kabul edilebilir ölçüsü, ya da ilk standardı; para kazanan ya da kaybeden (Money-Making or Maney Losing) bir firma oluşudur"(John Nellis ve Sunita Kikeri'den akt.Kök1995:49).

Diğer anlamda bir KİT yaptığı yatırımı ister yatırımcı, isterse hisse sahibi lehine olsun, riske sokmaksızın daha fazlasını kazanan ve onu değerlendiren bir firma olmalıdır.

İkinci satandart ekonomik performans ölçüsüdür. Bunun temel kriteri ise etkinliktir. Bir firmanın kullanıma verilen kaynakların en iyi şekilde kullanılıp kullanılmadığı; veri bir girdi setinden olası en büyük hasılanın üretilip üretilmediğini ortaya çıkaran üretim etkinliğinin hesaplanması gerekir. Ayrıca bir işletmenin faaliyeti ve faaliyetine konu olan yatırımların bir bütün olarak ekonomiye yaptığı katkının ya da izlenen net yararın ölçülebilmesi yani yani bir KİT'in optimal girdi seçimindeki başarısını ölçmek için tahsis etkinliğinin bilinmesi gerekir.

Tahsis etkinliğinin başarılabilmesi gerekli ölçülere göre fiyatlandırılmış olan girdilerden başlayıp çıktı fiyatlandırması yatırım ve optimal kapasitelerin tesbiti gibi bir takım sorunların çözümlenmesini gerektirir. Bu süreçte etkinlik azaltıcı , fakat sosyal adaletin ayrılmaz parçası olan gelir dağılımı gibi bölüşüm konularına ilişkin bazı varsayımların dikkate alınması gerekir.

Santos-Guina'ya (1986:93) göre :

"Bir KİT ticari olmayan amaca sahip olsa bile; özel kar iki nedenden dolayı yeterli performans ölçüsü olamaz:

İlki kamu maliyetlendirmesi özel firma maliyetlendirmesinden farklıdır.

İkincisi kamu fiyatlandırması özel firma fiyatlandırmasından farklıdır"(Kök 1995:53).

Örneğin bir özel yönetici normal olarak hissedarlar lehine "dividant" ve/veya dağıtılmamış kazançları arttırırken, vergileri azalttığı için ödüllendirilecektir. Ancak kamu yöneticisine göre vergiler bir maliyet değil, hissedart olarak hükümete transfer edilen yararın bir şeklidir.

KİT'lerin etkinliğinin açık olarak saptanabilmesi için gelirin yeniden dağılımı ve makro ekonomik durum üzerindeki etkilerinin sağlıklı şekilde belirlenebilmesi gerekir. Her amaca ilişkin farklı göstergeler ve farklı ölçütlerin oluşturacağı bir üst göstergesinin bulunması ise hemen hemen olanaksızdır. Dolayısıyla, genel olarak benimsenen yöntem, amaçlarının büyük ölçüde ad hoc biçimde değerlendirilmesidir. Bütün bu sınırlılıklar altında başlıca şu göstergeler kullanılmaktadır. a) Üretim faktörlerinin kısmi ve toplam üretkenliği b) Kamu işletmeleri ile özel işletmeler arasında maliyet karşılaştırması c) Sermayeye göre getiri ve diğer finansal rasyolar.

Genel olarak kişisel mal üreten, sermayesinin %50'sinden çoğuna kamunun sahip olduğu ve sosyal yarar amacına göre faaliyette bulunan firmalar olarak tanımlanan KİT'lerin, tanımlarından kaynaklanan üç önemli nitelikleri bulunmaktadır.

a) KİT'ler kişisel mal üretirler; yani bu mal ve hizmetler bölünüp eklenebilecek ve fiyatlandırılabilirlerdir.

b) Sermayesinin %50'sinden çoğuna kamunun sahip olması gerekir.

c) Özel sektördeki kar amacına karşılık, KİT'ler sosyal yararın azamileştirilmesi amacını güdecekleridir. Diğer değımlle amaçlayacakları sosyal refahın artırılması olacaktır. Ticari amaç olan karla birlikte kamu yararıda gözetilecek ve hedeflenecektir. Yalnızca kar etmek yeterli değildir. Dolayısıyla KİT'ler piyasa mekanizmasının dikkate almadığı dışsal ekonomileri, üretici ve tüketici fazlalarını göz önünde tutarak fiyatlama yapacaklardır. Ayrıca sosyal yararın maksimisasyonu için belli fiyatlama kurallarını ve örneğin genellikle marjinal maliyet fiyatlandırmasını uygulamaları gerekir (Akalin 1986:401).

KİT'lerin fiyatlandırma sorunu firma düzeyinde bir mikro etkinlik(X-Efficiency) konusu olmanın ötesinde bir niteliğe sahiptir. Özellikle Türkiye gibi az gelişmiş ülkelerde KİT fiyatlandırması kaçınılmaz olarak makro etkinlik ve gelir dağılımını da kapsar. Dolayısıyla Türkiye'de KİT'lerdeki fiyatlandırmanın 1- Firma düzeyinde mikro etkinliği (X Etkinlik. ikincic=en=iyi) 2- Makro etkinliği ve 3- Gelir dağılımı sorununu içermesi gerekir.

Mikro etkinlik firmanın optimizasyon sorunu olup, maliyetlerin minimize ve karın ise maksimize edilmesi ile ilgilidir. Konu bu yönüyle piyasa koşullarına bırakılarak, rekabet şartları içinde özümlemesi gereken bir nitelikte gözükmektedir. Diğer değışle mikro etkinlik karlılık (surplus) ilkesiyle doğrudan ilgilidir. Durağan ekonomik koşullarda hükümetler KİT'lerin fiyat-hasıla kararları ile tekellecilerin davranışlarını etkileyebilir. Yalnız bu durumda tekellecilerin varlığı ancak "ikinci en iyi" durumuna geçilebilmesini olanak verir.

Makro etkinlik ise üretim olanakları eğrisi üzerindeki optimal yatırım hacmini veren noktanın seçimi için toplam kaynakların tahsisindeki etkinlikle ilgilidir. Bu nedenle makro etkinliğin kaba bir göstergesi de veri yatırım hacmi ile maksimum büyüme hızının elde edilmeidir. Ancak makro etkinlikle ilgili olarak çocuk endüstriler yaklaşımı ya da faiz haddinin zaman tercihindeki yetersizliği nedeniyle bu etkinliğin piyasa mekanizması tarafından sağlanamayacağı savunularak, ya gümrükler, kotalar, sübvansiyonlar gibi korumacılık politikaları ile piyasa mekanizmasına işlerlik kazandırılmaya çalışılır, ya da özellikle kamu sektöründe planlamaya başvurulduğu görülür.

Gelir dağılımı sorunu neo-klasik teoriye göre kaynak tahsislerinin (faktör arzının) bir türevidir. Ancak, KİT'lerin kamu mülkiyetinde olmaları dolayısıyla gelir dağılımına ilişkin sosyal tercihlerin popilist politikalar yolu ile veya oy mekanizması kanalıyla bu girişimlerin fiyatlarına yansıtılması kaçınılmaz olmaktadır.

Dünyada kamu ve özel sektör arasında performans karşılaştırmasının ailişkin yapılmış çalışmalar oldukça çoğalmıştır. Örneğin Newyork'ta J.Peter Grace tarafından yönetilmiş bir panelde Maliyet Kontrolü Üzerine Özel Sektör Anketi (Private Sector Survey on Cost Control) kamu ve özel işletmeler arasındaki karşılaştırma yapılarak sonuçlar tartışılmış ve kamu işletmeliliğinin israf içinde olduğu, popüler baskı içinde tıkandığı, brokratik kırtasiyecilikle dolu bulunduğu belirtilmiş etkinsizliğin nedenleri üzerinde durulmuştur. (Stiglitz.1987,194-195'den aktaran Kök 1995:30)

Gelişmiş ülkelerdeki çalışmaların bir kısmına göre konut, çöp toplama, itfahiye, taşımacılık gibi alanlarda kamu sektörü özel sektörden daha yüksek maliyetle çalışmaktadır. (Stiglitz 1987:195-197) Ancak yapılan bazı çalışmaların sonuçlarında, kamu sektörünün daha verimli çalıştığını göstermiştir. Örneğin' Kanada'daki iki sektöre ait ray sistemlerinin karşılaştırıldığı bir çalışmada iki sistem arasında önemli bir etkinlik farkının olmadığı görülmüştür.

Alman ekonominin 1976-1985 verileri üzerinde yapılan bir çalışmada ele alınan gözlemler farklı bölgelerdeki incelemelerin sonucu olarak ortaya çıkmış oransal etkinliği doğrular niteliktedir. aynı çalışmada KİT'lerin sermaye-yoğun birimler olduğu ve ekonomiyi bir bütün olarak etkileyip uyardığı görülmektedir. (Manfred ve Friedler 1988:455-473 den aktaran Kök 1995:32)

Fransız ekonomisi içinde KİT'lerin önemini inceleyen bir çalışmanın sonuçlarına göre 'KİT yatırımlarının oldukça yüksek bir konjonktör gösterdiği (1973 den 1980'e kadar hızlı bir yükselme, 1980'den sonra önemli ölçüde düşme) ortaya çıkmaktadır. Çalışmada KİT'lerin yatırım davranışları analiz edilirken, her bir KİT'in somut özellikleri ile birlikte ekonomik sistemle bütün olarak entegre bir değerlendirme yapılamayışının yanlış sonuçlar doğuracağı istatistiki bilgi setleri heterojen karakterde olduğundan-sektörden sektöre, ülkeden ülkeye' bölgeden bölgeye farklılıklar gösterebilir. KİT'lerin evriminin incelenmesinde sektörler ve dönemler arası karşılaştırmaların yardımcı olabileceği ve fakat tüm bunların yapılabilmesi için karma ekonomilerin top yekün dinamiklerinin iyi bilinmesi gerektiği vurgulanmaktadır. (Escarmelle ve Monier 1988:283-305'ten aktaran Kök 1995:32)

İtalya'daki KİT'ler üzerine enerji ve bölgesel taşımacılık sektörünü kapsayan bir çalışmada ise kamu finansman ihtiyacı ve finans kapasitesi irdelendiğinde bu kurumların işletmecilik fonksiyonlarına bağlı olarak finansman ihtiyaçlarını kendi kendilerine karşıladıkları sonucuna ulaşılmıştır. (Giorgio 1988:307-329'dan aktaran Kök 1995:33)

Ülkemiz ile ilgili sınırlı sayıdaki çalışmalardan birinde alınan sonuçlara göre kamu özel ve karma çimento işletmeleri etkinlik farklarının incelenmesi, mülkiyet şekli ile firmanın etkinliği arasında ilişki olmadığını ortaya koymaktadır (Zaim-Çakmak 1991:136-148).

Öte yandan konuyla ilgili belirtilmesi gerekli bir diğer husus söz konusu kamu-özel sektör kıyaslamaları yapılırken, aslında nitelikleri' amaçları, yöntemle,' varlık gerek eleri tamamen farklı iki olguyu karşılaştırmak gibi bir yanlış yaklaşımın tercih edilmiş olmasıdır.

Birçok KİT'in amaç fonksiyonuna göre kazançtan çok, kamu yararını gözetten bir faaliyet esas alındığından, kamunun sosyal maliyetine katlanılmaktadır.

1.2.1. Özelleştirme ve Etkinlik:

Etkinlik konusunda, özellikle özelleştirme öncesiyle sonrası arasında karşılaştırmalara dayanan, gerek ülkemizde gerekse dünyada yapılan çalışmalar kamu işletmeleriyle özel işletmeler arasında etkinlik düzeyi olarak bir fark olmadığını ortaya koymuşlardır. Londra İş İdaresi Okulu'ndan John Kay ve M.R.Bishop'un 1988'de yayınlanan araştırmalarında, özelleştirmeden önce ve sonra bazı Britanyalı şirketlerinin "total faktör produktivitesi"ni inceleyen araştırmacılar, kültür ve işletme yönetim metodlarındaki değişikliklerin, özelleştirmenin öncesinde ve sonrasında belirleyici rolü oynadığını, mülkiyet türünün o kadar önemli olmadığını saptamışlardır. Manchester Üniversitesi'nden Paul Cook ve Bradford Üniversitesi'nden Colin-Kirk Patrick, az gelişmiş ekonomileri üzerine yaptıkları araştırma sonuçlarını şu şekilde ortaya koymuşlardır.

"Daha az gelişmiş ülkelerdeki kamu sektörünün "aşırı yayılmış" olduğu ve dolayısıyla "daraltılması" gerektiği yönünde sık sık ileri sürülen önerme, ampirik olarak kanıtlanmış değildir. Makro ekonomik performans ile kamu sektörünün hacmi arasında ters orantılı bir ilişki bulunduğu hipotezini destekleyecek bulgular yoktur. Kamu sektörünün hacmi kendi başına sektörünün ya da ekonominin performansına önemli bir etki yapmaz. Önemli olan, kamu sektörüne tahsis edilen kaynakların ne kadar verimli kullanıldığıdır.

Dolayısıyla devlet işletmelerinin özel sektöre devri şeklindeki özelleştirmenin üretimdeki verimliliği büyük ölçüde artırması olası değildir. Rekabetin olmadığı yerde, aktiflerin satışı biçiminde bir özelleştirmenin, kaynakların dağılımı açısından bir verimlilik artışına yol açması beklenemez.

Tüm azgelişmiş ülkeleri kapsayan bir politika seçeneği olarak özelleştirmenin önemi fazla abartılmıştır. Bazı ülkelerde devlet kuruluşlarının özel sektöre devrinin çok güç olması olasıdır, devlet bütçesinin ve ekonominin bundan elde edeceği yarar sınırlı kalacağı gibi, ödenecek siyasi bedel de hayli büyük olabilir. Dahası, kamu girişimleri çoğu zaman kaynakların eşit dağılımı gibi toplumsal amaçlara yönelik olarak kullanıldığından, özel sektör devirleri halinde bu amaçlar feda edilmiş olacaktır.

"... Böyle hallerde kamu sektöründeki işletmelerin iç yönetiminin ıslahı, ekonomik verimlilik ve performansı artırmanın birinci yöntemi olarak gözükmektedir" (Martin 1995:199).

Ülkemizdeki özelleştirme uygulamaları karşılaştırmalarıyla ilgili çalışmalar da benzer sonuçlar vermektedir. Türkiye'de çimento sanayi üzerine Osman Zaim ve Erol H. Çakmak'ın üretim sınırı (production frontier) yaklaşımıyla yaptığı bir ampirik çalışmanın sonuçlarına göre;

"Kamu, özel ve karma çimento işletmelerindeki görece etkinlik farklarının stokastik üretim sınırı yaklaşımı ile incelenmesi, mülkiyet şekli ile firmanın etkinliği arasında bir ilişki olmadığını ortaya koymaktır. Kaynakların etkin kullanımını sağlamak için özelleştirme gerekli bir yöntem olarak görülse de yeterli olmadığı açıktır. Bölgesel ayırım yapılması durumunda bile Doğu Bölgesi'ndeki kamu işletmelerinin etkinsizliklerinin Batı Bölgesi'nde bulunan işletmelerinkinden farklı çıkmaması, içinde bulundukları piyasa yapısının performans belirlemede önemli bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır. İlgili piyasada rekabet düzeyi az ise piyasa teşvik sisteminin özel sektör yöneticilerine etkisi KİT yöneticilerine etkisinden farklı olmamaktadır. O halde en azından çimento sanayi için, mülkiyet transferinin rekabeti geliştirecek hükümet politikaları ile desteklenmediği durumlarda üretimde etkinliği artırıcı rol oynaması beklenemez (...) Kamu tekelinin özel tekele dönüştürülmesi yeni ve etkili bir kurumsal yapıyla desteklenmediği zaman, özel tekeli piyasa yapısında en azından arz edilen miktarda bir azalma ve fiyatta bir artış beklenmesi normaldir. " (Zaim-Çakmak 1994:163).

Bu durum ise doğal olarak özel tekelin aşırı kar artışı sağlamasını ve tüketicinin refah kaybına yol açar. Görüldüğü gibi yapılan matematiksel yöntemler içeren çalışmalar da, mülkiyet biçimi ile verimlilik-etkinlik arasında herhangi bir ilişkinin bulunmadığı yönünde sonuçlar ortaya koymaktadır.

Konuyla ilgili örnekleri sürdüreceğiz olursak, kuramsal düzeyde yapılmış bir başka çalışmada mülkiyet yapıları ile firmanın etkinliği arasındaki ilişkiler karşılaştırılmıştır. Çalışma sonucunda kamu, özel ve kooperatif mülkiyet yapılarından hiç birinin diğeri üzerine bir üstünlük sağlayamadığı belirlenmiştir. Öte yandan özelleştirme süreciyle ilgili olarak, kamu işletmelerinin ekonomik gelişmenin sağlanmasında ve doğal tekel oluşturulmasındaki önemleri de vurgulanmıştır (Adaman1993:5-17).

Mülkiyet-etkinlik ilişkisiyle ilgili Türkiye örneği üzerine yapılan bir diğer önemli çalışmada pamuklu dokuma imalat sanayi, çimento imalat sanayi ve kereste imalat sanayi kollarında kamu ve özel işletmeler karşılaştırılmış, üretim fonksiyonu bazında yapılan bu

karşılaştırma sonucunda] genellikle özel kesimin ölçeğe göre artan getiri, kamu kesiminin ise azalan getiri ile çalıştığı, kaynakları büyük ölçekli işletmelerde özel kesimin, küçük ölçekli işletmelerde ise kamu kesiminin daha etkin kullandığı üretimle girdiler arasındaki bağıntının özel kesimde oldukça güçlü olduğu halde, kamu kesiminde kopma noktasına geldiği belirtilmiş, ayrıca projelerin seçiminde projeyi gerçekleştirecek kesimin niteliğinin gözönüne alınarak, ilgili kesimin gerçekleştiremeyeceği, etkin olamayacağı projelerin reddi ya da faktör bileşiminin etkinliği sağlayacak şekilde değiştirilmesinin gerekebileceği, geliştirilecek üretim fonksiyonlarının kamu işletmelerinin hangilerinin özel işletmelere göre verimli ya da verimsiz olduğunun saptanmasına yönelik olarak kullanılabileceği vurgulanmıştır. Çalışmanın ortaya koyduğu bir başka önemli sonuç da kaynakların etken kullanımını sağlamak bakımından özel ve kamu kesiminin imalat sanayinin belirli bir alt dalından tümüyle çekilmesini gerektiren belirli bir nedenin olmadığı saptamasıdır. Buna göre;

"kesimlerin birbirine terk edecekleri, imalat sanayinin belirli bir alanı değil, yalnızca belirli bir ölçeğin altında ya da üstünde kalan işletmeleridir. Bir başka deyişle kamu ile özel kesimin etkinlik bakımından birbirine olan üstünlüğü, belirli üretim sektörlerinden çok belirli büyüklükte işletmeler için söz konusu olabilir." (Bulmuş 1981:99-127).

Kamu ve özel sektör teşebbüslerinin çalıştığı benzer alanların bir karşılaştırmasını yapan Pryke (1982) a) sivil havacılık (British Airways ve British Caledonian) b) kısa mesafe gemicilik ve hava yastıklı taşımacılık (havercraft) hizmetlerini (British Rail'in daha önceki Sealink ve Seaspeed hizmetleri ve Avrupa yolcu taşımacılığı European Ferries ile Haverlloyd) c) gaz ve elektrik şebekesinin satışını (British Gas ve Electricity Board ile iki en büyük perakendeci firma Currys ve Comet) ele almış] araştırmaya göre performans (karlılık, verimlilik ve pazar payı olarak) kamu sektöründe özel sektörden kötü çıkmış ve Pryke şu sonuca varmıştır: "araştırılan faaliyet alanlarında gözlemlenen, kamu mülkiyetinin özel teşebbüs standartlarına göre oldukça düşük düzeyde performans sağlayabildiğidir. (Pryke 1978:80'den aktaran Dodgson1993: 273).

Kuzey Amerika'da Caves ve Cristensen (1980) ve Caves v.b. (1981)'in demiryollarının verimliliğine ilişkin yaptıkları ayrıntılı bir dizi karşılaştırma sonucunda, 1970'lerin ortalarında Kanada'da özel bir şirket olan Canadian Pacific ile kamu mülkiyetindeki Canadian National'ın verimlilikleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığını ortaya çıkarmıştır. Ancak bu iki Kanada şirketi benzer büyüklükte iki Amerikan demiryolu şirketi ile karşılaştırıldığında, Kanada şirketlerinin verimliliğinin daha yüksek olduğu görülmüştür. Caves ve Cristensen'e göre bunun nedeni; deregülasyon uygulanan Kanada piyasasında rekabetçi baskıların bu iki şirketi etkin olmaya zorlaması; Amerikan şirketinin ise hükümetin özel demiryollarına ilişkin daha önceki düzenlemelerin (regülasyon) etkisiyle

performansının zayıf olmasıdır. Bunun anlamı da, önemli olanın salt mülkiyet değil, şirketlerin içinde bulunduğu rekabetçi ortam olduğudur (Dodgeson 1993: 273).

Avusturalya'da ki eyalet içi havacılık pazarında hizmet sunan iki şirket olan| özek sektöre ait Ansett ve kamuya ait Trans-Avusturalya Airlines arasındaki etkinlik karşılaştırması konusunda yapılan bir çalışmanın sonuçları kamu şirketinin ortalama maliyetlerinin özel şirketinkine göre %5 oranında daha yüksek olacağını tahmin etmekte, ama her iki işletmenin de deregülasyon uygulanan bir ortamda olabileceklerinden daha az etkin olduklarını ortaya koymaktadır.

Özellikle elektrik, su, çöp toplama, hastane hizmetleri ve itfahiye hizmetlerindeki verimlilik üzerine yapılan bir başka inceleme sonuçlarından biri "kamu teşebbüslerinin özel şirketlere göre daha az maliyet etkililiğine sahip olduğu yolunda sistematik bir kanı bulunamadığı" dır (Milward ve Parker 1983:258 den aktaran Dodgeson 1993:273).

1.2.2. Yabancı Mülkiyet ve Teknolojik Etkinlik:

Özelleştirmeye ortaya çıkan yabancı mülkiyet ve teknolojik birikime etkileri özenle üzerinde durulması gereken bir konudur. Ancak, tartışılmalarda etkinlik yalnızca maliyetleri minimize etmek olarak, sınırlı bir şekilde algılandığından, ulusal ve firma düzeyinde teknolojik birikimi ifade eden makro sorunlar ikinci planna atılmaktadır. Teknolojik birikimi amaçlayan yaklaşımları neo-klasik etkinlik tanımı içinde ele almak mümkün değildir. Özelleştirmeye ilişkin olarak amaçlara bakıldığında endüstriyel etkinliğin ve verimliliğin artırılması, mülkiyetin tabana yayılması gibi hedefler öne çıkarılırken, modern teknoloji ve yönetim tekniklerinin ülkeye getirilmesi, teknolojik gelişme gibi amaçlar tali bir amaç gibi sunulmaktadır. Sözkonusu ayrım tümüyle neo-klasik etkinlik tanımının ürünüdür (Soyak 1995 :129).

Üretimin kalite kontrolünü yapabilen, Ar-Ge faaliyetinde bulunan ve ithal teknoloji kullanan bir firmanın karlılığı üzerine, seçilmiş değişkenlerin etkisinin ölçülmesini amaçlayan bir çalışmada (Braga Wilmore 1991:421-431) teknoloji ithalinde, kalite kontrolü ve teknolojik çaba üzerine olumlu etkiye sahip olduğu belirtilmektedir. Yalnızca yabancı mülkiyet ile ürün geliştirme arasında negatif bir ilişki göze çarpmaktadır.

Yabancı mülkiyete getirilen sınırlamaların teknoloji transferine yönelik etkilerini araştıran bir başka çalışmada (Coughlin 1983:400-417) tümüyle yabancı mülkiyetli doğrudan yatırımı engelleyen ülkelere transfer edilen ürün teknolojisinin, görece olarak daha eski teknolojiler olduğu belirtilmektedir. Çalışma sonucuna göre teknoloji transferini yalnızca

mülkiyete ilişkin yasal düzenlemeler etkilemez. Aynı zamanda tarifeler, patent yasaları, tüketici tercihleri, taşıma maliyetleri, firma stratejileri, kaynakların düzeyi gibi bazı faktörler de etkileyebilir (Soyak 1995:131).

Meksika çimento sanayiinde mülkiyet-etkinlik ilişkisi üzerine yapılan bir çalışmaya göre de (Sterner 1990 :286-300) Çok Uluslu Şirketler'in (ÇUŞ) sıradan girişimlerden daha etkin olmadığı ve kooperatiflerin etkinsiz olmadığı belirlenmiştir.

Laişi (1978) ve Caves (1982) ise çalışmalarında ÇUŞ'ların yerel işletmelerden verimli ve etkin olabileceğinin, bu durumun etkin olma zorunluluklarından, ucuz ve yeni teknoloji, ucuz kredi, iyi yönetim gibi avantajlardan kaynaklandığını vurgulamaktadırlar. Vendrell-Alda (1978)'nın çalışması da Arjantin sanayi firmalarının verimlilik farklarının sermaye yoğunluğu ve ölçek farklarından kaynaklandığı gösterilmiştir.

Bir diğer çalışmada ÇUŞ'lardan teknoloji transferlerinin GOÜ için bir dezavantaj olduğu belirtilerek, alternatif bir teknoloji kaynağının gerekliliği üzerinde durulmaktadır (Alam - Lagrish 1981:383-387). Yazarlara göre transfer sürecinde firmanın çokuluslu olması, transfer edilen teknolojinin etkin ve yüksek olduğu anlamına gelmemektedir. Teknoloji transferini etkileyen en önemli unsur, firmanın ülkelerdeki ve uluslararası piyasalardaki prestijidir.

Jenkins ise (Jenkins 1987'den aktaran Soyak 1995:132) ÇUŞ'ların Ar-Ge faaliyetlerinin önemli bir kısmını, orjinleri olan ülkelerde yoğunlaştırma eğiliminde olduklarını belirtmektedir.

Ayrıca özelleştirme sonucunda ortaya çıkan yabancı mülkiyetin firmaların teknolojik yetenek birikimini olumsuz yönde etkilediği, firmaların teknolojik gelişme faaliyetleri ve Ar-Ge yatırımlarının nitelik değiştirdiği ve bu durumun ulusal çıkarılara ters düştüğü yapılan önemli bir çalışmayla saptanmıştır (Ansal - Soyak 1994).

İlginç yaklaşımlar getiren bir diğer araştırmaya göre de kuramsal olarak üretim araçları mülkiyetinin, etkinliği destekleyici faktör olduğu hakkında kesin bir savda bulunmak olanaklı değildir. Günümüzde büyük işletmelerde yöneticilerle sermayedarlar ayrılmış olduğundan, özel şirket yönetiminin a priori olarak kar maksimizasyonu doğrultusunda çalışmasını beklemek doğru olmayabilir. Bu nedenle modern ekonomide mülkiyet tipinin kendi içsel etkinliği garanti etmediği söylenebilir (Önder 1993:14). Başka bir çalışmada ise özelleştirmenin her zaman verimlilik artışına yol açmadığı ve devlet bütçesi üzerindeki yükünü hafifletmediğini belirtmektedir (Buğra 1993: 23).

BÖLÜM II.

TÜRKİYE'DE TARIM SEKTÖRÜ

II.1. Tarımın İktisadi Kalkınmaya Katkısı ve Önemi

Tarımın, ekonomik gelişme süreci içinde önemli bir yere sahip olduğu açıktır. Ekonomilerin gelişmesini belirleyen temel unsurun sanayileşmek olduğunda kuşku bulunmasa da; tarım, sanayi kesimine gıda, sermaye, emek sağlayan bir kesim olması nedeniyle vazgeçilmez bir nitelik taşır. Öte yandan gelişmekte olan ülkelerde hem nüfusun hem de istihdamın büyük bir bölümü kırsal alanda yer alır. Ele alınan alanı hububatla sınırlayacak olursak, diğer tarımsal ürünlerin yanısıra hububatın üretiminde de yıllara göre iklim koşullarına bağlı olarak üretiminde dalgalanmalar meydana gelmektedir. Örneğin 1994 yılında dünya buğday üretimi, Avusturalya'da meydana gelen ciddi kuraklık sonucu 530 milyon tona düşmüştür. Ülkemizde de yaşanan kuraklık nedeniyle bu üretim içerisinde Türkiye'nin payı 15 milyon ton civarında gerçekleşmiştir. Dünya buğday üretiminde Çin, AT, BDT, ABD ve Hindistan ön sıralarda yer almaktadır. Dünya üretimi içinde bu ülkelerin payı yaklaşık %70'dir. Türkiye dünya üretiminin %2.8'i oranında bir paya sahiptir. Dünya tüketiminin %56.6'sı Çin, BDT, AB(EC) ve ABD'de yapılmaktadır. İhracat yapan ülkelerin başında ABD, Kanada, AB ve Avusturalya gelirken en önemli ithalatçı ülkeler Çin, BDT ve Japonya'dır.

1990-1995 yılları arasında dünya buğday üretiminde genel olarak azalış gözlenmektedir. 1990'da 598 milyon ton buğday üretimi 1991'de 546 milyon tona düşmüş; 1992'de tekrar 558 milyon tona ve 1993'de 557 milyon tona yükselmiş, 1994 yılındaki kuraklığın etkisiyle 524 milyon tona düşmüş, 1995 yılında 540 milyon tona, 1996-97 döneminde ise 575 milyon tona yükselmiştir. Benzer şekilde buğdayın tüketiminde de 1990'a göre dalgalanmalarla birlikte azalış olmuş, 1990 'da 575 milyon ton iken 1995'de 557 milyon tona kadar düşmüş, 1996-97 döneminde ise 569 milyon tona yükselmiştir.

1995 yılı için 540 milyon ton olan buğday üretiminin 103 milyon tonla %19'unu Çin, 87.7 Milyon tonla %16'sını AT Ülkeleri, 59.5 milyon tonla %11'ini ABD ve 58.9 milyon tonla %11'ini BDT sağlamaktadır.

En büyük tüketici olan Çin'i (113 milyon ton), AB (77 milyon ton) ve BDT (73 milyon ton) izlemektedir.

1995'de 90 milyon ton olan ihracat miktarının 33 milyon tonla %35 ABD, 13 milyon tonla %18 AT Ülkeleri, 16.7 milyon tonlada Kanada %17'sini oluşturmaktadır.

1995'de 90 milyon ton olan ithalat miktarının 13 Milyon tonunu Çin, 6 milyon tonunu ise Japonya oluşturmuştur (IGC Grain Market Report, November 1996, Food Outlook-November 96, Wheat Letter-December 96).

Ekonomik kuramlarda tarım ve sanayi sektörleri önceliği konusunda öne sürülen görüşler birbirinin karşısı olmaktan çok tamamlayıcı niteliktedirler. Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerin tarımı sanayiye veya sanayiye tarıma tercih etmeleri anlamlı değildir.

Tarımın iktisadi kalkınmaya katkısı başlıca üç başlıkta ele alınabilir: a) üretim katkısı, b) piyasa katkısı, c) üretim faktörleri katkısı.

a) Üretim Katkısı:

Bütün diğer sektörlerdeki artışlara oranla tarım sektörü gelir artış hızı daha azdır. Tarım sektöründe geleneksel üretimin yapılması, ölçeğe göre azalan getirinin mevcut olması gelir artış hızının düşüklüğüne neden olan unsurlardır. Bu durumda gelişme süreci içinde tarım sektörünün Gayri Safi Milli Hasıla içindeki payı nisbi olarak azalmaktadır. Ancak üretim ve sanayiye kaynak ve hammadde sağlaması yönünden önemini korumaktadır (Tuna 1993:52). Özellikle gelişmekte olan ülkelerde gelişmenin başlangıç aşamasında ulusal gelirin yarısını tarımsal üretim oluşturmaktadır (Kazgan 1993:239).

Toplam milli gelirin artış hızı içinde tarımsal gelirin payı şu formül çerçevesinde ölçülebilir: T tarım kesiminde yıllık gelir; T bunun yıllık artış hızı; T- tarımın milli gelirdeki payını; S, S*, S⁻ aynı değişkenleri, sırasıyla , tarm dışı üretim kesimleri için gösterirse, tarımdaki artışın milli gelir artışındaki payı d,

$$d = \frac{1}{1 + \left(\frac{S^-}{T} \times \frac{S^*}{T^*} \right)} \quad \text{olacaktır.}$$

Buna göre tarımın milli gelirdeki payı ne kadar büyükse ve nisbi gelişme hızı ne kadar yüksekse gelişmeye ürün katkısı o kadar yüksektir, bu değişkenler ne kadar küçükse o kadar azdır. Tarımın milli gelirin sadece % 10'unu oluşturduğu bir ileri sanayi ülkesinde gelişme hızı oranı dört ise ürün katkısı %3'e düşer. Bu da tarımın "önemsizleşmesinin" beklenir sonucudur.

b) - Piyasa Katkısı :

Tarımın gelişmeye piyasa katkısı toplam tarımsal gayri safi üründen pazarlanan orana; tarımın satıldığı girdilerin gayri safi ürüne oranına ve (tarımsal ürünler başlıca ihrac mallarıysa) döviz getirisi içinde bunların payına dayanır.

Tarımda kişi başına gelir veri iken,tarımın diğer üretim kesimlerinden satın alabileceği ara girdiler,üretim araçlarının tarımsal ürün içindeki payı ve /veya nihai tüketici olarak üreticilerin satın alacağı tüketim mallarının payı, pazarlanan oranıyla ilişkili olabilir. Pazarlanan oran ne kadar yüksekse bu tür harcamalar da o kadar yüksek olabilir; pazarlama hizmetleri ,tarıma dayalı sanayiler o ölçüde gelişebilir. Bu aynı zamanda ekonomide işbölümü ve uzmanlaşmanın gelişmesi, iç pazarın büyümesi ve kişi başına milli gelirin artması anlamına gelir.

Gelişmenin başlangıcında tarımın en önemli piyasa katkısı dış ticaret ve döviz getirisi yoluyla yaptığı katkıdır.Yatırım malları sanayini kuramayan ülke bunları ithal etmek zorundadır. Teknik düzeyi çok düşük olduğundan, üretim tekniğindeki değişme de, ithal edilen sermaye malına bağlıdır. Bunu sağlamak tarımsal ürün veya diğer hammadde ihracına bağlı olduğundan, tarımın katkısı yatırımların dış finansmanını sağlamakta, gelişme için gerekli ithalatı olanaklı hale getirmektedir (Kazgan 1993:241).

Tarım sektörünün iktisadi gelişmeye bir önemli katkısı da diğer sektörlerle üretim faktörü sağlamasıdır.

Gelişmekte olan ülkelerde nüfusun büyük çoğunluğu tarım kesiminde olmakla birlikte, ekonomik gelişmeye paralel olarak tarımdaki fazla nüfus nisbi olarak azalmaktadır. Bunun nedeni sanayi sektörünün işgücü talebidir. Ancak tarım kesiminden nüfus kayması düzenli olmamaktadır. Öncelikle tarım kesimindeki nüfus artış hızı, diğer kesimler emek talebinden çok daha fazla olduğundan , tarım kesiminde işgücü fazlası oluşmaktadır. Dolayısıyla bu durum gelir dağılımının bozulması,gizli işsizlik, satınalma gücünün azalması gibi sosyal sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Tarım sektörünün diğer sektörlerle aktardığı ikinci faktör sermaye olabilir. Genel olarak hızlı nüfus artışı nedeniyle tarım kesiminin gelir düzeyi düşük olmakla birlikte, özellikle ekonomik gelişmenin ilk dönemlerinde ihracat olanaklarının geliştirilmesi sonucunda, tarım kesimindeki ürün fazlası elde eden büyük toprak sahipleri gelirlerini artıracaklardır Ayrıca düşük vergilendirmenin de etkisiyle oluşacak olan sermaye birikimi, daha karlı ve verimli olan sanayi sektörüne aktarılır.

Kaynak aktarımının bir diğer mekanizmasını da iç ticaret hadleri oluşturur. İç ticaret hadlerinin tarım kesimi aleyhine çevrilmesi kaynak aktarımına yol açar (Akalın 1975:13). Özellikle yeni kurulan sanayilerin gelişmesi sonucu tarım sektörüne göre daha cazip yatırım olanakları oluşturmaları, bu kesime sermaye aktarımını artıracaktır.

II.2. Tarım Ürünlerinde Fiyat Oluşumu

Tarımsal ürün arzının önemli bir özelliği, ürünün fiyatının, ürün elde edildikten sonra oluşmasıdır. dolayısıyla bu durumda o yıl oluşan fiyatla, ortalama maliyet ilişkisi kopar.

Piyasa döneminde ürün arzının fiyatlara etkisi, ürün elde edildikten sonra ve ürünün ekilmesiyle hasadı arasındaki dönemde olmak üzere farklı özellikler gösterir. Birinci halde üreticinin alternatifleri olmadığı ve alternatifleri olduğu iki ayrı durum söz konusudur.

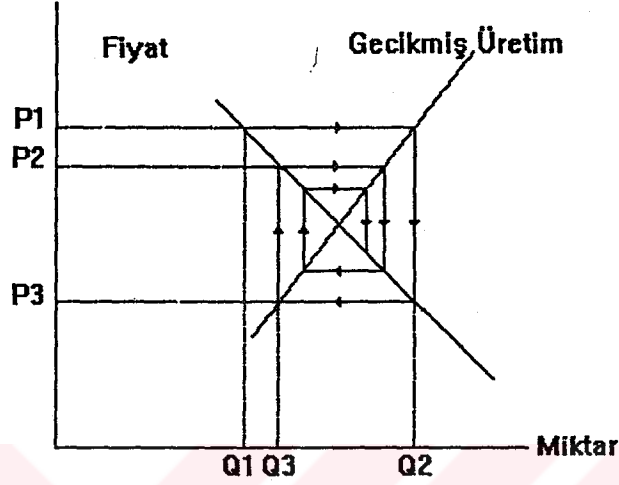
Hububat, pamuk, tütün, fındık gibi ürünler yıllık ve bekletilebilir (veya stok edilebilir) nitelikte iken, taze meyve ve sebze, süt gibi ürünler çabuk bozulur, bekletilemez, stok edilemez bir nitelik taşırlar. Tarım ürünleri fiyatları bu noktada diğer mal ve hizmet fiyatlarından farklılık gösterir. Hasattan sonra, o yılın fiyatı, varolan ürün miktarı ve talep (ya da talep tahmini) tarafından belirlenir.

Ürün ne kadar çabuk bozuluyorsa, üreticinin değerlendirme seçenekleri ne kadar az ise, arz eğrisinin dik bir doğru olma ihtimali o kadar fazladır; talep eğrisi, fiyatı oluşturmakta o kadar etkili olur. Eğer üreticinin alternatifleri varsa, bu üreticinin "satmaya razı olma fiyatı " fiyatın düşeceği alt sınırı çizer.; fiyat bunun altına düşerse, ürünün piyasaya tümünü veya bir kısmını arz etmekten vazgeçer. Fiyatın alt sınırını ise, aracının türev talebi (nihai talep) çizer (Kazgan 1993:171).

Tarım ürünlerinin üretiminin uzun bir dönem gerektirmesi, arzın piyasada talebe göre oluşacak bir fiyat karşısında yıl içinde artırmak olanaksızdır. Böyle bir fiyat üreticilerin gelecek yıl üretimlerini mutlaka etkileyecektir. Yüksek bir fiyatın çekiciliği karşısında üreticiler daha bol üretimde bulunabilirler. Bol üretim nedeniyle piyasaya sürülen ürün artacak, buna karşılık talep esnekliği sınırlı olan tarımsal ürün fiyatlarında büyük bir düşme görülecektir. Bu olguyu 1938 yılında Ezekiel, " Cobweb Teoremi " adı altında ortaya koyarak çok önemli bir katkı sağlamıştır.

Buna göre arz ve talebin zaman içinde birbirine uyması ancak bir gecikmeyle gerçekleşebilir. Herhangi bir dönemde talep edilen miktar o dönemin fiyatının bir fonksiyonu

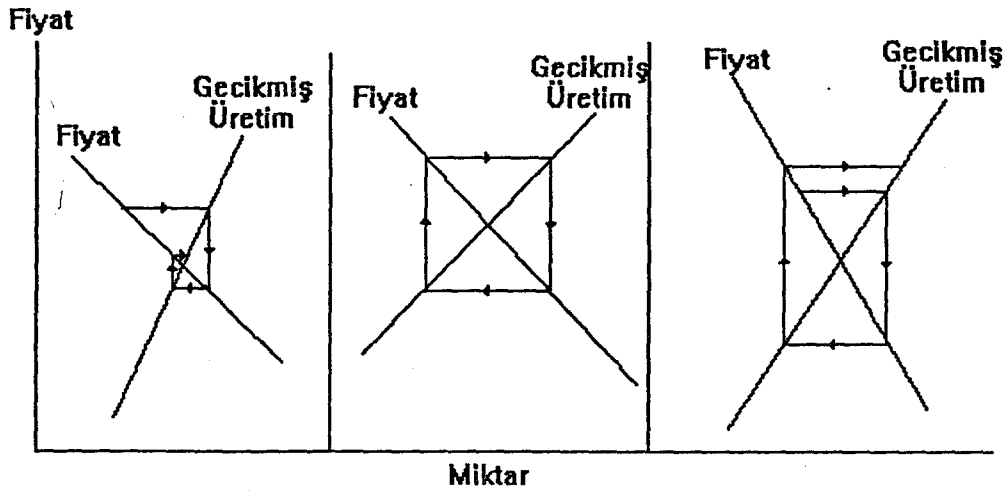
ise de, arz edilen miktar o dönemin değil, ancak ondan bir önceki dönemin bir fonksiyonu olabilir. Çünkü üretim işlemi zamana bağlıdır (Divitçioğlu 1982:153).

Şekil II.1

Konuyu şekille şöyle açıklayabiliriz: Birinci dönemde üretim Q_1 ve fiyat P_1 'dir. Bu yüksek fiyat ikinci dönemde Q_2 gibi yüksek bir üretime yol açmakta, bu durum ise fiyatın P_3 düzeyine düşmesine neden olmaktadır. İkinci dönemin fiyatı P_3 , üçüncü dönemin üretimini belirlemektedir. Şöyleki; üreticiler P_3 gibi düşük bir fiyat karşısında üçüncü dönemin üretimini Q_3 'e düşürürler. Q_3 üretimi ise fiyatı P_2 'ye yükseltir. Bir sonraki aşamada P_2 fiyatı dördüncü dönemin üretimini etkiler ve üretimi yükseltir. Bir müdahale olmadığı halde bu değişimler sonsuz bir şekilde sürebilir. Yukarıdaki şekilde incelenen durum cobweb'in denge durumuna doğru sürdüğü durumdur.

Ayrıca cobweb mekanizmasının dengeden uzaklaştığı ve aynı büyüklükte sürekli salındığı iki farklı durum daha vardır.

Şekil II.2

Cobweb'in bir noktada birleşmesinin nedeni gecikmiş üretim, yani arz eğrisinin fiyat (yani talep) eğrisinden daha dik olmasıdır. İki eğri eşit olduğunda ise cobweb, şekil II.2'de görüldüğü gibi, aynı dikdörtgenin üzerinde sürekli hareket halinde olur. Eğer fiyat (talep) eğrisi gecikmiş üretim (arz) eğrisinden daha dikse, cobweb bir noktadan uzaklaşan bir eğilim gösterir (Soral 1973:150).

II.3. Tarımsal Fiyatlara Devlet Müdahalesi

Tarım ürünlerinin fiyat dalgalanmalarından doğan sorunların çözümlenebilmesi, devletin fiyat oluşumuna müdahalesini zorlu kılar. Devlet fiyat oluşumuna dolaylı ve dolaysız olmak üzere iki biçimde müdahale edebilir. Dolaysız müdahalenin yöntemleri fiyat sübvansiyonu ve fiyat desteği olarak belirtilebilir. Dolaylı müdahale yöntemleri ise üretimde kullanılan girdilere sübvansiyon verilmesi ve kotalama şekillerinde uygulanabilir.

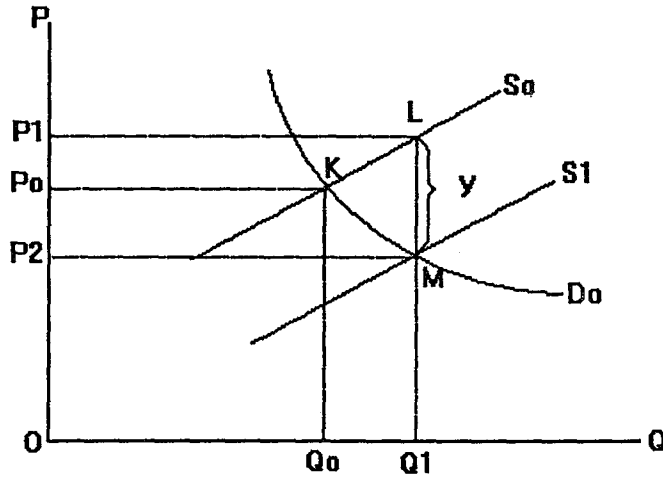
II.3.1. Fiyatlara Dolaysız Müdahale

Fiyatlara dolaysız müdahale Fiyat Sübvansiyonu ve Fiyat Desteği olarak iki biçimde uygulanabilir.

II.3.1.1. Fiyat Sübvansiyonu

Fiyat sübvansiyonu, işletmelerin ürettikleri mal veya hizmeti daha ucuza, hiç değilse fiyatları yükseltmeden tüketicilere sağlamak amacıyla verilen sübvansiyon olarak

tanımlanabilir (Pekin 1973:5-50 den aktaran Bulmuş 1978:53). Ancak bu tanım, tüketicilerin ve üreticilerin birlikte korunması ve ayrıca tarımsal fiyatlarda istikrarın sağlanması olgularını kapsamamaktadır. Konu şekil yardımıyla daha ayrıntılı olarak açıklanabilir:

Şekil II.3

Fiyat istikrarı ve üretici / tüketicileri korumak amacıyla devletin birim ürün başına t para birimi kadar sübvansiyona karar verdiğini varsayarsak, bu sübvansiyonun devlete alan maliyeti $P_1 L P_2 M$ dörtgeninin belirlediği alan kadar olacaktır.

Sübvansiyon ilgili kesime yeni üreticilerin gelmesine yol açar. Uygulamadan üreticilerin elde edeceği toplam kazanç, kesime yeni gelen üreticilerin üretici rantı olan, şekildeki $P_0 K L P_1$ alanı kadardır.

Sübvansiyon uygulaması üretimin piyasa fiyatını P_0 'dan P_2 düzeyine düşüreceğinden, tüketicilerin sağlayacakları kazanç $P_0 K M P_2$ alanı kadar olacaktır. Ayrıca toplumsal açıdan $K M L$ alanı kadar bir refah kaybı vardır. Çünkü üreticilerin ve tüketicilerin sübvansiyon uygulamasından elde ettikleri toplam kazanç, devletin toplam sübvansiyon giderlerinin altında kalır (Bulmuş 1978:55). Fiyat sübvansiyonu tarım kesimi gelirlerinin kısa dönemde artmasını sağlarken, sorunun uzun dönemli çözümüne katkı yapmadığı gibi, sorunları ağırlaştırıcı etkileri de olabilir. Şöyleki; sübvansiyonun nedeni belirli bir dönemde fazla arz nedeniyle ürün fiyatının aşırı düşmesi olduğundan, üretici gelirlerini artırmak için arzı kırmak gerekir. Oysa sübvansiyon arzın kısılması değil, özendirilmesi sonucunu doğurur. Gelirlerin düzeyinin korunması sübvansiyon uygulamasını sürekli hale getirir. Bu durum da refah kaybının sürekli olması anlamına gelir.

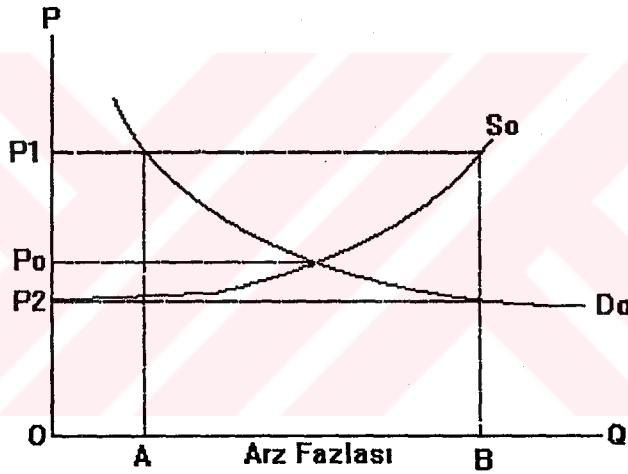
"Yeni tarım tekniklerinin kullanılması verimliliği artıracığından birim başına azalan maliyetlerle birlikte arz eğrisi de sağa kayacaktır. Bu olgu sübvansiyon uygulanması

halinde, ağır finansman yükü getirecektir. Çünkü uygulamanın devlete olan maliyeti, üretimdeki artışla doğru orantılı olarak artacaktır" (Bulmuş 1978:56).

Ürünün talep esnekliğinin birim esnekliğin altında olması halinde artan üretimle birlikte ürünün piyasa fiyatı düşecek, bu durum da sübvansiyon uygulamasının devlete olan maliyetini artıracaktır.

II.3.1.2. Fiyat Desteği

Bu yöntemde devlet belirli bir ürün için, ürünün piyasa fiyat düzeyinin üstünde bir fiyat belirler ve belirlediği fiyattan kendisine getirilen ürünü satın alır.

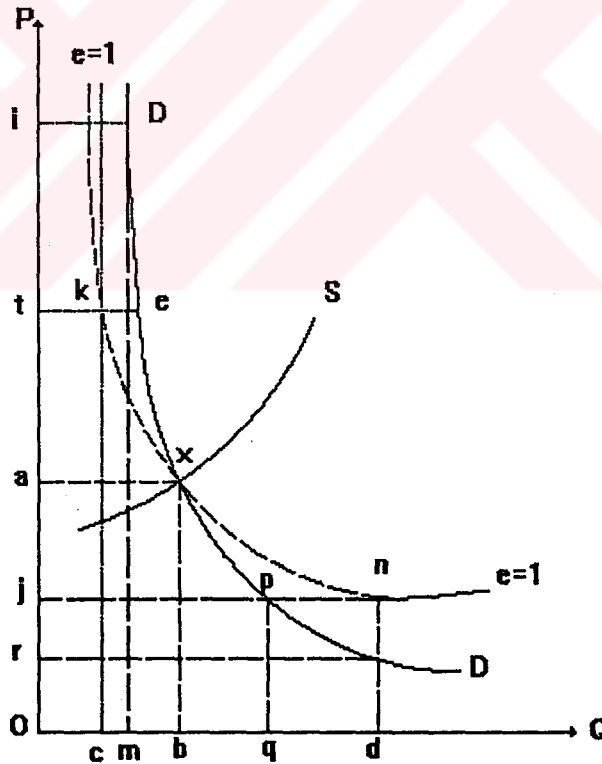
Şekil II.4

Şekil II.4'e göre, devlet arz ve talebin oluşturduğu piyasa fiyatı P_0 'dan yüksek P_1 gibi bir fiyat belirler ve D_0 talep eğrisinin belirlediği, piyasa fiyatından tüketicilerce satın alınacak ürün miktarıyla, bu fiyattan üreticilerin arz miktarı arasındaki fark olan piyasada satılamayacak arz fazlasını satın alır. Bu tür fazlaların devletce satın alınması işi yükleme, boşaltma, depolama, muhafaza (çürümeyi önleme) v.b. gibi masraflı ve pahalı işlemleri gerektirir.

Fiyat desteği konusunda asıl önemli sorun, devletin satın aldığı ürün fazlasını kullanma biçimi noktasında ortaya çıkmaktadır. Tarımsal üretimin doğal koşullara büyük oranda bağlı bulunduğu ülkelerde devletçe satın alınan ürün fazlası piyasayı düzenlemek amacıyla, bol ürün yıllarında aldığı ürünü kıt ürün yıllarında piyasaya sunmak yöntemiyle kullanılabilir. İç piyasada sağlanacak fiyat istikrarı üretici gelirlerinin üretim miktarına koşut

olarak artması ya da azalması sonucunu doğurur. Fiyat istikrarının olmaması durumunda ise üretici gelirleri üretim miktarıyla ters orantılı olarak oluşur. Diğer anlatımla üretici gelirleri üretim arttığında azalacak, üretim azaldığında artacaktır. Bu durumda fiyat istikrarı amacıyla üretici gelirlerinin istikrarı amacı çatışmaktadır. Öncelik verilecek amaç farklı koşullarda belirlenebilecektir.

Fiyat istikrarının gelir istikrarı hedefinden daha önemli sayılmasını gerektiren ürünler olabilir. Bu ürünler geniş bir tüketici kitlesiyle ilgili ya da diğer ekonomik sektörlerle girdi niteliği taşıyan ürünler olabilir. Bu tür bir etki yaratmayan, yaklaşık tümünün talebe yöneldiği ürünlerde gelir istikrarı hedefi fiyat istikrarı hedefine oranla daha fazla önemsenebilecektir. Ancak her iki hedefi dengeli biçimde birlikte gerçekleştirmeye yönelmek de mümkündür. Devlet fiyatları üretimdeki değişme oranında ama ters yönde değiştirebilmeyi başarabilirse, gelirler istikrarlı olabilir. Fiyatlar dalgalanacak olsa da bu kontrollü bir dalgalanma olacaktır.

Şekil II.5

Şekil II.5'e göre piyasa arz eğrisine planlanan üretim o b 'dir. Talebi planlanan üretim düzeyine eşitleyen fiyat düzeyi ise o a'dır. Gerçekleşen üretimin geçmiş yılların deneyleri sonucunda oc ile od arasında dalgalandığını varsayarsak, üretimdeki bu iniş çıkışlar esnekliği oldukça katı olan D talep eğrisi veri iken, fiyatın or ile oi arasında

dalgalanmasına yol açarlar. X noktasından geçen ve esnekliği her noktada bir olan bir eğri çizildiğinde (ki bu eğri bir hiperboldür), üretimin ob olduğu ve bu üretimin oa fiyatından satıldığı varsayımı altında, toplam gelir $oaxb$ 'nin belirlediği alan kadardır. Bu hiperbolik eğri üretici gelirlerinin $oaxb$ alanının çerçevelediği düzeyde tutulmasını sağlayacak piyasa fiyatının belirlenmesine imkan vermektedir. Örneğin üretim düzeyi od olduğunda; üreticilerin gelirlerinin sabit kalması isteniyorsa, piyasa fiyatı $oj (=dn)$ 'e düşecektir. Oysa oj piyasa fiyatından tüketicilerin satın alacağı ürün miktarı $oq(=jp)$ kadar olacaktır. Bu durumda $qd(=pn)$ kadar ürün tüketicilere satılamayacaktır. Bu miktar ürünü devlet satın alarak stoklayacaktır. Eğri bir hiperbol olduğundan $ojnd$ alanıyla belirlenen gelir düzeyi, $oaxb$ alanının gösterdiği gelir düzeyine eşittir.

Üretimin oc olması durumunda ise, üretici gelirlerinin sabit kalması için piyasa fiyatı ot 'ye çıkarılmalıdır. Bu fiyat düzeyinde $otkc$ dörtgeninin, $oaxb$ dörtgeninin alanına eşittir. Ancak tüketiciler ot fiyatından $om(=te)$ kadar ürünü satın almak isteyeceklerdir. Arz talebi karşılayamadığından aradaki farkı devlet stoklarından karşılayacaktır. Bu fark $cm(=ke)$ kadardır.

Devletin sözkonusu müdahalesi sonucunda, ürünü düşük fiyattan (şekilde oa 'nın altında) satın alıp, yüksek (oa 'nın üstünde) bir fiyattan satacak olması nedeniyle kar elde etmesi de olanaklı olabilir. Bu politikanın net kar sağlayıp sağlamaması, devletin ürününün stoklanması için yapacağı giderlere bağlıdır (Bulmuş 1978:61).Devletin satın aldığı ürün fazlasını değerlendirme biçimlerinden bir diğeri ise, üretimin doğal koşullara bağlılığının en aza indirildiği durumla ilgilidir. Buna göre fiyat desteği uygulaması devletin piyasadan her yıl alımlar yapmasını zorunlu kılar.

Fiyat desteği uygulaması rekabet ortamına oranla üretici gelirlerini artırması dolayısıyla milli geliri yükseltir. Bu yükseliş desteklenen ürünün talebini de artırır. Bu nedenle talep eğrisi tümüyle sağa kayar. Fiyat desteğinin ürünün talebi üzerindeki etkisinin büyüklüğü, ürün talebinin gelire olan esnekliğine bağlıdır. Bu esneklik ise tarımsal ürünler için çok zayıftır. Dolayısıyla fiyat desteği uygulaması ekonomideki depresyonist eğilimlere karşı olumlu etki sağlasa da, arzın esnek olmadığı bir ekonomide enflasyonist bir etkiye de yol açabilir. Ürün arzının esnek olduğu bir yapıda fiyat desteği uygulaması devletin elinde büyük miktarda ürün stoklarının oluşmasına yol açabilir. Biriken bu stokların ne amaçla ve nasıl kullanılacağı da önemli bir sorundur.

Devlet elinde bulunan stokların tümünü veya bir kısmını, piyasada fiyat ve gelir istikrarının bozulmaması için imha edebilir. Bu uygulama net toplumsal refah kaybını ifade eder. Devlet ikinci olarak elindeki stokları çeşitli adlar altında yardımlar yaparak eritebilir. Bu yardımlar yoksullara, hastanelere, diğer ülkelere karşılıksız olarak vermek biçiminde olabilir.

Üçüncü uygulama ise fazla ürünün , dünya fiyatlarının altında bir fiyatla da olsa, ihraç edilmesidir.

Öte yandan fiyat desteği uygulaması genellikle uzun dönemde büyük çiftçiye yarar sağlar. Küçük aile işletmelerinin aleyhine sonuçlar doğurur. Fiyat desteğinden küçük aile işletmeleri ancak kısa dönemde yarar sağlayabilir. Bununla birlikte uzun dönemde küçük işletmelerin yaşamalarına olanak vererek kaynakların optimum kullanımını engeller. Ayrıca küçük işletmelerin yaşamasına imkan sağlanması köyden kente göçü de yavaşlatan bir unsurdur. Fiyat desteği uygulamasıyla büyük işletmeler piyasada oluşabilecek fiyat ile destek fiyatı arasındaki farkın toplam üretimle çarpımı kadar bir tutar sübvansiyon elde etmiş olurlar. Oysa küçük işletmelerin üretim kapasiteleri de düşük olacağından sağlayacakları sübvansiyon tutarı önemsiz düzeyde olacaktır. Cüce aile işletmelerine sağlanacak hibe, yardım ve yan gelirlerin tutarı bu işletmelerin ürettikleri miktarın büyüklüğüyle değil, ailenin büyüklüğüyle ilişkilendirilmelidir.

II.3.1.3. Fiyat Sübvansiyonu ile Fiyat Desteği Uygulamalarının Karşılaştırılması

Bu iki yöntemin doğurduğu farklı sonuçları devlet, tüketiciler ve toplumsal refah yönlerinden incelemek gerekir. Öncelikle üreticilerin elde ettikleri gelir tutarı yönünden her iki yöntem arasında fark yoktur. Ancak bu gelirin sağanmasında devletin ve tüketicilerin payları bakımından farklar vardır. Devlet ve tüketicilerce katlanılan toplam satınalma yükü içinde iki kesimin oransal payını belirleyen faktör ele alınan ürünün talep esnekliğidir.

"Ürünün talebinin fiyata olan esnekliği birden küçükse üretici gelirlerinin kaynağı olma bakımından devletin payı tüketicilere oranla sübvansiyon uygulamasında fiyat desteği uygulamasına göre daha fazladır. Ürünün talebinin fiyata olan esnekliği birden büyük ise üretici gelirlerinin kaynağı olma bakımından devletin payı tüketicilere oranla, fiyat desteği uygulamasında, fiyat sübvansiyonu uygulamasına göre daha fazladır " (Bulmuş 1978:64).

Tüketiciler ve devletçe katlanılan yükün toplamı aynı kalmakla birlikte, bu yükün tüketiciler ve devlet arasında farklı dağılımı vergi mükellefleri bakımından önemlidir. Talep esnekliği birden küçük bir tarımsal ürüne devlet müdahalesinin söz konusu olması halinde, uygulanan müdahale yöntemi fiyat sübvansiyonu ise, bu durum üretici gelirlerinin büyük bölümünün vergi gelirleriyle karşılandığı anlamına gelir. Buna göre finansman yükü yüksek gelir diliminde bulunanlar tarafından üstlenilmektedir.

Öte yandan konuya toplumsal refah yönünden bakıldığında da farklı sonuçlar gözlenmektedir. Fiyat sübvansiyonu uygulamasında tüketiciler fiyat desteği uygulamasına oranla daha fazla miktarda ürünü düşük fiyattan satın alarak önemli ölçüde rant sağlarken,

aynı zamanda fiyat desteği yönteminin uygulanması halinde imha, düşük fiyatla ihraç ya da tali alanlarda kullanmak gibi yollarla elden çıkarılacak ürün tüketicilerce değerlendirilmiş, böylece de toplumsal refah artmış olur. Ancak tüketicilerin bir tarımsal üründen fazla tüketmeleri diğer tarımsal ürünlerin tüketimini, dolayısıyla bu ürünlerin üretici gelirlerini azaltabilir. Ayrıca fiyat sübvansiyonu fiyat desteğine göre serbest piyasa düzenini daha az bozar.

Bir diğer önemli özellik de sübvansiyona ilişkin destekleme düzeyinin nasıl belirleneceğidir. Gelişmekte olan ekonomilerde tarımsal üretimin doğa koşullarına bağımlılığının yüksek ve ürün talebinin esnek olmayışı nedeniyle, böyle bir ürüne devletin fiyat sübvansiyonu yöntemiyle müdahalesi halinde, ürünün piyasa değeri ne kadar büyükse, sübvansiyon toplamı da o ölçüde yüksek olacaktır. Bu nedenle;

“Sübvansiyona ilişkin destekleme seviyesi, üretimin geçmiş yıllar ortalamasını tüketime sevkedecek düzeyin daha üstünde tesbit edilmemelidir ” (Bulmuş 1978:66). Aksi durumda sübvansiyon ödeme toplamı ürünün toplam piyasa değerinden fazla olacaktır.

Bir diğer önemli sonuç ise sübvansiyon destekleme düzeyinin üretim miktarı değişimleriyle ters yönde ve orantılı olarak belirlenmesidir. Bu durum hem üretici gelirlerini istikrarlı kılacak, hem de bol ürün dönemlerinde devletin sübvansiyon yükünü azaltacaktır.

Fiyat sübvansiyonu üretimin tümünün tüketime gitmesini sağlayarak devleti fiyat desteğinde katlanılacak satınalma ve stoklama giderlerinden kurtarır. Tüketicilerin ürünleri ucuza tüketmelerine imkan verir. Bu ürünlerin ihraç edilebilmesi için gereken özendirici unsurlara olan ihtiyacı azaltır veya ortadan kaldırır. Dolayısıyla fiyat desteği uygulamasına göre çok daha ekonomiktir. Ancak fiyat sübvansiyonu yöntemi sorunlara geçici çözümler getirir. Kalıcı iyileşmeler sağlamaktan uzaktır.

II.3.2. Fiyatlara Dolaylı Müdahale

Fiyatlara dolaylı müdahale, üretim girdilerine sübvansiyon verilerek ve kotalama yapılarak iki şekilde uygulanabilir.

II.3.2.1. Üretim Girdilerine Sübvansiyon Verilmesi

Devlet üretim faktörleri ve girdilerin çiftçilere olan maliyetini düşürmek amacıyla, üretim faktörleri ve girdilere sübvansiyon verebilir. Bu sübvansiyonlardan daha fazla yararlananlar büyük ölçekli tarım işletmeleridir. Çünkü küçük aile işletmelerinin üretim

kapasitelerinin küçüklüğü, bu işletmelerin sübvansiyonlardan elde edebileceği yararları da sınırlar. Hatta sözkonusu aile işletmelerinin geleneksel yöntemlerle tarım yapmaları sonucunda, sübvansiyona konu tohumluk, gübre, tarım ilacı, kredi, tarım araçları ve makineleri gibi girdileri kullanma düzeylerinin düşük olması da sübvansiyondan yararlanmalarını engelleyen bir unsurdur.

Tarımsal ürünün tümüne yakın bir bölümünü piyasa için üreten ekonomilerde fiyat sübvansiyonu ve desteği yöntemleri etkin olabilir. Ancak bu koşulun zayıf olduğu ürün veya ekonomilerde sübvansiyon verilmesi fiyat desteğine göre küçük üreticinin daha fazla yararınadır.

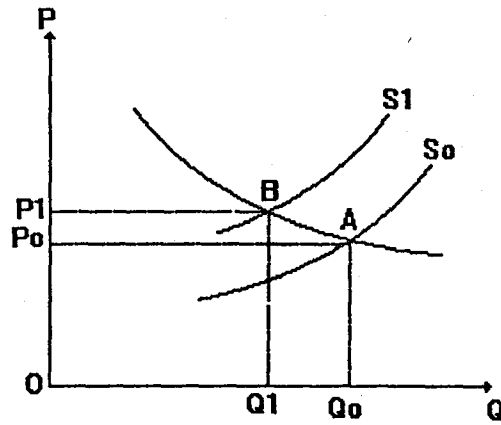
II.3.2.2. Kotalama

Devletin tarımsal fiyatlara müdahale yöntemlerinden biri olarak kotalama devletin diğer müdahale uygulamalarından doğan finansman yükünü sınırlandırmak amacıyla geliştirilmiş bir yöntemdir. Fiyat sübvansiyonu ve fiyat desteği yöntemleri üretimi özendirmekte, artan üretim devletin finansman yükünü de artırmaktadır. Dolayısıyla kotalama ile ürün fiyatının düşmesini önlemek için üretilen miktarı sınırlamak gereksiniminden doğmuştur. Tarım ürünlerinin arz ve talebi temel alınarak yapılan analize göre, üretimin azaltılması üretilen ürünün piyasa fiyatını yükseltecektir. Tarım ürünlerinin talep esnekliği düşük olduğundan üretimin kısılması üreticilerin toplam gelirini yükseltecektir. Bu durum aynı zamanda üretim giderlerini de azaltacaktır. Ancak bu uygulamadan tüketiciler olumsuz yönde etkileneceklerdir.

Başlıca kotalama yöntemleri alan ve miktar kotalamasıdır.

II.3.2.2.1. Alan Kotalaması

Alan kotalaması global ve kişisel nitelikte uygulanabilir. Global olan ürüne ayrılacak toplam alanın, kişisel olan ise işletmelerin ayıracakları alanın sınırlandırılması biçimleriyle ilgilidir. Elde edilecek yarar bakımından kişisel kotalama global kotalamadan daha etkindir. Türkiye tarımında tütün ve çay global kotalamaya, haşhaş ise kişisel kotalamaya örnek verilebilir. Kişisel alan kotalamasında üreticiler işledikleri toplam arazinin belli bir yüzdesini sözkonusu ürünün ekimine ayırabilir.

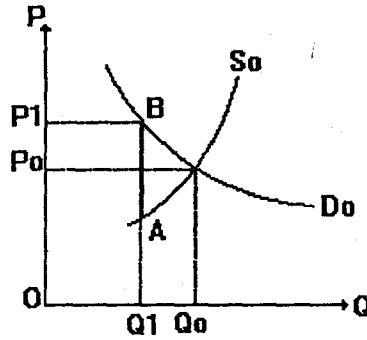
Şekil II.6

Şekil II.6'ya göre ekim alanlarının sınırlandırılması sonucu arz eğrisi S_0 'dan S_1 'e kayacaktır. Bu kayma arz ve talep eğrilerinin kesişme noktasını da A'dan B'ye taşıyacaktır. B noktasında daha düşük bir üretim daha yüksek bir fiyatla yapılmakta ve üretici gelirleri artmaktadır. Bununla beraber üreticiler uzun dönemde tasarruf edici, verimliliği artırıcı önlemleri almaları nedeniyle arz eğrisi tekrar sağa kayabileceğinden alan kotalaması her zaman istenen sonucu vermeyebilir. Ayrıca bu yöntemde önemli bir kısım arazi işlenmeyeceğinden toplumsal refah kaybı oluşur. Buna karşın ekim alanını sınırlamakla ürün kalitesinin artırılması ve birim başına verimi artırıcı olumlu etkilere de yol açabilir.

II.3.2.2.2. Miktar Kotalaması

Tarımsal üretim faktörleri ve girdi arzının esnek olduğu ekonomilerde alan kotalaması üretimi azaltmaya yetmemektedir. Bu nedenle devlet arzı sınırlandırmak için miktar kotalamasına gider. Miktar kotalamasında kültür arazisinin bir kısmı boş kalmak yerine, başka tarımsal ürünlerin üretimi için kullanılabilir. Ancak bu yöntem bazı sakıncaları da getirebilir. İki miktar kotası uygulanan ürünün üretiminden çekilen üretim faktörlerinin diğer ürünlerin üretimine kaydırılması nedeniyle, bu ürünlerin üretiminde istenmeyen artışların oluşabilmesidir. Bunu önlemenin yolu belli başlı ürünlerin tümünü kota kapsamı içine almaktır. Bu durumda üreticiler dikkatlerini maliyetlere yönlterek, verimliliğin ve etkinliğin artırılması yoluna gideceklerdir. Ayrıca doğa şartlarındaki olumlu değişmeler üretim miktarında, kota sınırlarının üzerinde artışa neden olabilir.

Miktar kotalamasının işleyişini ve sonuçlarını şekil yardımıyla açıklayabiliriz:

Şekil II.7

Kotalamadan önce piyasa fiyatı P_0 ve bu fiyattan arz miktarı Q_0 iken, kota uygulamasından sonra arz Q_1 düzeyine düşecek ve fiyat P_1 olacaktır. Kota yardımıyla arz eğrisi $SoAB$ biçimini alacaktır. Bunun anlamı ürün fiyatının Q_1A düzeyini geçmesi halinde üretilcek miktarın Q_1 düzeyini aşamayacağıdır. Miktar kotalamasının başarısı sürekli bir denetime bağlıdır.

Miktar kotaları fiyat desteği ile birlikte de uygulanabilir. Bu durumda kotayı aşan üretim için daha düşük bir fiyat uygulanır. Bu sistemle çok geniş bir üretim kapasitesine destek uygulanmasının da önüne geçilmiş olur.

II.4. Tarım Sektörünün Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri

Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte Türkiye tarımına ilişkin geniş boyutlu bir kurumlaşma sürecine girilmiş, fiyat politikaları ve dış ticaret korumaları yolu ile desteklenmiştir (Kazgan 1993:294). 1980 ekonomik dönüşümüne kadar bu politikalar sürdürülmüştür.

Tarım sektörü 1970'li yılların sonuna kadar GSMH'daki payı ve ekonominin büyümesine katkısı, ihracatın dörtte üçüne yakın bir bölümünü sağlaması açısından önemini korumuş ve bütün hükümetlerce çeşitli politikalar uygulanarak korunmuştur. Bu koruma politikalarının sonucunda İkinci Dünya Savaşı yılları dışında, tarım sürekli büyümüş, ürün çeşidi, toprak ve emek verimi artmış, teknoloji gelişmiştir. Tarım geçimlik düzeyden çıkmış, piyasayla bütünleşmiştir.

Tarımsal ürün değerinin yaklaşık beşte üçü ya da % 60'ı dolayında bir bölümü bitkisel üretimden kaynaklanmaktadır. Yine yaklaşık % 30 dolayında bir bölümü hayvancılık ürünlerinden oluşmaktadır. Orman ürünleri toplam tarımsal üretimin % 7-8 dolayında bir bölümünü vermekte, kalan % 1-2'lik bölüm de su ürünlerinden oluşmaktadır (Kepenek-Yentürk 1995:302).

Tarım sektörünün yıllık büyüme oranları planlı dönem olan 1960-1980 döneminde, sabit fiyatlarla yılda ortalama % 3.3 oranında artmıştır. Bu oran planda öngörülen hedeflerin altında olmasına rağmen yine de başarılı bir gelişmeyi ifade etmektedir.

Çağdaş girdi kullanımının artışına yönelik gelişmelere karşın tarımın dalgalı, iniş-çıkışlı özelliği sürmüştür. Örneğin tarımsal katma değer 1988'de % 8 artmış, 1989'da %11 azalmış ve 1990'da % 11.6 büyümüştür.

TABLO II.1. Tarımsal Üretim

(Bin Ton/Yıl)

	BUĞDAY	PANCAR	TÜTÜN	PAMUK	BAKLAG.	YAĞLI T.	SEBZE	TURUNÇ
1963	10.000	3.281	132	258	608	898	-	-
1967	10.000	5.253	188	396	610	1.066	-	545
1972	12.200	5.896	180	544	665	1.585	8.946	728
1977	13.585	8.995	248	575	802	1.517	10.150	1.147
1983	13.322	12.970	233	522	1.364	1.694	12.640	1.299
1987	18.900	12.717	182	537	2.059	2.300	15.222	1.343
1988	20.500	11.534	219	650	2.316	2.462	15.446	1.445
1989	16.200	10.929	270	617	1.673	2.529	15.283	1.473
1990	20.000	13.986	296	654	2.184	2.174	16.457	1.174
1991	20.400	15.474	241	559	1.963	1.898	17.438	1.696
1992	19.300	15.126	334	573	1.816	2.015	17.468	1.674
1993	21.00	15620	334	580	1.946	1.873	16.819	1.737

Tablo II.1.'de görüldüğü gibi sanayi bitkisi olarak tütün ve pamukta önemli bir artış görülmemekte; ancak özellikle 1980'lerin başına kadar şeker pancarı üretiminde yüksek artışlar gözlenmektedir. Baklagillerde ise 1980 sonrasındaki ihracat artışının da etkisiyle üretim artışı yaşanmıştır.

II.4.1. Tarımın Milli Gelir İçindeki Payı

1953 yılına kadar tarımın milli gelirdeki payı % 50'nin üzerinde seyretmiş,daha sonraları ise yıllar itibarıyla nisbi bir azalma olmuştur. Planlı kalkınma döneminden başlayarak sanayi sektörüne önem verilmesi, sanayi sektörünün milli gelirdeki payının artmasını sağlamıştır.

1968 faktör fiyatlarıyla tarımın GSMH'daki payı 1976'da 21.86 iken 1989 yılında 16.80 olmuştur (Tuna 1993:59).Oran 1992'de de % 15'e düşmüştür (Kepenek -Yentürk 1995:295).Ancak azalma eğilimi göstermekle birlikte tarımsal nüfus aynı ölçüde azalmamıştır. Tarımın GSYİH içindeki payı da sanayi ve hizmetler sektörü lehine yıllar itibarıyla nisbi olarak azalmaktadır. Bu durum ekonomik gelişmişlik yükselmesiyle ilgili görülebilir.Şöyleki, sözkonusu oran A.B.D.'de % 3.1, Kanada'da % 5.9, İngiltere'de % 3.3, Almanya'da % 3.1, Fransa'da % 5.9, İtalya'da % 8.9 ,Belçika'da ise % 3.9'dur. Avrupa Birliği'nde ise yaklaşık % 5.3'dür (Ayyıldız 1983:75).

II.4.2. Tarımın İstihdam İçindeki Payı

Ülkemizde kırsal alanın nüfus çözülmesi, özellikle 1950'den sonra başlamış ve günümüze kadar da sürmüştür. Bu olgu kentlere altyapı hizmetleri, konut, eğitim ve sağlık gibi alanlarda büyük boyutlarda yatırım gereksinimini ortaya çıkarmış; ayrıca iç pazar genişlemesiyle birlikte işgücündeki arz fazlası, ücretlerin düşük bir düzeyde kalmasına yol açmıştır.

Tarımın istihdamdaki payı yıllar itibarıyla azalmakla birlikte önemini korumaktadır. 1950 yılında toplam nüfusun % 81.3 ünü tarım kesimi oluştururken, bu oran 1960'da % 74.1'e , 1970'de % 66.8'e, 1980 yılında ise % 58'e düşmüştür.Ancak buna rağmen, ortalama binde 25 oranında nüfus artışını da dikkate aldığımızda, işgücünün tarım kesiminde daha fazla ve yoğun olduğu görülmektedir (Türkel 1981:83).

Öte yandan yıllar itibarıyla gözleendiğinde, köy nüfusunun azaldığı görülse de, kentli ve köylü nüfusun içiçe bir nitelik kazanması; diğer deyimle kentli nüfusun önemli bir bölümünün geçimini tarımdan sağlaması, tarım nüfusunun, tarımda istihdam edilen işgücü oranının yüksek olduğunu göstermektedir.

1977 yılında tarımın istihdam payı % 61.80 iken, 1989 yılında % 53.90'a inmiştir (Tuna 1993:66). Tarımda istihdam oranı 1990'da ise % 49'dur. " Mutlak rakam olarak bu sayı 9.3 milyon kişidir. 1935-1990 yılları arasındaki yarım yüzyılı aşan sürede faal tarım nüfusunun toplam nüfustaki oranı % 80'den ancak % 49'a kadar inebilmiştir. Ne var ki hızlı

nüfus artışından dolayı mutlak rakamda böyle hızlı bir düşüş yoktur; faal tarımsal nüfus 1950-1985 arasında ortalama 9.5 milyon kişi olarak devam etmiş, ancak 1990'da 9.3 milyona düşebilmiştir. Bu çok büyük nüfus kitlesi ise 1990'lı yılların başında, GSMH'nin ancak % 16' sını yaratabilmektedir. Eldeki sözkonusu veriler, Türk tarımında düşük verimli işgücü birikimi olduğunu, ekonomide hala köylü nüfusun ağırlığını koruduğunu göstermektedir." (Kazgan 1993:283)

II.4.3. Tarımın İhracat ve İthalat İçindeki Payı

Tarımın ve sanayi sektörlerinin GSMH içindeki payları ekonominin gelişmişlik düzeyiyle ilgilidir. Bu sektörlerin toplam ihracat içinde oransal payları da ülke ekonomisinin tarım veya sanayi karakterli olma özelliğinin bir yansımasıdır (Karluk 1981:57). Türkiye'de ihracat önceleri tarım ürünleri lehine iken, zamanla sanayi ürünleri lehine bir dönüşüm içine girmiştir. Ancak bu gelişme tarım ürünleri ihracatının miktar olarak azalması yönünde değil, nisbi olarak azalması yönünde olmuştur (Tuna 1993:69). Öte yandan tarım ürünlerinin çok önemli bir bölümü de doğrudan ihraç edilmeyip; kısmen ya da tamamen işlenerek katma değeri yüksek ürünler olarak, sanayi ürünü şeklinde ihraç edilmektedir. Ayrıca imalat sanayi içinde tarıma dayalı sanayi yaklaşık % 79 gibi bir payla adeta lokomotif işlevi görmektedir (Kunak 1985:2).

1980 dışı açık ekonomi politikalarının uygulanmasıyla birlikte tarımın toplam ihracat içindeki payında yıllara göre düşme, sanayinin toplam ihracat içindeki payında ise yükselme gözlenmektedir. Tarım için 1980 yılında sözkonusu oran % 57.4 iken, 1981'de % 47.2, 1983'de % 32.8, 1985'de % 21.6, 1989'da ise % 18.3 olmuştur. Sanayi sektörünün payı ise 1980'de % 36 iken, 1981'de %48.7, 1983'de % 63.9, 1985'de % 75.3, 1989'da ise % 78.2 olarak gerçekleşmiştir (Tuna 1993:70).

Türkiye özellikle İkinci Dünya Savaşı koşullarının güçlüklerini yaşamamasından sonra temel gıda maddelerinde kendine yeterli olmayı hedef olarak belirlemiştir. 1950'li yıllardan itibaren yeni teknolojinin ülke tarımına girmesi, altyapı yatırımlarının gelişmesi, tarımı destekleyici fiyat-kredi-vergi politikalarının uygulanması gibi etkilere rağmen, nüfus artış oranının yüksekliği ve sanayileşmenin ürün talebini yüksek tutması nedeniyle kendine yeterli 1960'lı yıllara kadar gerçekleştirilememiştir.

Bu dönemde Türkiye ABD'nin yardımlarını almış, olağan buğday ithalatını sürdürmüştür. Buna karşın tarım ürünleri net ihracatı sürekli artı bakiye vermiş ve başlıca döviz kaynağı olmuştur. 1970'li yıllarla birlikte tarım sektöründeki teknolojik değişme ve destekler sonucunda kendine yeterli hale gelmiş, buğday ithalatı ve ABD yardımına gerek

kalmamıştır. Dönemin ikinci yarısında tarımsal net ihracat 1 milyar dolar düzeyinde olmuştur.

1980'li yıllarda ise Türkiye hayvansal ürünlerde net ithalatçı konuma gelmiştir. Üretimin artış hızının, nüfus artış hızının altında kalması, mali destekli dünya fiyatları ve ithalat liberasyonu sonuçta, ürün ve işlenmiş ürün ithalatını giderek artırmıştır. 1970'li yılların sonu ile 1990'lı yılların başı arasında, net ihracat değerinde bir farklılık yoktur (Kazgan 1993:293). Ayrıca hububat ithalatında da bazı yıllarda önemli yükselişler gözlenmektedir. Örneğin, TMO'nun toplam ithalatı 1989'da 3.269.186 ton, 1990'da ise 2.262.508 ton olmuştur.

Türkiye'nin tarım ürünleri ihracatının, genel ihracat içindeki payı zanam içinde azalmaktadır. Örneğin 1983'de bu oran % 32.8 iken 1992'de % 15 düzeyine inmiştir. Ancak gerileme mutlak olmaktan çok oransaldır. Tarım ürünleri ihracatı yıllara göre dalgalanma göstermektedir.

Tarım ürünleri ithalatı da değer itibarıyla dalgalanmakla birlikte, genel olarak yıllar itibarıyla bir artış eğilimi içindedir. Aynı eğilim istikrarlı bir şekilde tarıma dayalı işlenmiş ürünler ithalatında da gözlenmektedir. Sonuç olarak tarım ürünleri ithalatı tarım ürünleri ihracat gelirlerinin önemli bir bölümünü götürmektedir. Örneğin 1992 yılında tarım ürünleri ihracat değerlerinin % 53.5'i oranında tarım ürünleri ithalatı ve işlenmiş tarım ürünleri ihracatının % 85.2'si oranında işlenmiş tarım ürünleri ithalatı olmuştur (DPT ÖİK Rap. 1995:30).

Türkiye tarım sektöründe 1930-35 (Büyük Depresyon) ve 1940-45 (İkinci Dünya Savaşı) yılları bir yana bırakılırsa, katma değer sürekli artmıştır. Yıllık nüfus artış hızını (% 2.5) aşan bu büyüme hızı sayesinde insanlar daha iyi beslenebildiği gibi, ihracat artışı da sağlanabilmiş, ithalat kısıtlı kalabilmiştir. Ancak GSMH yıllık artış hızı aynı dönemde % 6-6.5 kadar olduğu için tarımın payı 1950-78 arası dönemde % 50'den % 21'e kadar düşmüştür (Kazgan 1993:302).

II.5. Türkiye'de Tarım Sektörünün Özellikleri

Türkiye'de tarımsal üretim, üretim faktörlerinden çok, doğal koşullara bağlıdır. Kullanılan yeni teknikler üretimin doğaya bağlılığını azaltsa da, bu etki istenilen düzeyde olmamaktadır. Çünkü diğer sektörlerden farklı olarak tarımda üretimin miktar ve niteliğini yalnızca kullanılan girdiler belirlemez. İklim koşullarındaki ani değişiklikler, zararlı hastalıklar gibi etkenler çok önemli sonuçlar doğurabilirler.

Bugün halen 4 milyon hektar arazi sulanabilmekte iken, sulama imkanlarının geliştirilmesi halinde 13.5 milyon hektar arazinin sulanabilmesi mümkündür. Sulama koşullarının gelişmesini önleyen en önemli unsurlardan biri yüzey şekilleri olmaktadır.

Tarım sektöründe kişi ve aile başına düşen toprak miktarı da yetersizdir. Bunun nedeni tarımsal nüfusun fazla oluşudur. Öte yandan üretim artışı sağlamak için ekim alanlarının genişletilmesinin mümkün olmayışı bu dengesizliğin ortaya çıkmasına neden olan bir diğer unsurdur.

Tarımsal araziler küçük ölçekli işletmelere bölünmüş durumda olup, nüfus artışına paralel olarak bölünme sürmektedir. Bunun yanısıra büyük işletmelerin de varolması, tarımda ikili bir yapı ortaya çıkarmaktadır. 1963'den başlayarak hem işletmeler içindeki oransal payının, hem de kullandıkları toprakların payının arttığı görülmektedir (Kazgan 1993:287). Tarımda çalışan nüfus yüksek orandadır. Tarım hem bu nüfusu, hem de tarım dışı nüfusu beslemektedir. İhracatın önemli bir bölümü tarımsal ürünlerden oluşmaktadır. Dolayısıyla tarımsal üretimde oluşabilecek bir düşüş bütün ülke nüfusunu ve ihracat gelirlerini olumsuz etkiyecektir.

Bir diğer özellik ise tarım sektörünün geleneksel bir yapı taşımasıdır. İşletmelerin küçük ve kısmen kendine yeterli olmaları, marjinal aile işletmelerinden oluşmaları buna örnek olarak verilebilir. Üreticiler teknik yönden yeterli bilgiye sahip değillerdir. Dolayısıyla, tarım teknolojisinin girişi yavaş olmakta ya da benimsenip uygulanması uzun sürmektedir. Üreticiler tutucu davranmakta, bu durum da geleneklerin toplum üzerindeki etkisinden kaynaklanmaktadır (Kursun 1981:166).

II.6. Türkiye'de Tarım Sektörünün Yapısı

II.6.1. Ekim Alanları

Türkiye'de toplam 77.698.000 hektar olan toprak varlığının, % 36.76'sını kültür arazisi, % 26.00'sini orman arazisi, % 23.74'ünü de çayır ve mer'a arazisi oluşturmaktadır. Kültür arazisinin ise, % 58.14'ünü tarla arazisi, % 29.29'unu nadas arazisi, meydana getirmektedir (Arıkoğlu 1981:59). Toprak varlığının % 63.24 gibi büyük bir bölümünün zirai üretim dışında kullanıldığı görülmektedir.

İkinci olarak tarım alanlarının içinde ekili alanların payı yüksektir. Nadas alanları, ekili alanlar lehine azalmaktadır. Ekili alanların büyük kısmını tahıllar oluşturmakla birlikte,

tahıl ekim alanlarındaki artış, bakliyat ve yağlı tohumlar ekim alanlarındaki artışa oranla daha düşüktür.

II.6.2. İşletme Yapısı

Türkiye'de tarım işletmeleri sayısı sürekli artmaktadır. Tarım işletmesi sayısının 1952 yılında 2.5 milyon dolaylarındayken, 1970'de yaklaşık 3 milyon 1980'de ise 3.141.169 olduğu belirlenmiştir (Taliim 1981:40). Bununla birlikte işletme boyutları küçülmektedir. Hızlı nüfus artışı sonucunda toprakların yetersiz duruma gelmesi küçük işletmelerin oluşmasına yol açmaktadır.

Ayrıca işletmeler homojen bir yapı göstermemektedir. Küçük aile işletmelerinin yanı sıra, büyük sermayeye sahip geniş boyutlu işletmeler söz konusudur. Bir yandan geçimlik üretim yapan işletmeler varken, bir yandan da pazar için üretim yapan işletmeler mevcuttur.

Öte yandan işletme büyüklüklerindeki artışa paralel olarak, işlenen alan miktarı da artmaktadır. 100-199 dekar % 22.14, 200-499 dekar % 20.27, 500-599 dekar işletmeler ise % 6.78 oranında tarım alanı işlemektedirler. Bu arada 1980 sayımına göre küçük işletmelerin işledikleri alan da genişlemektedir. Geçimlik düzeyde üretim yapan işletmeler sayısal çokluklarına rağmen işledikleri alan düşük boyuttadır (Tuna 1993:84).

Diğer bir önemli özellik de mülkiyet ve mülk topraklarındaki dengesiz dağılımdır. Türkiye tarımında küçük mülk sahipleri büyük bir oran oluşturmakta ve dengesiz bir mülkiyet yapısını yansıtmaktadır. Örneğin 101-200 dekar toprak mülk diliminde bulunan % 7.0 oranındaki hane, toprağın % 19.8'ine sahiptir (Varlier 1978:28). Toprak sahiplerinin % 13'ünü oluşturan hanelerin tümü tarımla uğraşmamaktadır. Bu kesim küçük esnaf, sanatkar ve maaşlı memurlardan oluşmaktadır. Ayrıca hane yüzdelerine göre sahip olunan toprak miktarı bölgelere göre farklı yoğunlukta bulunmaktadır. Ege bölgesinde 852.186 hanenin sahip olduğu toprak miktarı 4.605.357 dekar iken, Doğu Anadolu'da 522.248 haneye düşen toprak miktarı 5.059.830 dekadır (Varlier 1978:18). Bir diğer önemli sorun ise topraksız çiftçi olgusudur. Topraksız ailelerin oranı % 26 ve % 33 oranında değişirken, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde % 45'e yükselmektedir (Varlier 1978:51).

II.6.3. Teknolojik Yapı

Türkiye'de 1950'de itibaren tarım sektöründe makineleşmenin başlamasıyla ekilen arazi miktarı hızla artmış, arazi genişlemesi 1960'lı yılların oralarına doğru sınır noktasına

gelmiş, bu kez tarımda üretim ve verimlilik artışını sağlamak amacıyla makineleşme yoğunlaşarak sürmüştür.

İlk göze çarpan dönüşüm traktör sayısındaki hızlı artış ve bununla ilgili olarak çift hayvanı sayısında azalma olmasıdır. Ayrıca traktör sayısındaki artış gizli işsizliği artırarak sosyal sorunların oluşmasına yol açmaktadır.

Traktör kullanımıyla başlayan tarımda makineleşme olgusu, diğer araçların da kullanıma sokulmasıyla gelişmiş olsa da, tarım sektöründe bu tür girdilerin kullanımı yetersizdir. Makineleşme tarımın geleneksel yapısını değiştirecek düzeye ulaşmamıştır.

Verimliliği olumlu etkileyen diğer bir faktör sulamadır. Türkiye'de 21.7 milyon hektar arazinin teknik olarak tarıma elverişli olduğu tesbit edilmiştir. Toplam olarak ise 27.7 milyon hektar arazi işlenmektedir. İşlenen bu arazinin 16.7 milyon hektarı sulamaya elverişlidir. Bunun % 74'ünü oluşturan 12.5 milyon hektarı toprak özellikleri olarak sulanabilecek durumdadır. Bunun da ancak 8.5 milyon hektarı sulanabilir durumdadır (Ertunç - Söğüt 1981:120-121). Dolayısıyla sulamanın yeterli düzeyde olduğunu söyleyebilmek mümkün değildir.

Gübreleme konusunda ise halen geleneksel alışkanlıkların etkisiyle hayvansal gübrenin yakacak olarak kullanımı önemli üretim kayıplarına neden olmaktadır. Bununla birlikte 1950 yılından itibaren suni gübre kullanımı yaygınlaşmıştır. Günümüzde ekili alanların yaklaşık % 70'inde suni gübre kullanılmaktadır (Tuna 1993:101). Ancak bu kullanım işletme büyüklüğü, ürün türü ve bölgelere göre düzensiz bir nitelik taşımaktadır.

II.7. İç Ticaret Hadlerinin Gelişimi

Ticaret haddi tarımsal ürünlerin fiyatının mamul fiyatına oranı olarak tanımlanır. " Ticaret hadlerindeki (TİH) yükseliş bu hadlerin tarımsal ürünler lehine, düşüş ise aleyhine döndüğünü gösterir. Anlamı fiyat değişmelerinden ötürü birinci halde aynı miktar ürünün daha fazla sanayi mamül, ikinci halde ise daha az sanai mamül satın alabileceğidir " (Kazgan 1993:199). Bu kavram iç piyasayla ilgiliyse, aynı ülkedeki tarım ile sanai kesim fiyat endeksleri oranlarını kapsar ve iç ticaret hadleri (İTİH) diye anılır. Tarımsal ürünlerin ihrac fiyatları endeksinin, ithal edilen sanai mamuller fiyat endeksine oranına ise dış ticaret hadleri (DTİH) denir.

İTİH' deki aleyhte gidişin, ekonominin krize girdiği 1970'li yılların son çeyreğinde başladığı ve 1975-81 arasında % 15 oranında bir kaybın ortaya çıktığı görülmektedir. 1980'li

yılların ilk yarısında bir miktar düzelme olsa da aleyhte tirend sürmüş, 1981-88 arasında tekrar % 15'lik bir kayıp yaşanmıştır. Buna göre, sözkonusu 15 yıllık sürede tarım ürünleri reel olarak % 30 oranında kayba uğramış, fakat izleyen iki yılda biraz düzelerek 1982'deki düzeyine ulaşmıştır (Kazgan 1993:311).

Alt kesimler yönünden konuya bakıldığında canlı hayvan fiyatları her iki dönemde de tarım ürünleri fiyatlarına oranla artarken, hayvansal ürün fiyatları düşmüştür. Hayvan ürünleri birinci dönemde % 13, 1990 sonuna kadar tekrar % 13, yani toplam % 26 oranında kayba uğramıştır. Tarım ürünleri içinde en büyük kayıp hayvan ürünleri alt kesimindedir.

Tarımın içinde bulunduğu sorunların sonuçları çok önemli boyutlardadır. 1950-1978 döneminde yılda ortalama % 3.5 gibi ortalama bir hızla büyürken, 1978 ve izleyen yıllarda üretim artışı ciddi biçimde yavaşlamıştır. 1978-83 arasında yıllık ortalama 1.3 kadar, 1984-87 arasında %2, 1988-91 arasında % 1.8'dir. Buna göre üretim artışı nüfus artışını yakalayamamıştır (Kazgan 1993:313).

Tarımın girdi bileşimi de değişmiş; yıllık kimyasal gübre tüketimi 1979'da 7.7 milyon ton iken, 1980'lerin ikinci yarısında ancak 8 milyon ton olmuştur. Keza tarım ilaçları 82.000 tondan 40.000 ton ve 36.000 tona düşmüştür. Girdi kullanımındaki azalışı telafi etmek için, nadasa bırakılan alanlar ekime açılmış; 1979'da 8.4 milyon hektar alan nadas alanları 1990'da 5.3 milyon hektara inerken ekili alanlar 16.6 milyondan 19 milyon hektara çıkmıştır. Ayrıca yoğun tarımdan yayılı tarıma geçişle verimlilik düşmüştür.

Tarımdaki bu kötüleşmeler ithalat liberasyonu ve dünyadaki damping fiyatlarıyla birleştiğinden tarım ve işlenmiş tarım ürünleri ithalatında büyük artışlar olmuştur. 1970'li yılların sonunda bu iki tür ithalat yılda 200-250 milyon dolar iken, 198'li yılların ilk yarısında 500 milyon dolara, ikinci yarısında 1 milyar dolara yükselmiştir. 1989'da 1.9 milyar, 1990'da ise 2.5 milyar dolarla olağanüstü bir düzeye ulaşmıştır. İhracat ise 1980'li yılların sonu ve 1990'da 3.2 milyar dolara ulaşmıştır. Ancak net ihracat dönemin sonuna doğru 1 milyar dolar ile 1970'li yılların düzeyinde kalmıştır (Kazgan 1993:315).

II.8. Tarımsal Desdeklem ve Finansman Politikası

Devletin belirli bir amaçla tarımsal sorunların çözümü için aldığı önlemlerin tümü tarım politikasını oluşturur. Üreticilerin sorunları çözmek için alacağı önlemler yetersiz kaldığından, devlet tarım alanına müdahale zorunda kalabilmektedir. Bu durum yalnızca az gelişmiş ülkeler için değil, gelişmiş ülke ekonomileri için de geçerlidir. Serbest rekabet ve

serbest dış ticaret girişimlerine dayanan AB (Avrupa Birliği) veya ABD devlet müdahalesinin yoğun olarak uygulandığı ekonomiler olmaktadır (Kazgan 1993:265).

Türkiye de 1930'lu yıllardan bu yana uyguladığı taban fiyat politikası ile tarım sektörünü korumaktadır. Taban fiyat olgusu, çiftçi gelirlerinin düzenlenmesini ve kaynakların rasyonel kullanımını sağlamak, tarımsal üretimi artırmak, şehirleşme politikasını yönlendirmek, tarım ve tarım dışı sektörler ilişkisini düzenlemek, ürün arzını ve fiyat istikrarsızlığını önlemek, yeni teknolojileri geliştirmek, tekil ürünlerin yıllık arz-talep dengesini sağlamak, dünya pazarlarıyla rekabet etmek (Kazgan 1981:256-258) gibi amaçları tek veya birlikte içermekte ve ülkenin gelişmişlik düzeyine bağlı olarak değişik şekillerde tanımlanmaktadır.

Genel olarak taban fiyat;

“Çiftçiye ürettiği ürünü belirli bir asgari fiyatla belirtilen alıcı bir kuruluşa satma imkanı ve garantisi veren bir fiyat olarak tanımlanmaktadır. Tarımsal üretimin doğa koşullarının bağlı olarak belirsizliği, mevsimlik dalgalanmalar gösterişi, tarımsal ürünlerin arz ve talep esnekliklerinin düşük oluşu, tarımsal ürün üreticilerinin küçük ve çok sayıda birimler oluşu, bunların organize olamamaları, pazarlama kanalında çok sayıda aracı oluşu üreticilerin arz yönününü oluşturmada etkili olmalarını kısıtlamaktadır. Fiyat mekanizmasında üreticiler aleyhine olan olumsuzlukları gidermek amacıyla devlet tarım ürünleri piyasasına taban fiyat politikası ile destekleyici olarak girmektedir” (Kip 1988:138).

Türkiye tarımsal üretiminde destekleme politikası 1930 Dünya Ekonomik Bunalımı sonrasında ve Keynesyen görüşler doğrultusunda 1932'de başlamış ve ilk olarak buğdayda uygulanmıştır. 1929'da kilosu 12.83 kuruş olan buğday fiyatı 1933'de 4.31 kuruşa düşmüş, bu aşırı fiyat düşüşünü önlemek üzere hükümet 3.7.1932 tarih, 2056 sayılı Buğday Koruma Kanunu'nu çıkarmış ve bir ay sonra 5.8.1932'de 13204 sayılı karamame ile T.C. Ziraat Bankası'na kilosu 5 kuruştan buğday satınalma yetkisi verilmiş ve daha sonraki yıllarda diğer bazı hububatların korunması da eklenerek bu görev Toprak Mahsulleri Ofisi'ne devredilmiştir.

1935 tarih ve 2834 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu'nun çıkarılması ve 1947'de tütün için destekleme alımlarının yapılmasıyla yaygınlaştırılmıştır. Bunları şekerpancarı ve çaydaki desteklemeler izlemiştir. Daha sonraki yıllarda ise fındık, kuru üzüm, zeytinyağı ihracatı artırmak amacıyla; hayvansal ürünler, ekmek ve yağ tüketiciyi korumak amacıyla müdahale konusu olmuştur.

Destekleme kapsamına alınan ürünlerin sayısı uygulanan ekonomik politikalara bağlı olarak dönemden döneme farklılıklar göstermiştir. Örneğin planlı döneme kadar ortalama 10 ürün destekleme kapsamına alınmışken bu sayı 1980 yılına kadar artış göstererek 22'ye çıkmış, sonraki dönemde azalarak 1980 yılında 9'a düşmüştür (Doyuk 1992:19 ve DPT 1995:22). Planlı döneme geçişle birlikte destekleme kapsamına alınan ürün sayısı önemli oranda artmıştır. 1.BYKP'da tarımsal destekler konusunda şu ifadelerle yer verilmiştir:

"Tarım ürünlerinin fiyatları, esas itibarıyla bu ürünlerin maliyetlerine giren unsurlara sübvansiyon verilmesi yoluyla korunmalı, ancak Tarım Satış Kooperatifleri gelişinceye kadar, olağanüstü hal ve şartlarda bazı ürünlerin, kooperatifler ve birlikler kanalıyla münhasıran ortaklara mahsus olmak ve bütçeden karşılanmak kaydıyla, sübvansiyon yoluyla korunması cihedine gidilmelidir" (1.BYKP 1963:498).

2.BYKP'da farklı olarak başlıca ürünlerin nisbi fiyat yapılarının bir araştırma projesi olarak ele alınması ve ekilebilir arazinin genel ekonomi yönünden en yararlı bir şekilde kullanılması cümleleriyle tarım kesimi için, madde bazında uygulanacak politikaların önemi vurgulanmıştır:

"Destekleme alımları ile tarımsal üretim seviyesinde meydana gelecek dalgalanmaların olumsuz etkileri ortadan kaldırılacak, üreticilerin gerçek gelirinde belirebilecek kararsızlıklar önlenerek, başlıca ürünlerin nisbi fiyat yapıları bir araştırma projesi olarak ele alınacak ve 1968 yılı içinde sonuçlandırılacak ve ekilebilir arazinin genel ekonomi yönünden en yararlı bir biçimde kullanılması sağlanacaktır" (2.BYKP 1969:111). Ancak bu konuda hiçbir çalışma yapılmamıştır.

3.BYKP'da konu şöyle açıklanmıştır:

"Tarımsal fiyatlar tarımda üreticinin arzı düzenleme imkanının kısıtlı oluşu nedemiyle tarım dışı fiyatlardan daha duyarlı olup, bu ürünlerin fiyatlarındaki büyük dalgalanmalar teşkilatlanma noksanlıklarından dolayı üretici ve tüketicilerden çok, aracılık hizmetlerini yürütenlerin yararına olmaktadır. Bu bakımdan uygulanacak destekleme politikasında amaç; fiyat ve gelir istikrarını korumak, ekilebilir arazinin özelliklerine, iç ve dış talebe uygun bir üretim yapısı içinde verimliliğin artmasına yardımcı olmak, üretimi teşvik edilmek istenen ürünlere girdi ve ürün fiyatları aracılığıyla sübvansiyonda bulunmak, üretim fazlasına yol açan ürünlerin desteklenmesinden vazgeçilerek yaygın bir uygulamadan kaçınılacak, fiyat tesbitinde genel olarak tarım fiyatlarıyla tarım dışı fiyatlar arasında bir ilişkinin makul ölçüler içinde sağlanmasına çalışılırken, ekonomide enflasyonu başlatma

etkisi ile gelir dağılımı yönünden desteğe muhtaç küçük çiftçilerden ziyade daha çok büyük üreticilere yarar sağlama özelliği dikkate alınacaktır" (3.BYKP 1973:904).

4.BYKP'da üçüncü planda belirtilen sosyal hususların uygulanamadığı ve dengesiz destekleme politikalarının olumsuz sonuçlara yol açtığı vurgulanarak, tarımsal üretim hedeflerinin üretim planının gerekleri doğrultusunda belirlenecek fiyatlarla gerçekleştirileceği, fiyat ve müdahale alımlarının yanısıra ucuz ve yeterli girdi ile düşük faizli kredi sağlanması gibi fiyat dışı destekleme araçlarına ağırlık verileceği, tarımsal desteklemenin finansmanının ilke olarak kurulması öngörülen Tarım Ürünleri Destekleme Kurumu ve TMO tarafından sağlanacağı belirtilmiştir (4.BYKP 1979:279).

5.BYKP'da 4.BYKP'daki amaç ve öneriler tekrarlanmakla beraber, üretim planlanması ve Tarım Ürünleri Destekleme Kurumu'ndan söz edilmemektedir (5.BYKP 1984:64-65).

6.BYKP ve ilgili programlarda verimlilik ve ekonomik-sosyal kriterlerin dikkate alınacağı belirtilmiş, ayrıca ihraç ürünleriyle ilgili destekleme alımı uygulamalarında ürünün dünya piyasalarındaki rekabet imkanlarını korumak ve artırmak amacıyla, kaliteli ve standart ürün lehine fiyat farklılaştırılmasının etkin bir şekilde sürdürüleceği, bu ürünlerin fiyatlarının tesbitinde dış fiyatların da gözönünde bulundurulacağı, destekleme alımlarının finansmanında enflasyonist baskılar yaratılmamasına özen gösterileceği, tarımsal üretimin artırılmasında ve teşvikinde fiyat politikası yanında ucuz ve yeterli girdi, kredi, tarımsal eğitim, teşilatlandırma ve teknolojik gelişme imkanlarının artırılması gibi fiyat dışı destekleme araçlarına da ağırlık verileceği vurgulanmıştır.

7.BYKP ise politika değişikliğinin somutlaştırıldığı bir belge niteliğindedir. Buna göre destekleme politikalarının başarı sağlayamadığı yargısından hareketle, yeniden yapılanmanın gerçekleştirilmesi gerektiği ileri sürülmektedir:

"Uygulanan destekleme politikaları ile üretici gelirlerinde istikrar sağlanamadığı gibi, dünya fiyatlarının üstünde seyreden destekleme fiyatları, bazı ürünlerde ekim alanlarının aşırı genişlemesine, üretim fazlası oluşmasına ve devletin fazla alım yaparak yüksek stok maliyetine katlanmasına neden olmuştur"(7.BYKP 1995:57).

"Tarımsal destekleme politikaları üretimin serbest rekabet şartlarında pazar sinyallerine uygun gelişmesi esas alınarak ve bu amaçla ayrılan kamu kaynaklarının daha rasyonel kullanılması gözetilerek yeniden yapılandırılacaktır.

Bu çerçevede tarım ürünleri fiyatlarına olan devlet müdahaleleri azaltılarak bunun yerine kayıtlı üreticilere doğrudan gelir desteği verilmesi yoluna gidilecek, girdi destekleri aşamalı olarak kaldırılacak, arz fazlası olan ürünlerin ürün kalitesi ve tipleri ile arazi durumu gibi kriterler de göz önüne alınmak suretiyle ekim alanları sınırlandırılarak veya benzeri tedbirler alınarak azaltılacak ve bunların yerine iç ve dış talebi olan ürünlerin üretimine yönelme sağlanacaktır" (7.BYKP 1995:60).

"...Ayrıca Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri'nin yönetimleri özerkleştirilecek, üretim ve değerlendirme birimleri ve iştirakleri özelleştirilecektir" (7.BYKP 1995:61).

Görüldüğü gibi ilk defa tarım ürünleri fiyatlarına devlet müdahalesinin azaltılmasından, girdi desteklerinin kaldırılmasından, arz fazlası ürünlere alan kotalaması getirilmesinden, Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri'nin üretim ve değerlendirme birimlerinin, iştiraklerinin özelleştirilmesinden söz edilmektedir. Bu durum Türkiye'de 1990'lı yıllara kadar düşünsel zemini oluşturulmaya çalışılan özelleştirme uygulamalarının beş yıllık plan metinlerine de yansıdığını göstermektedir.

II.8.1. Kurumsal Örgütlenmeler

Destekleme politikalarının oluşturulmasında Bakanlar Kurulu yönlendirici, Ekonomik İşler Yüksek Koordinasyon Kurulu ise düzenleyici işleve sahiptir. Tarımsal destekleme alımları genel olarak üç tip kuruluş tarafından yürütülür. Bunlar Kamu İktisadi Teşebbüsleri , katma bütçeli idare olarak Tekel Genel Müdürlüğü ile Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri'dir.

Destekleme uygulamasının finansman kurumları ise şöyle belirtilebilir:

"Türkiye'de destekleme faaliyetlerinin birinci finansman kaynağı Merkez Bankası'dır. Merkez Bankası Kamu İktisadi Teşebbüsleri'ni doğrudan, Genel Bütçeye bağlı kuruluşları (Tekel) bütçe kanalıyla, Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerini Ziraat Bankası kanalıyla ve kredi şeklinde finanse etmektedir. Genel bütçeye bağlı kuruluşlar ve Kamu İktisadi Teşebbüsleri Merkez Bankası'ndan cari faiz hadlerinin çok altında kredi almaktadırlar. Ziraat Bankası ise ancak cari faizle ve reeskont hadlerinde kredi alma olanağına sahiptir" (Kip 1988:142).

Destekleme fiyatları tesbitinde ürünün arz ve talep durumu, iç ve dış piyasa fiyatları, ürünün maliyet fiyatı, alternatif ürün fiyatları arasındaki parite ve üretici refahı gibi kriterler dikkate alınır. Ürünün özellikleri destekleme fiyatında belirlenen özelliklerin üzerindeyse daha yüksek fiyattan, altında ise düşük fiyattan alınır. Fiyat yoluyla destekleme kapsamına alınan ürünlerin bedelleri T.C.Merkez Bankası'nca sağlanan finansmanla ödenmektedir. Bu

finans kaynakları Bakanlar Kurulu tarafından belirlenmektedir. Ancak tahsis edilen finansman miktarı yetmediğinde kuruluş, özel bankalardan kredi kullanabildiği gibi dış borç da alabilmektedir (DPT ÖİK Rap.1995:10). Özellikle 1990'dan sonra Merkez Bankası kredileri önemli düşüşler göstererek neredeyse durma noktasına gelmesiyle destekleme kuruluşları finansmanlarını özel kesim bankalarından sağlamış, artan faiz yükleri mali yapılarını bozan en önemli unsur olmuştur.

Girdilere verilen destekler Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu'ndan T.C. Ziraat Bankası kanalıyla ödenmekte, ayrıca bazı teşvikler de Destekleme Fiyat İstikrar Fonu'ndan yapılmaktadır. Bunların dışında bir de Geliştirme ve Destekleme Fonu vardır.

II.8.2. Fonlar

a. Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu (DFİF)

Tarımsal sübvansiyonlara kaynak sağlayan en önemli fon DFİF'dir. 1993 mali yılı Bütçe Uygulama Talimatı ile fon bütçeye dahil edilmiştir. Bu uygulama ile birlikte ithalatta tek vergi sistemi gereği olarak daha önce DFİF için alınan primler Toplu Konut Fonu'na aktarılmaya başlanmıştır. DFİF için ödemeleri için gerekli kaynak bütçeden aktarılmaktadır.

b. Geliştirme ve Destekleme Fonu

T.C. Merkez Bankası bünyesinde kurulan Geliştirme ve Destekleme Fonu'nun yönetimi Toplu Konut İdaresi Başkanlığı'nda bulunmaktadır. Fonun kullanım amaçları arasında genel olarak tarım, özelde de hayvancılık ve besicilik faaliyetlerinin geliştirilmesi yer almaktadır.

c. Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu

T.C.Ziraat Bankası'nca kullanılan hayvancılık ve su ürünleri kredileri için 11 puanlık ve diğer kredilerde 3 puanlık faiz farkı ödemeleri ; hayvancılık ve su ürünleri alanında teşvik belgesine bağlanmamış, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı esasları doğrultusunda, özkaynakları ile kredi kullanmadan yatırım yapan kişilere, yatırım tutarı üzerinden hibe şeklinde ödemeler bu fondan yapılmaktadır.

II.8.3. Bütçe

233 sayılı KHK'nin 35.maddesi çerçevesinde KİT'lere ve diğer kamu kuruluşlarına görev zararı olarak, ayrıca sözkonusu tarımsal kuruluşlara bütçeden sermaye transferi

yapılmaktadır. Örneğin 1992 yılında toplam görev zararı transferi 495 milyar TL, sermaye transferi ise 2 trilyon TL'dir. Ayrıca son yıllarda destekleme alımlarında Merkez Bankası kaynaklı reeskont kredilerinin kullanılamaması kuruluşları kaynak aramak için ticari bankalara yönlendirmiş, tahakkuk eden vergi ve fon borçlarını ödeyemeyip tecil etmek zorunda kalmışlardır (DPT ÖİK Rap. 1995:11).

II.8.4. Ziraat Bankası

Tarım sektörünün desteklenmesi amacıyla kalkınma planları ve yıllık programlarda yer alan hedefler doğrultusunda banka 1992 yılında yurtiçi kredilerde kullanılabilir kaynaklarının % 88'ini tarımsal kredilere tahsis etmiştir. 1992 yılsonu itibarıyla Bankanın tarımsal kredi politikasını yürüten beş müdürlükçe kullanılan tarımsal kredilerin bakiyesi 39.070 milyar TL olup; TMO, Çay-Kur, TZDK v.b. tarımsal amaçlı kuruluşlara da 9.050 milyar TL tutarında tarımsal kredi kullanılmıştır.

Destekleme politikası kapsamında üreticiye ucuz girdi temini amacıyla 1992 yılında yapılan sübvansiyon 3 trilyon TL'dir. Bunun % 82'si olan en büyük bölümü gübreye kullanılmıştır (DPT ÖİK Rap. 1995:12).

Destekleme alımlarının finansmanında esas yükü Merkez Bankası üstlenmiştir. Merkez Bankası kredilerindeki artışların 1950-60 yılları arasında % 40'ını, 1960-70 arasında % 36'sını destekleme alımları için kuruluşlara açılan krediler oluşturmuştur.

"1970'den sonra Merkez Bankası kredilerinin her yıl % 32 ile % 40'ı destekleme kuruluşlarına verilirken bu oran piyasa ekonomisi politikalarının ağırlık kazandığı 1980 yılından itibaren düşmeye başlamış, 1984 yılında % 5.1'e, 1986 yılında % 3.2'ye kadar düşmesinin ardından 1987'den başlayarak % 20'lere yükselmiş, 1991'de ise % 26 olmuştur " (Dinler 1993::260).

Merkez Bankası toplam kredileri içinde destekleme kuruluşlarına verilen kreilerin oranı 1991'de % 26.4 olmuşken izleyen yıllarda büyük ölçüde düşüş göstererek, 1992'de % 22.6'ya, 1993'de % 12.4'e gerilemiş, 1994'de % 16.1 olarak gerçekleşmiştir. 1995 yılında ise Merkez Bankası tarafından destekleme kuruluşlarına kredi verilmemiştir (Merkez Bankası Yıllık Rapor 1995:178).

Bu gerilemede bazı ürünlerin (başta canlı hayvan ve süt olmak üzere) destekleme kapsamından çıkarılmış olmasının rolü olmakla birlikte, 1980'den sonra taban fiyatların genel fiyat seviyesinin altında tutulmasının etkisi büyüktür (Kip 1988:144).

Desteklenen ürünlerin satın alınan miktarları ürünlerin özelliklerine ve ekonomideki önemlerine göre değişmektedir. 1972-1984 yılları arasında üretilen buğdayın yılda yaklaşık % 10'u ile 20'si, arpanın % 0.9- % 16'sı, çavdarın % 1.4- % 12.4'ü devletçe satın alınmıştır. Tahıllarda ve zeytinyağı, fındık, ayçiçeği v.b. ürünler piyasasında destekleme alımları fiyat istikrarı için etkin olmaktadır. Canlı hayvan ve hayvansal ürünler piyasasında ise satın alınan miktar çok az olduğundan fiyat arz ve talebe bağlı olarak oluşmaktadır (Dinler 1993:259).

Yukarıda da belirtildiği gibi Türkiye'de son yıllarda destekleme kredilerindeki önemli gerilemelere rağmen, birinci finansman kaynağı Merkez Bankası'dır. Ürün fiyat politikasının uygulanmasında (stok birikimi, stokların maliyetin altında satışı v.b.) uğradıkları zararlar dolayısıyla kurumlar T.C. Merkez Bankası'ndan aldıkları kredileri tümüyle geri ödeyememişler ve bu zararlar kredi genişlemesiyle karşılanmıştır. Bu nedenle sözkonusu zararların ekonomi üzerinde enflasyonist bir baskı yaratmış olduğu söylenebilir.

"1950 - 1960 döneminde T.C. Merkez Bankası kredilerindeki yıllık ortalama genişleme 520 milyon TL ve bunun 208 milyon TL'si (% 40'ı) tarımsal ürün finansmanından, bunun yarıya yakın bir kısmı ise TMO zararlarından doğmuştur. Anılan dönemde ticari banka kredilerindeki genişleme çok önemli olmadığı için ürün fiyat politikasının enflasyonist etkisi büyük olmuştur " (Kip 1988:144). Ancak özellikle 1970'li yıllardan başlayarak (dövizle çevrili mevduat hesaplarının da etkisiyle) ticari banka sisteminin yarattığı kredi genişlemesi önemli boyutlara ulaştığından, destekleme fiyat politikası zararlarının enflasyon yaratma gücü önemsizleşmiştir.

II.9. 1980 Ekonomi Politikalarının Tarıma Etkisi

1980 sonrası dönemde ülkemizde tarım sektörü izlenen ekonomi politikalarından doğrudan ve dolaylı bir şekilde etkilenmiştir. Öncelikle serbest piyasa ekonomisi tercihi içerisinde devletin tarıma sağladığı destek azaltılmıştır. Tarımsal ürün fiyatlarının yüksek tutulmasının, tarımsal girdilere verilen sübvansiyonların, düşük faizli kredilerin parasal genişleme üzerindeki etkisinin enflasyona neden olduğu görüşü, devletin tarıma olan yaklaşımını belirlemiştir.

Ayrıca tarım sektörü altyapı yatırımlarının , tohum ve tarımsal girdi ithaline getirilen kolaylıkların verimi artıracak düşünölmüştür. Nihayet, sağlanan teşvikler ve gerçekçi kur uygulamalarıyla artan ihracatın, tarımsal üretim üzerindeki uyancı etkisinden yararlanılmak istenmiştir (Baray-Ergun 1990:89).

İç ticaret hadlerinin 1980-1987 döneminde tarımın aleyhine gelişmiş olduğunu gösteren başlıca göstergeler Toptan Eşya Fiyatları İndekslerinden hareketle hazırlanan net değişim iç ticaret hadleri ve Milli Gelir Deflatörlerinden yararlanılarak hesaplanan verilerdir.

Tarımsal ürünler net değişim ticaret hadlerine göre, 1980-1987 döneminde iç ticaret hadleri tarım aleyhine gelişmiştir.

"1984-1985 döneminde taban fiyatların da etkisiyle bir ölçüde iyileşme olmuş ise de, incelenen dönemin bütününde tarımdan sanayiye fiyat mekanizması yoluyla bir kaynak aktarımı yapıldığı anlaşılmaktadır " (Baray-Ergun 1990:92).

Ürün grupları olarak bitkisel ürünlerin durumu diğerlerine göre daha olumsuzdur. Net değişim ticaret hadlerinin aleyhte geliştiği öteki alt grup hayvansal ürünlerdir. 1980-1987 döneminde oranın lehte geliştiği tek alt grup canlı hayvanlar grubudur. Bunun nedeni ülkemizde hayvansal ürünlere karşı talebin artış göstermesi ve yanlış politikalar nedeniyle hayvan varlığında ortaya çıkan azalmalardır.

Ayrıca diğer gösterge olan milli gelir hesaplamalarında kullanılan tarım ve sanayi deflatörlerine göre, tarım deflatörünün sanayi deflatörüne oranı olarak hesaplanmış net değişim iç ticaret hadlerinde, 1987 yılı sonunda dönem başına göre gerileme % 14.5 dolaylarındadır (Baray-Ergun 1990:92).

Belirtilen dönemde tarımdan tarım dışı sektörlerle aktarılan kaynağın GSYİH'ya oranı da önemli ölçüde artmıştır. Yapılan bir araştırmaya göre (Tuncer 1988:26-27) 1975-1978 yıllarında bu oran % 2.19 iken, 1980'de % 6.9, 1981'de % 6.6, 1982'de % 5.8, 1983'de % 8.6, 1984'de % 8, 1985'de % 8.4 ve 1986'da % 9 dolaylarında gerçekleşmiştir. Ayrıca bir diğer çalışmada da (Celasun 1986:197) 1978-1983 döneminde tarımın iç ticaret hadlerindeki aleyhte gelişim nedeniyle uğradığı kayıp GSYİH'nın % 7'si olarak saptanmıştır.

Bu olumsuz gelişmelerin sonucunda tarım üzerinde; üreticilerin üretimi artırma konusundaki çaba ve arzularının azalması, tarımsal üretimin düşmesi, tarım alanlarının amaç dışı kullanımının ve mülkiyetinin dengesiz dağılımının artması yönünde etkilerin oluşabilir.

1980 sonrası dönemin önemli özelliklerinden biri de taban fiyatları ve destekleme alım politikasında oluşan değişikliklerdir. Bu dönemde destekleme alımlarının finansmanında kullanılan T.C. Merkez Bankası ve T.C. Ziraat Bankası kaynakları daraltılmış, Toprak Mahsulleri Ofisi ve Tekel dışında Merkez Bankasının doğrudan kredi uygulaması kaldırılmıştır.

Bu uygulama yla destekleme alımlarında bulunan kuruluşların özkaynak katkılarının artırılması amaçlanmıştır. Tarımın girdi kullanımını yaygınlaştırmak ve ucuz girdi sağlamak yoluyla desteklenmesi; üretimin toplam miktarı, ürün bileşimi, üretim faktörlerinin dağılımı, bölüşüm ve fiyatlar üzerinde çok etkili bir özelliğe sahiptir. 1980-1987 döneminde girdi fiyatlarının çok yüksek oranlarda artması sonucu girdi sübvansiyonlarının etkinliği azalmıştır. Örneğin 1980 yılına kadar sübvansiye edilen gübre fiyatları hammadde ve dünya fiyatlarındaki artış nedeniyle serbest bırakılmış ve gübre satış fiyatları hızla artmıştır (Baray-Ergun 1990:99).

Ayrıca 1980 - 1987 arası dönemde traktör fiyatları yaklaşık 6 kat , tarımsal ilaç fiyatları 8 -20 kat arasında, akaryakıt (örneğin motorin) fiyatları ise 8 kat artış göstermiştir.

"Bir ekonomide tarımsal üretim etkin olmayan bir şekilde sürdürülüyorsa, varolan kaynakların daha iyi kullanımı ile tarımsal üretimde artış sağlanabilir ve bu artış diğer önlemlerle oranla daha az maliyetle gerçekleştirilmiş olur. Teorik olarak ekonomi üretim miktarları setinin içindeki bir noktadan maksimum potansiyel üretimin olduğu üretim imkanları eğrisinin üstüne kaymış olacaktır." (Çakmak-Zaim 1992:306).

Türkiye 1960-1970 yılları başta olmak üzere 1970'li yılların sonuna kadar hızlı sanayileşmeye dayalı gelişme stratejileri izlemiştir. Bu politika içinde tarım sanayiye gıda ve hammadde desteğinde bulunan önemli bir sektör konumunda olmuştur.

Ancak 1980'le derinleşen krizle birlikte içe dönük ithal ikamesi politikası terkedilmiş, geniş kapsamlı yapısal dönüşüm sürecine girilmiştir. Uygulanan yeni politikalar ile etkinliği artırmak amacıyla, pazara yönelik ve dışa açık bir strateji benimsenmiştir. 1980'lerin ilk yarısında büyüme oranı ve ihracatın artması, ihraç malları arasında sanayi mallarının payının artması gibi olumlu gelişmeler olmasına karşın, dönemin ikinci yarısında genişlemede mali ve parasal politikalar nedeniyle anflasyonist baskı yükselmiştir. Özellikle 1989 yılında tarımsal üretim düşmüş, Orta Doğu pazarının kapanmasıyla ihracat azalmış, büyüme hızının düşük gerçekleşmesinin de etkisiyle anflasyon yükselmiş ve hızlanmıştır.

1980 yapısal dönüşümleriyle sanayi dışa açılırken tarım sektörü bu politikanın dışında tutulmuştur. Tarım fiyat ve ticaret uygulamaları destek politikaları sürece şekilde gözden geçirilmiş olmakla birlikte, sözkonusu kesim 1980'den başlayarak vergilendirilmiştir.

Tarımın gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYİH) içindeki payı 1970'lerin ortasından bu yana azalma göstermektedir. 1975-79 döneminde bu pay %24.1 iken, 1985-89 döneminde %21.5'e düşmüştür.(DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı) Hava koşullarına bağlı olarak dalgalanan

büyüme hızları ise yukarıdaki dönemler için sırasıyla %1.5 ve %1.9 olarak gerçekleşmiş, 1975-1987 yılları arasında toplam ekili alanda %12.8 artış görülmüş, toplam reel tarımsal ürün değeri %11.2 artmıştır. (DİE, 1990 Tarım İstatistikleri Özeti) Ekilebilir alanlardaki artışın nedeni nadasa bırakılan alanların daralmasıdır.

Ayrıca üretimdeki gözlenen artış ekilen alanların artmasından kaynaklanabilir. Örneğin 1975-88 döneminde buğday ve pamuk verimlilik artışı gözlenirken, baklagillerde verimlilik azalmıştır. Oysa bu dönemde verimde en önemli artışlar mısır, yumru bitkiler ve sebzelerde saplanmıştır.

Diğer bir önemli göstergeye göre de sabit sermaye yatırımları içinde tarımın payı 1989 yılında %6.4'e düşmüştür. Bu oran verimliliği artırmak sorunuyla karşı karşıya olan bir sektör için çok düşük bir düzeyi ifade etmektedir.

Türkiye tarımında etkinliği parametrik ve stokastik olmayan üretim sınırı (nonstochastic nonparametric production frontier) yaklaşımı kullanarak inceleyen bir çalışma (Çakmak-Zaim 1992:313) tarım kesiminin 1981 yılına kadar teknik etkinlik açısından olumlu bir gelişme gösterdiğini, ancak bunu izleyen yıllarda etkinsizliğin arttığı ve etkinsizliğin önemli bir kısmının girdi kalabalıklaşmasından kaynaklandığı ortaya çıkmıştır.

İncelemenin yöntemine genel olarak bakacak olursak; buna göre ekonomik kuramı tarafından tanımlanan üretim fonksiyonu yalnızca girdiler ile çıktılar arasındaki ilişkiyi belirleyen bir fonksiyon olmanın da ötesinde üretim kümesinin üst sınırı olarak da kabul edilince hem etkinlik kavramı daha netleşmiş hem de ölçülebilir hale gelmiş olur.

Bu bağlamda sınır üzerindeki bir nokta belirli bir girdi miktarı ile elde edilecek en çok çıktıyı veya belirli bir üretim miktarı için gerekli asgari girdiyi göstermektedir. Dolayısıyla üretim kümesinin sınır üzerindeki elamanları ile sınır altındaki elamanları arasındaki doğal ayrım, etkin ve etkin olmayan üretim tanımlarını da beraberinde getirmektedir. Sınır üzerinde girdi çıktı çiftleri etkin üretim iken sınır altında kalan üretim etkin olmayan üretimdir. Bunu nicel olarak ifade edersek; sınırdan sıfır uzaklıkta olan üretim faaliyeti etkin iken, pozitif uzaklıkta olan üretim faaliyeti etkinsizdir.

Sözkonusu uzaklığı ölçmede kullanılan yöntemlerden ikisi a) Etkinsizliğin girdiler cinsinden ölçümü b) Etkinsizliğin çıktı cinsinden ölçümü olarak belirtilebilir. Çalışmada etkinsizlik çıktıları cinsinden ölçülmüştür.

Birinci yöntem veri bir çıktı elde eden iki üretim faaliyetinden etkin olanın girdi kullanımının etkin olmayan faaliyetin girdi kullanımına oranı şeklinde ifade edilir.

İkinci yöntem ise veri bir girdi seviyesinde elde edilen çıktı miktarının o girdi seviyesinde elde edilebilir azami çıktı seviyesine oranı olarak ifade edilir.

Aynı kavramlar çok girdili ve çok çıktılı üretim faaliyetleri için genelleştirildiğinde etkinsizlikölçümü yatay ya da dikey eksen boyunca değil, faaliyete merkezden başlayarak uzanan ışın boyunca radyal olarak yapılır. Bu ölçümler veri çıktıları için girdilerde yapılabilecek eş oranlı bir tasarruf, veya veri girdiler için çıktılarda yapılabilecek eş oranlı bir artış olarak ortaya çıkabilir.

Araştırma sonuçlarına göre;

1981'den başlayarak uygulamaya konulan makroekonomik politikaların sonucunda tarıma uygulanan girdi ve çıktı desteklemelerinde kayda değer ve ani düşüşler olmuş, tarım kesimi net olarak vergilendirilmeye başlanmıştır. Ayrıca 1980 sonrası üretim hacminde önceki döneme göre daha büyük dalgalanmalar gözlenmektedir. Etkinlik modelinde ise son yıl ve önceki yılların teknolojisinin kullanıldığı gözönüne alındığında istikrar tedbirlerinin kesimde etkinlik azalışına neden olduğu açıktır.

Saf teknik teknik etkinlik açısından tarımda üretim kaybı yoktur. (...) Kısa dönemde toprak, traktör gibi girdilerin bölünemez olması ve emek girdisinin ise kesimler arası hareketliliğinin az olması kalabalıklaşmadan doğan etkinsizliğin artışına neden olmaktadır "(Çakmak-Zaim 1992:316).

BÖLÜM III

TMO'NUN TÜRKİYE EKONOMİSİ İÇİNDEKİ YERİ VE GELİŞİMİ

III.1. Dünyada ve Türkiye'de KİT'ler

KİT'lerin tanımlanmış statüleri ile ekonomide önemli bir boyuta sahip olmaları ve gelişmeleri 20.yüzyılın başına rastlamaktadır. Bu kurumların gelişmesinde devletin işlevinde meydana gelen artışlar önemli ölçüde rol oynamıştır. Özellikle 1929-30 lardaki Büyük Kriz sonrası klasik iktisatçıların "Bırakınız Yapsınlar-Bırakınız Gelsinler" felsefesi ciddi şekilde eleştirilmiştir. Bu eleştiriler devletin ekonomik hayatta daha fonksiyonel ve daha düzenleyici bir rol almasına bağlı olarak KİT'leri doğurmuştur (Kök 1995:17).

KİT'ler bir anlamda Keynesci iktisat görüşünün güçlenmesiyle yaygınlaşan kurumlar olmuşlardır. Önemlerini yitirmeleri ise 1970'li yıllarda başlayan petrol krizi ve izleyen yıllarda güçlenen moneter ekonomi görüşünün etkisiyle ilgilidir.

Kamu girişimleri 1980'lerin başında toplam ulusal üretimin İtalya'da %24'Fransa'da % 16 'İngiltere'de % 12'Batı Almanya'da %10 oranında bir bölümünü sağlıyordu. Kamu istihdam oranı ise İtalya'da %23 'Fransa'da %10'İngiltere'de %8'Batı Almanya'da %7.6 dolaylarında olmuştur. (Kepenek 1990:9).

Özellikle az gelişmiş ülkelerde sosyo ekonomik amaçlara ulaşmak için KİT'lere önemli görevler yüklenmektedir. Günümüzde de bu nitelikteki ülkelerde KİT'lerin ekonomiye olan katkısı sürmektedir. Örneğin bir çok azgelişmiş ülkede imalat sektöründe yaratılan toplam katma değer %50'sinden fazlasını yatırımların %25'ini toplam yurtiçi borçların %30'unu, yurtdışı borçların %20'sini, tarım dışı istihdam açısından toplam istihdamın %15'ini oluşturduğu görülmektedir.

Geniş anlamda bir KİT tanımı şöyle yapılabilir;

"KİT'ler bir kuruluş statüsüne göre kamuca kurulan, pazarlanabilen yani kişisel mal ve hizmet üreten, ya mülkiyetinin ve/veya denetiminin yeterince devlet elinde olması nedeniyle yönetim kurullarının hükümetçe atandığı, cari maliyetlerini finanse eden çoğunu hazine elinde etmeyen teşebbüsler (firmalar) olup, ilke olarak sosysl faydanın maksimizasyonu amacına göre kaynak tahsis edecek olan kuruluşlardır (Jones Levey 1975'den aktaran Akalın 1990:9).

Tanıma göre KİT'lerin temel unsurları;

- a). Kanun aracılığı ile kuruluş statüsüne sahip olmak,
- b). Pazarlanabilir mal ve hizmet üretmek,
- c). Mülkiyetin ve denetimin yeterince devlet elinde olması nedeniyle yönetim kurulları hükümetçe atanmış olmak,
- d). Cari işletme faaliyetine bağlı finansman giderlerinin çoğunu üretim ve satış faaliyeti sonucu karşılamak ,
- e). Kuruluş amacına uygun temel ilke olarak net sosyal faydanın maksimizasyonunu ger ekletebilecek kaynak tahsisi araçlarını kullanabilmek .

Buna göre KİT'lerin temel amaç fonksiyonu net sosyal fayda maksimizasyonu ile açıklanmaktadır. Bu nitelik KİT'leri özel girişimlerden ayıran en önemli unsurdur. Ayrıca KİT'ler kaynak tahsisini sağlarken hem özel teşebbüse benzer şekilde karmaksimizasyonu, hem de net sosyal fayda maksimizasyonu lkesine göre faaliyet yürütebilmektedirler.

Başta da belirttiğimiz gibi '1980'lere kadar kamu sektörünün 'dolayısıyla KİT'lerin ekonomi üzerinde olumlu etkide bulunacağı düşüncesi geçerli olmuştur. Diğer deyimle, anılan dönemde yoğun veya Fordist birikim süreci yaşanmıştır. 'Fordizm uygulaması ile birlikte tüketicinin kitleselleştiği 'bu doğrultuda üretim ile tüketim koşullarındaki dönüşümün karşılıklı olarak birbirlerini olumlu etkilediği gözlenmektedir. Regülasyon (yani veri sermaye birikimi modelinin istikrarlığını sağlayacak prosedür ve kurumlar bütünü) tekeldi niteliktedir (Boratav-Türkcan 1994:185). Ayrıca kapitalist ekonomi içinde sol iktidarların uyguladığı devletleştirme -millileştirme politikaları da KİT'lerin oluşmasında etkili olmuştur.Söz konusu politikaların uygulanmasında ise 'ideoloji ve siyasal konjonktür, iktisadi sorunlara pratik çözüm arayışı veya pragmatizm, tarihsel ve rastlantısal nedenler, Fordist sermaye birikimi modeli ve tekeldi regülasyon tarzı, bu bağlamda kaynak dağıtımını istikrar ve ekonomik büyüme motifleri belirleyici olmuştur (Boratav-Türkcan 1994:186).

Az gelişmiş ülkelerde KİT'lerin ekonomi içindeki yeri çok önemli boyutlardadır.İmalat sanayinde toplam katma deger içindeki pay çoğu ülkede %50 yi aşmaktadır. Toplam yatırımlar içindeki pay %25'e ulaşabilmekte, tarım kesimi dışındaki toplam itihdamda pay %15 lerce seyretmekte, iç kredi ile dış kredi kullanımındaki paylar sırasıyla %30 ve %20 dolaylarında seyretmektedir. Kamu sektörünün faaliyet alanında ülkeler veya farklı zaman dilimleri arasında gözlenen değişiklikler iktisadi, sosyal ve siyasal koşullardaki gelişmelere bağlıdır. Devletin ekonomideki rolü dikkate alınarak AGÜ'lerin üçlü bir bölümlenmesine gitmek olanaklıdır: Devletin belirleyici, sürükleyici ve özel çıkarlara tabi kılındığı ekonomiler.

İlk grupta bulunan ekonomilerde devlet piyasa mekanizmasına hakim olarak kalkınma hedeflerine ulaşmayı amaçlar. Bu sürece koşut olarak kamu sektöründe ve KİT'lerde teknokrasinin egemen olmaya başladığı gözlenmektedir.

İkinci grup ekonomilerde devlet ve kamu sektörü özel sektörün giderek gelişmesini sağlayacak koşulları oluşturmayı amaçlar. Bu amaca ulaşmada da KİT'ler çok önemli bir role sahiptir. Sistemin mantığı özel işletmelerin giderek güçlenmesini, piyasanın egemen olmasını, kamu işletmelerinin ise özel işletmelerce uygulanan normları kabul etmesini zorunlu duruma getirmektedir.

Üçüncü olarak devlet ve kamu sektörü bazı kesimler yararına kaynak aktarmakta, rant yaratmaktadır. Kamu kredi mekanizmasından ve KİT'lerin faaliyetlerinden belli kesimlerin kredi süpansiyon gibi yöntemlerle gözetilmesi olanaklıdır.

Ayrıca AGÜ'lerin önemli bir bölümünün uygulamış olduğu ithal ikamesi politikası ve sonraki yıllarda izlenen dışa açılma politikalarının KİT'lerle önemli ilişkileri vardır. Hatta günümüzde dışa açılan ekonomilerin tarihlerinde KİT'ler aracılığıyla ithal ikamesi politikasının uygulanarak güçlü ekonomik yapıların olduğu dönemler bulunmaktadır.

1970'lere kadar süregelen uyumun ortadan kalkmasıyla birlikte meydana gelen kriz birinci petrol şokuyla belirginleşmiş, krizi önlemek için Keynesci politikalar uygulanarak, kamu harcamaları artırılmış tüketim ve yatırım desteklenmiştir. Bu politika çerçevesinde dış talebin canlandırılması amacıyla uluslararası likiditeyi artırmak yönünde AGÜ'lere düşük, hatta negatif reel faizlerle kredi sağlanmış, ancak kamu ve bütçe açığı giderek yükselen AGÜ'ler 1980'lerin başında petrol fiyatlarındaki yeniden artışın ve faiz oranlarındaki yükselmenin de etkisiyle dış borç yükümlülüklerini yerine getiremez olmuşturlar. Gelişmiş ve az gelişmiş ekonomilerin Keynesci politikalarla krizi önleyememeleri, yeni arayışlara gidilmesine yol açmıştır. Bu bağlamda istikrar yapısal uyum programlarıyla AGÜ'ler de uygulanmaya çalışılan piyasa mekanizmasına öncelik veren KİT'lerin tasviyesini ve/veya özelleştirilmesini öngören yeni liberal akım bu şekilde ortaya çıkmıştır.

Yeni liberaral akım tarafından mikro açıdan özel işletmelerin verimlilik ve etkinliklerinin KİT'lere göre daha yüksek olduğu yargısından hareketle özelleştirme savunulmaktadır. Aslında KİT'lerin özel işletmelere kıyasla daha az verimli olduğu düşüncesi, kamusal mülkiyetin verimliliği olumsuz, özel mülkiyetin ise olumlu etkilediği anlayışına dayanmaktadır. Bu anlayışın kaynaklandığı neo-klasik iktisat teorisi etkinlik ile piyasa yapısı, dolayısıyla rekabet arasında ilişki kurmaktadır.

Bu bilgiler ışığında günümüzdeki ampirik karşılaştırmaların sorunlarına bakıldığında özel karlılığın başarı ölçütü olarak benimsendiği, faktör üretkenliğinde piyasa fiyatlarının temel alındığı, maliyet karşılaştırmasında özel işletmeler ile KİT'ler arasındaki ortalama maliyet marjını temsil eden değişkene sahip ad hac maliyet fonksiyonuyla yetinildiği, KİT'lerin üstlendikleri görevlerin dikkate alınmadığı görülmektedir.

Tarihsel gelişme izlendiğinde görüleceği gibi 1980'lere kadar devletin, dolayısıyla KİT'lerin olumlu etkiler yaratacağı, ekonomik gelişmeye yarar sağlayacağı düşüncesi egemen olmuştur. İkinci Dünya savaşının ardından 1970'lere kadar yaşanan sürecin genel olarak sorunsuz bir şekilde yoğun sermaye birikimini sağlamış olması Devlet müdahalesinin etkinliğine olan inancı güçlendirmiş, karma ekonomi düşüncesinin yaygınlaşmasına yol açmıştır. Diğer bir anlatımla belirtilen dönemde yoğun veya fordist birikim süreci yaşanmıştır.

"Fordizm uygulamasıyla birlikte tüketimin kiteselleştiği, bu doğrultuda üretim ile tüketim koşullarındaki dönüşümün karşılıklı olarak birbirini olumlu etkilediği gözlenmektedir. Regülasyon (yani veri sermaye birimimi modelinin istikrarlığını sağlayacak prosedür ve kurumlar bütünü) tekeldi niteliktedir. Fordist sermaye birikimi ve tekeldi regülasyon ile karakterize edilen sistemde devlet, genişleyen kamu maliyesi ve belirli boyutta bir KİT sistemi ile yerini almıştır. Devletin neo-klasik ve keynesci yaklaşımların varsaydığı gibi piyasada oluşan aksaklıkları gidermek için dışarıdan müdahale etmediği, tam tersine sistemin odak noktasında bulunduğu veya sistem ile bütünleştiği saptanmaktadır (Boratav-Türkcan 1994:185).

Kısaca belirtmek gerekirse, KİT sisteminin oluşmasında ve devletleştirme-millileştirme uygulamalarının ortaya çıkmasında, ideoloji ve siyasal konjonktörün, sorunlara pratik çözüm arayışlarının, tarihsel ve rastlantısal nedenlerin, fordist sermaye birikimi modeli ve tekeldi regülasyon tarzının, bununla ilgili kaynak dağıtımı, istikrar ve büyüme kaygılarının etkisinin olduğu söylenebilir.

Günümüz KİT'lerinin başlangıcı 1930'lu yıllarda uygulanan devletçilik uygulamalarına dayanır. Devletçilik ülkemizde ideolojik olmaktan çok, olağanüstü koşulların zorlaması sonucu ortaya çıkmış bir olgudur.

Ulusal bağımsızlık savaşını askeri açıdan başarıyla sonuçlandıran yönetici kadro, büyük bir yoksulluk içinde olan toplumumuzu ekonomik yönden de güçlendirmek zorundaydı.

Ülkemiz'de devletçiliğin kökeni, doğal olarak Osmanlı döneminde egemen mülkiyet biçimi olan kamu-devlet mülkiyetiyle yakından ilgilidir.

Tarımsal ürünün bir bölümüne devletin, mülk sahibi olarak el koyması, bunun yanında da sulama, ulaşım, konaklama gibi bazı hizmetleri sağlaması biçiminde işleyen mekanizma, toplumsal alanda köklü bir geleneğin yerleşmesine yol açmıştır.

Osmanlı toprak düzeni devletin tarım arazisinin (dirlüklerin), sağlayacakları yıllık gelirlere göre has, zeamet ve tımar biçiminde örgütlenmesine dayanıyordu. Tımar düzeni ekonomik birimlere dayanmakla birlikte, bu sistemde pazar için üretimin gelişmesine elverişli bir ortam yoktur. Dolayısıyla yeterli sermaye birikimi sağlanamamış, serbest ticaret gelişmemiş, mevcut ekonomik birimler devlet tarafından kurulmuştur.

Cumhuriyet'in ekonomi politikasını belirlemek ve dış dünyaya güven mesajı vermek amacıyla, 1923 ilkbaharında toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde özel kesime öncelik veren bir politika izleneceği açıkça belirtilmiştir. Ayrıca yabancı sermayeye karşı olunmadığı vurgulanarak, Cumhuriyet'in niteliği konusunda dışarıda oluşan kuşku ve gerginliğin giderilmesine çalışılmıştır (Ökşün 1968:18).

Ülke ekonomisinin içinde bulunduğu gerilik, ulusal sermaye birikimini sağlayacak koşulların oluşturulmasını zorunlu kılıyordu. Bu amaçla sonraki yıllarda demir ve denizyolu ulaşımında kamu kesiminin öncü yatırımları gerçekleştiriliyor, tarımsal krediler veriliyor, İş Bankası'nın kurulmasını, sermaye kesimini güçlendirmek üzere Sanayi ve Maadin Bankası'nın kurulması izliyordu.

Osmanlı döneminde ilk kamu işletmecileri ordunun askeri araç-gereç ve silahlarının sağlanması amacıyla kurulmuştur. Ereğli Kömür İşletmesi'nin kurulmasında, donanma için gerekli kömürün yurt içinden sağlanması çabaları etkili olmuştur. Kuruluşu onbeşinci yüzyıla kadar dayanan "Top Asıtanesi" adı ile kurulan top dökümhanesi, zamanla yapısı ve ismi değişerek, halen faaliyette bulunan Makina ve Kimya Endüstrisi Kurumu'nun temelini oluşturmuştur. Öte yandan 1835'de Feshane ve Çuha, 1845'de Hereke İpekli ve Yünlü Dokuma Fabrikası ve 1850'de Bakırköy Pamuklu Dokuma Fabrikaları ve Sümerbank bünyesinde hizmet vermiştir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında kurulan Ziraat Bankası da kredi alanında kurulan bir önemli devlet girişimidir. Önceleri Türk olmayan unsurlarca yönetilen bankacılık sektöründe, ilk olarak, 1863 yılında Mithat Paşa'nın önderliğinde "Memleket Sandığı" adı verilen zirai kredi teşkilatı kurulmuştur. Ancak bu sandıkların yetersizliklerinin görülmesiyle, 15 Ağustos 1888 tarihinde hazırlanarak yürürlüğe giren nizamname ile Memleket Sandıkları lavedilerek

Ziraat Bankası kurulmuştur. Ziraat Bankası'nın kurulması sonucunda da tarımsal krediler yasal esaslara dayandırılarak, bir düzen altında resmi bir kuruluşa bağlanmış, tarımsal kredi işleri hükümetin denetiminde merkezi bir yönetime verilmiştir.

İzmir İktisat Kongresi'nde alınan karar doğrultusunda, kalkınmanın özel sektör eliyle gerçekleştirilmesine yönelik politikaların uygulanması yanında, Osmanlı döneminden devreden tesislerin devlet tarafından işletilmesi yoluna gidilmiştir. Bu bağlamda 19.04.1925 tarih ve 633 sayılı kanunla Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur.

Bankanın kuruluş kanununda amacı; "Bankaya devredilmiş olan müessesatı sınıyeyi teşekkül edecek şirketlere devredinceye kadar bizzat idare etmek, iştirak suretiyle tesisat-ı sınıyede bulunmak ve işletmek, yanında maden işletmek ve her türlü bankacılık işlemleri yapmak" olarak belirtilmiştir.

Özel sektörün sermayesinin yetersiz kaldığı veya karlı bulmadığı alanlarda girişimi devletin üstlenmesi ilkesinden hareketle 1924 yılında İş Bankası kurulmuş ve 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılmıştır.

Bu kanunla getirilen teşviklere rağmen özel sektörün beklenen performansı gösterememesi, Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın temel işlemlerini yerine getirmede yetersiz kalması, 1929 ekonomik bunalımı gibi nedenlerle devletçilik düşüncesi önem kazanmıştır. Türkiye'nin dışsatımında önemli yeri olan ülkelerin ekonomik bunalım içine düşmeleri, dışsatımın azalmasına ve dışsatımı oluşturan geleneksel tarım ürünlerinin fiyatının düşmesine yol açmıştır. Bu durum üretim düşüşlerine neden olmuştur. Aynı yıllarda görülen iki dış gelişme ile Türkiye'de devletçiliğin oluşumunu etkilemiştir. Birinci gelişme gelişmiş kapitalist ülkelerin ekonomik bunalıma çözüm olarak kamu girişimciliğine önem vermeleri, diğer gelişme ise Sovyetler Birliği'nde uygulanan planlı sanayileşme politikasıdır.

Gerçekten de 1929 ekonomik bunalımı liberal kuramın denge düşüncesine yönelik kuşkuları artırmış, bunalımdan çıkış için kamu harcamalarının artırılması, devletin ekonomiye müdahalesinin gerekli olduğu fikrine dayalı yöntemlerin benimsenmesine yol açmıştır. Doğal olarak, devletçi bir geleneğe sahip Türkiye de bu gelişmelerden etkilenmiş ve politikasını buna uygun bir duruma getirmiştir. Ayrıca Sovyetler Birliği'nin planlı ekonomik politikasıyla sanayileşmede önemli aşamalar katetmiş, başarılar göstermiş olması, Türkiye'deki yönetim tarafından gözlenmiş ve oradaki kurumların benzerleri (Ali İktisat Meclisi, Plan yapılması v.b.) oluşturulmaya çalışılmıştır.

Bu süreçle ilgili olarak, Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın sorumluluğundaki tesisler, 3.7.1932 tarih ve 2058 sayılı kanunla kurulan Devlet Sanayi Ofisi'ne verilmiş,

bankacılık işlemleri de 7.7.1932 tarih ve 2062 sayılı kanunla kurulan Türkiye Sanayi Kredi Bankası'na devredilmiştir.

1933 yılında Türkiye ekonomisinde bugün de uygulanmakta olan "Karma Ekonomi Modeli" nin uygulanmasına başlanmıştır. Devlet Sanayi Ofisi ve Türkiye Sanayi Kredi Bankası, özel sektördü caydırıcı etkisi olduğu gerekçesiyle, 3.6.1933 tarih ve 2262 sayılı kanunla kurulan Sümerbank'a devredilmiştir.

1990 yılında 18.539 bin kişi olarak gerçekleşen Türkiye istihdamı yıllar itibarıyla artış göstererek 1994'de 19.665 bin kişiye ulaşmasına karşılık, KİT'lerde çalışanların sayısında gözlenen sürekli düşüş KİT'lerin istihdam yapısı içindeki payının dört yıllık dönemde 0.6 puan gerilemesine neden olmuştur.

1994 yılı itibarıyla KİT'lerin 1.624.884 milyar liralık toplam kaynaklarının %18 oranında 284.666 milyar lirasını öz kaynaklar, %16 oranında 265.049 milyar lirasını hazineye borçlar, %29 oranında 477.114 milyar lirasını bankaların topladığı mevduat, %9 oranında 148.639 milyar lirasını vergi borçkarı, %5 oranında 84.384 milyar lirasını yurtdışına borçlar, %4 oranında 72.153 milyar lirasını resmi dairelere borçlar , kalanını ise diğer borçlar oluşturmaktadır.

Buna karşılık 1994 yılındaki varlıklar toplamının %35 oranında 565.650 milyar lirasını bağlı değerler, %16 oranında 253.994 milyar lirasını bankaların verdiği krediler, %11 oranında 186.676 milyar lirasını kasa ve banka toplamı , %11 oranında 173.777 milyar lirasını hazineden alacaklar, %10 oranında 155.058 milyar lirasını stoklar, kalanını da diğer çeşitli varlıklar oluşturmuştur.

Kaynaklar arası ilişkiler

Özkaynakların toplam kaynaklar içindeki payı 1990 yılında %26.9 oranında iken, 1994 yılında %17.5 oranına gerilemiş, yabancı kaynakların payı ise her geçen yıl artmıştır.

Yabancı kaynaklar içerisinde de kısa süreli borçlar daha yüksek oranda artmıştır. Bunun sunucunda da 1990'da %37 olan mali yeterlilik oranı , 1994'de %21 oranına inmiştir (KİT Gen Rap. 1996:92).

Son yıllarda KİT'lere bütçeden yapılan transferlerin artırılması, kamuya olan borç ve alacakların tahkime tabi tutulması ve ikrazen özel tertip devlet tahvili verilmesi uygulamaları finansman yönünden olumlu katkılar sağlamış ve sorunların daha da büyümesini önlemiş olmakla birlikte, genel olarak dönem faaliyetlerinin giderek büyüyen

zararlarla sonuçlanması öz kaynakların tüketilmesine ve toplam kaynaklar içerisinde öz kaynakların payının her geçen yıl azalmasına neden olmuştur.

Hazine ve Kamu Ortaklığı İdaresi tarafından KİT'lere yapılan sermaye ödemelerindeki artışın etkisiyle 1994 yılı itibarıyla ödenmiş sermaye tutarı 1990 yılındakine göre yaklaşık 11 kat artmış, ayrıca varlıkların yeniden değerlemeye tabi tutulması sonucunda oluşan fon 10 kat yükselmiş, olmakla birlikte zararların etkisiyle öz kaynak toplamındaki artış aynı düzeyde olmamış, toptan eşya fiyat indeksleri dikkate alındığında reel olarak azalma olduğu sonucuna varılmıştır.

Varlıklar arası ilişkiler

Bağlı değerlerin varlıklar toplamı içindeki payı 1990'da %40.7 iken, yatırımların reel olarak azalması ve ayrılan amortismanların etkisiyle azalarak 1994'de %34.8 olmuştur. Buna karşılık paraya çevrilebilir ve hazır değerlerin payında artma görülmüştür.

İşletmeciler KİT'lerin 1994 yılı itibarıyla paraya çevrilebilir ve hazır değerlerinin %29'unu stoklar, %32'sini hazineden alacaklar, %13'ünü hazır ve menkul değerler, kalanını da çeşitli alacaklar oluşturmaktadır. Görüldüğü gibi hazine borçlu olan KİT'lerin, hazineden önemli ölçüde alacakları da bulunmaktadır.

Kaynaklarla Varlıklar Arası İlişkiler

Bağlı değerlerin finansmanında öz kaynaklar yetersiz olup, bağlı değerlerin öz kaynaklara oranı 1990'da %151.4 iken, 1994'de %198.7 oranına yükselmiştir. Öz kaynakların bağlı değerlere göre daha düşük oranlarda artması bu durumun oluşmasında başlıca etken olmuştur.

III.2. Mali Analiz

Girişimler mal ve hizmet üretmek amacıyla kurulurlar. Üretimi çeşitli faktörleri bir araya getirerek gerçekleştirirler.

Girişimin kamu ya da özel kesime ait olması üretim üzerine etki yapan faktörleri değiştirmez.

Dolayısıyla üretim fonksiyonunu genel olarak :

$Q = f(L, K, S, a, b)$ biçiminde yazabiliriz. Bu fonksiyonda L=iş gücü, K=sermaye S=toprak a: ölçeğe göre getiri b=etkinlik olarak ifade edilmektedir.

Örnek olarak Cobb-Douglas üretim fonksiyonu verilebilir.

$$Q = b_0 L^{b_1} K^{b_2}$$

Üretim fonksiyonunu temel girdiler olarak düşündüğümüzde fonksiyon iki temel değişkenin fonksiyonu olarak yazılabilir:

$$Q = f(L, K)$$

Belirttiğimiz temel değişkenler, yani L işgücü ve K sermaye olmadan üretimde bulunma olanağı yoktur.

Ancak sermayenin fazla, işgücünün az; ya da işgücünün fazla, sermayenin az kullanıldığı farklı üretim şekilleri gerçekleşebilir.

Devletin piyasaya müdahalesi dendiğinde kuramsal da olsa, serbest piyasanın varlığı kabul edilmektedir.

Serbest piyasanın temel koşulu olan tam rekabet ortamının özelliklerini düşündüğümüzde ise şunları görmekteyiz:

- a- Alıcı ve satıcı sayısı çoktur. Girişimler bağımsızdır.
- b- Girişimler aynı türden mal üretirler.
- c- Her zaman piyasaya özgürce girme ilkesi altında yeni girişimler gözükmekte, eskileri pazardan çıkmaktadır.
- d- Girişim piyasa fiyatına üretebildiğini satmakta, davranışıyla karını en çoklamaktadır.
- e- Hükümetin piyasa düzenlemesi yoktur.
- f- Üretim faktörleri hareketlidir.
- h- Alıcı ve satıcılar piyasa şartlarını bilmektedirler.

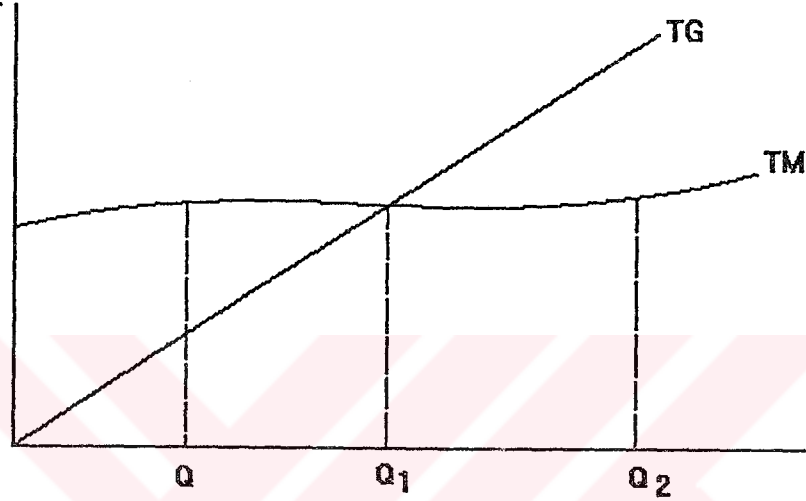
Devletin müdahalesinin olmadığı bir piyasada girişim en çok gelir düzeyini gerçekleştirerek fazla kar elde etmek isteyecektir.

Firmanın en çok gelir düzeyini bulmak için toplam maliyet TM ve toplam gelir TG eğrilerini çizelim. Görüleceği gibi firmanın en çok üretim düzeyi Q_2 dir.

Bu noktada $MM = MG$ olmaktadır. Geometrik olarak Q_2 de teğet eğimi marjinal gelir doğrusuna paraleldir. n: $TG - TM$ olmaktadır.

Girişim karı Q_1 e kadar negatif, Q_1 de 0 ve Q_2 de pozitif duruma ulaşmaktadır.

TG: P.Q olarak yazılmaktadır. Diğer deyimle toplam gelir fiyatla miktarın çarpımına eşittir.

ŞEKİL III.1

Devlet müdahalesi olmayan piyasada toplam gelir, marjinal gelir ve girişim karı arasında ilişkiler de şu şekilde ortaya çıkar:

Firma hiç üretimde bulunmadığı $Q:0$ olduğunda STM kadar zarar etmektedir.

Girişimin faaliyetlerinin sürmesi kısa dönemde toplam değişir değerleri karşılamasına bağlıdır. Bu durumda ortalama değişir maliyetin piyasa fiyatı P yi geçmemesi gerekir. Yani $ODM < P$ olmalıdır.

Piyasa fiyatı $P > ODM$ olduğunda firma faaliyetine devam edebilmektedir. Bu nedenle girişimin kapanış noktası $P: ODM$ olmaktadır.

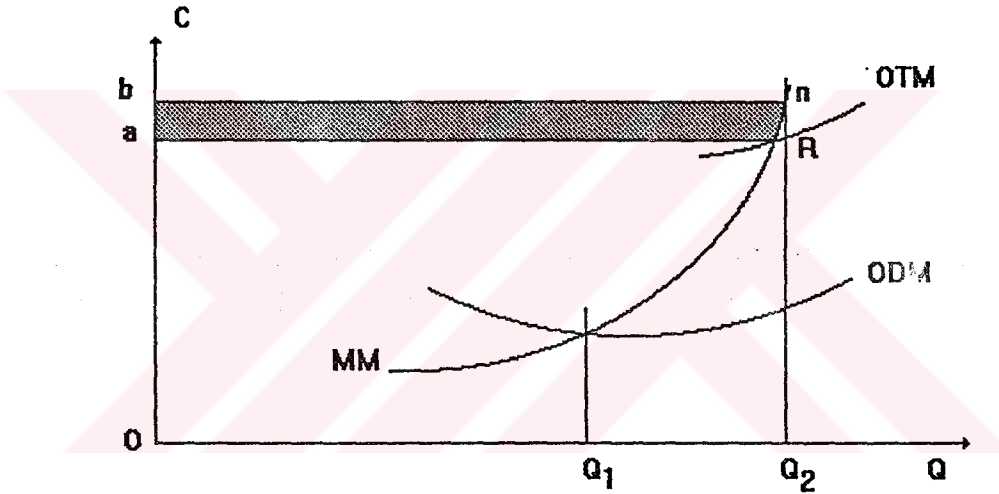
Piyasa fiyatının ODM den yüksek olduğu böyle bir firma durumunda $MM : MG$ olmaktadır.

MM:MG eşitliği b doğrusunu vermektedir. Girişimin geliri Obn Q_2 , maliyeti $0arQ$ olduğundan karı bu iki alanın farkı olan taranmış alana eşittir.

Girişim Q_2 de optimal üretimi sağlamaktadır. Burada her üretim başına kar:

$$b-a = \frac{b-a}{Q_2} \text{ olmaktadır.}$$

Toplam kar ise $(b-a) Q_2 = \text{abarı alanıdır.}$

ŞEKİL III.2

Devletin ekonomiye müdahalesi durumunda ise bir takım ekonomik sonuçlar doğar. Devlet ekonomiye taban ve tavan fiyatları tesbit ederek, tekel eğilimi gösteren girişimin satış fiyatının ortalama maliyetin üzerinde olmamasını istediğinde bunu sağlamaya çalışarak müdahalelerde bulunabilir. Devlet bunları yasal düzenlemeler ya da fiyat düzenlemeleri yoluyla yapar.

Taban ve tavan fiyatlar saptayarak üretici ve tüketiciyi korumayı amaçlar.

Hükümet tekelci eğilimi gösteren firmada satış fiyatının ortalama maliyetin üzerine çıkmasını önleyerek tüketiciyi korumayı amaçlar.

Bunların dışında hükümet mal kalitesini korumak amacıyla standartlarda geliştirebilir.

Fiyat düzenlemelerinin iki sonucu olabilir:

- a- Tüketici ve üretici gelirleri değişebilir.
- b- Kaynak dağılımını etkileyebilir.

Hükümet tavan fiyatı belirleyerek tüketiciyi koruyarak tüketiciye gelir aktarırken, taban fiyat belirleyerek de üreticiyi korur, kaynak artırır.

Bütün bunları yaparken de üretilen mallar arasında destek tercihini değiştirerek kaynak dağılımını etkilemiş olur.

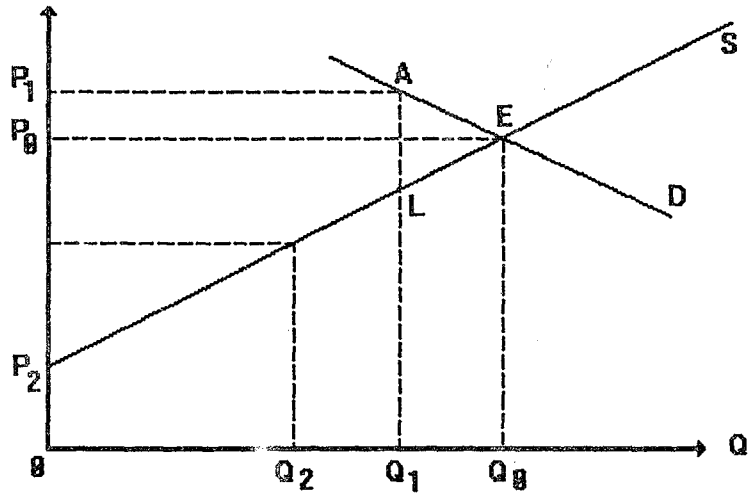
Şekilde denge üretim, P_0 fiyatında Q_0 miktardır. Normal durum sürerker hükümet P_1 taban veya P^2 tavan fiyatı belirleyebilir. Denge fiyatı OP_0 gibi bir minimum fiyat belirlendiğinde, $0Q_1$ kadar bir satış yapılabilir. Genel denge fiyatı olan OP_0 altında bir fiyat saptandığında satılacak mal miktarı $0Q_2$ olacaktır. Üretici piyasaya daha az mal üretecektir.

Maksimum fiyatla üretici, minimum fiyatla ise tüketici korunmaktadır. Bu durumda fiyat düzenleme amacının temel gaye ile tutarsızlığını göstermektedir. Şöyle ki, tüketiciyi korumak için fiyatın bir tavanın üzerine çıkmaması, üreticiyi korumak için bir minimum fiyatın altına düşmemesi gerekmektedir.

Üreticiden piyasa fiyatı altında üretim yapılmasının istenmesi onun üretimini kısmasına ya da üretimini tümüyle durdurmasına yol açabilir.

Fiyat saptaması tüketiciye de olumsuz etkide bulunabilir. Fiyat düzenlemesinden önce üretici geliri $Q_0 P_0$ E iken, düzenlemeden sonra fiyat P_1 e yükselmektedir. Tüketici P_1 $AE P_0$ kadar kayba uğramaktadır.

Ayrıca Hükümet tekel eğilimindeki girişimin satış fiyatını ortalama maliyete göre ayarlamasını isteyerek üretim miktarının artmasını, böylece girişimi tekel fiyatından uzaklaştırarak tüketicinin korunması sağlanabilir.

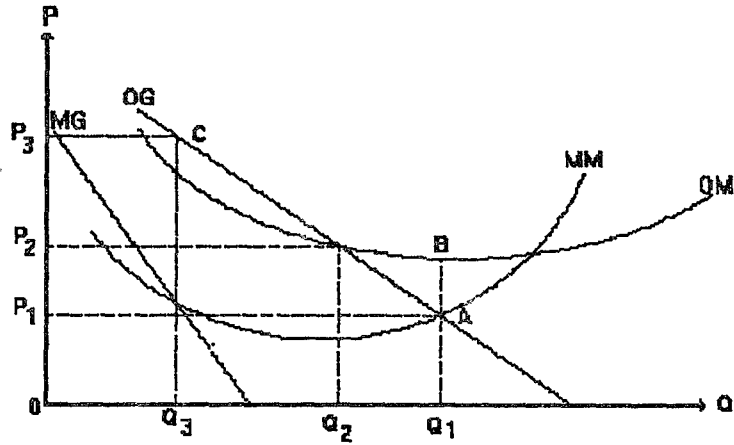
ŞEKİL III.3

Kamu girişimleri özel girişimlerde olduğu gibi kar ençoklaması ilkesini amaç edinmezler. Amaç bu tür kurumların sosyal karlılığı olduğundan marjinal maliyetin piyasa fiyatı altında olma kuralı sürekli geçerli olmayabilir.

Girişim sosyal karlılığın sağlanması sürecinde mikro temelde zarar da edebilir.

Şekille anlatılmaya çalışılırsa girişim P_1 P_2 P_3 fiyatlarını uygulayabilir. P_1 fiyatını uyguladığında $MM=OG$ olmaktadır. Dolayısıyla girişim AB kadar kayba uğramaktadır. Girişimin toplam kaybı ise P_1 P_2 BA kadardır.

Sosyal fayda endişesi olmasaydı, girişimin saptayacağı fiyat OP_3 olurdu. OP_3 fiyatı, $MM:MG$ noktasında ortalama gelir doğrusuna çıkarılan dikmenin oluşturduğu fiyattır. Bu durumda OQ_3 ve satış hasılatı OP_3 CQ_3 dür.

ŞEKİL III.4

Fiyatlandırmadan doğan sözkonusu kayıp bazı yöntemlerle kapatılır.

- Bazı girişimlerin açıkları hükümetin bütçeye koyduğu ödeneklerle karşılanır ki, bu vergilerle finanse edildiği anlamına gelir.

- Kimi durumlarda girişimin ürettiği malın fiyatı onu tüketene ödettirilme yoluna gidilebilir. Bunun için OG:OM eğrilerinin kesiştiği yerde P_2 fiyatını saptamak olanaklıdır.

- Bir fiyatlama yöntemine göre kitleler bölümlere ayrılarak bir kesim düz bir tarifeye göre fiyatlandırılırken, diğer bir kesim, mal yada hizmetin maliyetindeki artış, gereksinimin niteliği v.b. nedenlerle daha yüksek bir tutarla fiyatlandırılır.

- Bir diğer yönden de fiyat çeşitlendirmedir. Belirli bir tüketim miktarına kadar fiyatı $MM=MG$ olarak saptanır. Bu fiyat şekilde P_1 fiyatıdır. Ancak onun üzerindeki miktarları farklı tarife belirler.

Ayrıca birden çok mal çeşiti sözkonusu ise talebi fiyata göre esnek olan mal fiyatının düşük tutulup, esnek olmayanın ise yüksek tutulması olanaklı olabilir.

KİT'lerde fiyatlandırmada doğru tutum sosyal refahın optimal kılınmasında esas olan fiyatlandırma kuralının izlenmesi ve sosyal yararın maksimizasyonunu amaçlamaktır.

Bu nedenle herhangi bir KİT'in amaç fonksiyonu:

$$W = SB - SC$$

$$SB = TR + CS$$

olduğundan

$$W: TR + CS - TC$$

bulunur.

W Net Sosyal Refah

SB Toplam Sosyal Yarar

SC Sosyal Maliyet

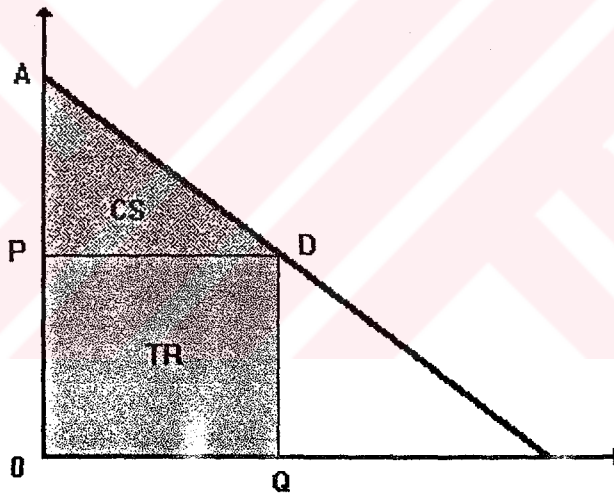
TR Toplam Hasılat

MC Marjinal Maliyet

CS Tüketici Fazlası

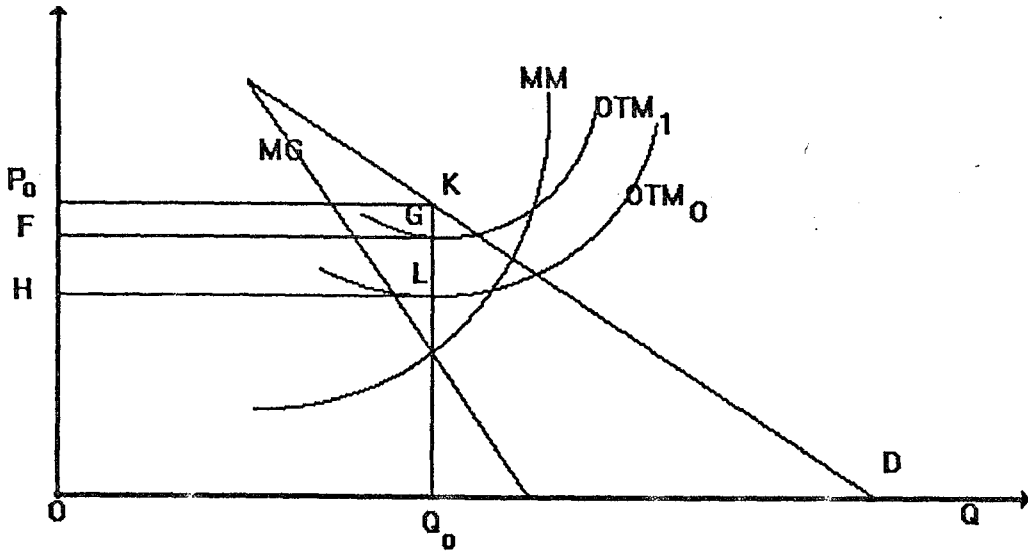
TC Toplam Maliyet

Sosyal yarar SB toplam hasılat TR ve tüketici fazlasından Cs oluşmaktadır.

ŞEKİL III.5

Hükümet tekelinin fiyat düzenlemesi konusunda yasal düzenlemeler getirebileceği gibi vergileme yöntemini kullanarak tekelinin karı üzerinde etkili olabilir. Vergiden önce $MG=MM$ eşitliğinin oluşturduğu bir fiyat ve üretimin sağladığı hasılat söz konusuysen, konulan vergi OTM'yi OTM, düzeyine çıkaracak ve tekelinin karı düşecektir. Şekildeki gibi fiyat OP_0 da ve üretim OQ_0 da kaldığında vergi hasılatı FGLH alanı, yani vergi miktarı kadar azaltacaktır.

ŞEKİL III.6

Tekelci toplam karını ençoklaştırmak için satmış olduğu malların fiyatlarını farklılaştırabilir.

Tekelci fiyatlarını;

- Tüketici gruplarına göre,
- Bölgelere ve piyasalara göre,
- Satınalınan mal miktarına göre,

farklılaştırmaya çalışır.

"Ticari fiyatlandırmada toplam varidat hesaba katıldığı halde ödeme yapılmayan bölüm CS tüketici fazlası dikkate alınmaz. Oysa tüketici fazlası da sosyal refahın bir ögesidir. Bundan da öteye, KİT'in üretimi bir dışsal ekonomi yaratıyorsa, bu durum piyasa talep eğrisinin dikkate almadığı bir kalem olmakla birlikte olumlu dışsal ekonomi ise sosyal yarara SB ve eğer olumsuz dışsal ekonomi ise sosyal maliyete katmak ve fiyatı buna göre saptamak doğru olur (Akalin 1986:411).

Ayrıca girişimler için paranın gereğinden fazla tutulmaması, rantabil ve dengeli biçimde kullanılması büyük önem taşır. Aksi takdirde kullanıldığında elde edilebilecek kazancın kaybı nedeniyle firma zarara uğrar.

III.2.1. Bilanço Analizi

a. Ödeme Gücü Rasyoları :

Girişimin olan değerlerin aktifte, borç olan değerlerin ise pasifte yer almasıyla oluşan ve firmanın belli bir andaki durumunu gösteren bilançoda; aktifte birinci derecede malların kullanım yönü, ikinci derecede ise likidite durumu gözönünde tutulurken, pasifte girişimin kaynakları belirtilir. Bu kaynaklar genellikle sermaye, fonlar, ihtiyatlar ve borçlardan oluşur.

Girişimin ödeme gücünü onun aktif durumu, likit para durumu, işletme sermayesinin dönüş hızı, kaynakların sağlanma niteliği gibi unsurlar belirler.

Girişimin verimliliği ise aktiflerin hacmi, yatırılan sermayenin dönüş hızı, üretim ve ticaret mekanizmasının etkinliğine bağlıdır.

Döner sermaye miktarı girişimin niteliğine göre, üretim süreci uzun, katma değer çok ise, daha fazla belirlenmelidir.

Ticaret sektöründe malı üretenin kredi olarak mal vermesi, stokların likite çevrime olanağının fazla olması stok hareketini hızlandırmaktadır. Mevsimlik dalgalanmaları karşılayabilmek için kısa vadeli kredi alınabilir.

İki büyüklüğün oranı olan rasyolar iki ayrı devreyi karşılaştırma olanağı verir.

Girişimin kısa vadeli borçlarını ödeyebilme yeteneği genel likidite rasyosuna bağlıdır.

$$\text{Genel Likidite Oranı} = \frac{\text{Dönen Aktif}}{\text{Kısa Vadeli Borç}}$$

Bu rasyo 1'den büyük olmalıdır.

Girişimin ödeme gücünü likidite rasyosu gösterirken, mali bağımsızlığı ise :

Mali Bağımsızlık Rasyosu = Özkaynak / Pasif tutarı oranıyla gözlenir.

Girişimin para artırabilme durumunu otofinansman rasyosu gösterir:

Otofinansman rasyosu = Otofinansman miktarı / Vadesi gelen borçlar

b. Rantabilite Rasyosu

Rantabilite bir ekonomik faaliyetle ilgili olarak elde edilen çıktının bunu elde etmek için kullanılan araca bölünmesidir. Elde edilene örnek olarak ciro miktarı, net katkı, fon akımı, Divident gibi değerler belirtilebilir. Araçlar ise bu sonuçların elde edilmesi için kullanılan toplam aktif, öz kaynaklar, borsa kapitilizasyonu gibi değerlerdir.

Sermayenin rantabilitesiyle ilgili olarak :

$$\text{Genel rantabilite} = \text{Net Kar} / \text{Özkaynak}$$

rasyosu oluşturulur.

Daha ayrıntılı olarak :

$$\begin{aligned} \text{Sermaye Rantabilite Rasyosu} &= \frac{\text{Net Kar}}{\text{Ciro}} \times \frac{\text{Ciro}}{\text{Toplam Aktif}} \times \frac{\text{Toplam Pasif}}{\text{Özkaynak}} \\ &= \text{Net Kar Marjı} \times \text{Sermayenin Rotasyonu} \times \text{Borçlanma Katsayısı} \end{aligned}$$

Girişimin özkaynak durumu değişir ve sonuçta senetler değer kazanırsa, girişimin güven derecesi :

$$\text{Güven Rasyosu} = \frac{\text{Özkaynak} + \text{Sermaye Borsası Pay Senedi}}{\text{Pasif} + \text{Sermaye Borsası Pay Senedi}}$$

Girişimin özkaynak değerinin borçlarıyla karşılaştırılmasını ifade eder.

Diğer bir gösterge olan mali denge rasyosu sağlanan varlıkların yeterlilik durumunu gösterir :

$$\text{Mali Denge Rasyosu} = \text{Özkaynak} / \text{Duran Varlık}$$

Bu oranına 1'den yüksek olması istenir.

Duran varlıklar rasyosu = Duran varlık / Toplam aktif

Stok mallar rasyosu = Stok miktarı / Toplam aktif

Alacak ve diğer kullanılacak değerler rasyosu =
$$\frac{\text{Alacak} + \text{Katma Değer}}{\text{Toplam Aktif}}$$

Bu üç rasyonun toplamı 100'dür. Aktifin bileşimi hakkında bilgi veren bu rasyolara göre mali analistler önlem alırlar.

Yönetimin mali etkinliği ise şu rasyoyla ifade edilir.

Sermaye Dolaşım Hızı Rasyosu = $\text{Ciro} / \text{T. Aktif}$

Özkaynak kullanım rasyosu = $\text{Ciro} / \text{Özkaynak}$

Rasyoları girişimlerin faaliyet koşullarını gözönüne alarak kullanmak gerekir. Aksi halde yanlış ölçütlerle karşılaştırma yapmak gibi bir yanılgıya düşülebilir (Giray 1987:62).

III.2.2. Maliyet-Fayda Analizi

Bir yatırımın yapılman önce yatırımın olası maliyet ve yararlarının sayısallaştırılması olarak tanımlanan maliyet fayda analizi (CBA), daha çok kamusal yatırımlar için başvuru bir yöntemdir. Özel kesim yatırımları için ise proje değerlendirme teknikleri kullanılır. Maliyet-Fayda Analizi'nde kolay ölçülebilen özel fayda ve maliyetlerin yanında, sayısallaştırılması pek kolay olmayan toplumsal fayda ve maliyetler de değerlendirilmeye çalışılır. Bir Maliyet-Fayda Analizi'nde genel olarak şu aşamalardan geçilerek çözümlene yapılır.

- a) Fayda ve maliyetlerin tanımlanması ve sıralanması,
- b) Ölçülmesi yani sayısallaştırılması,
- c) Kullanılacak sermayenin fırsat maliyeti ile toplumsal zaman tercihinin yani kullanılacak iskonto oranının saptanması ve analize sokulması,
- d) Gelir dağılımı risk ve belirsizliklerin ele alınması,

e) Ağırlıklandırmanın yapılması ve sonucun bulunması.

Maliyet-Fayda Analizi'nden amaç bir projenin ekonomik refah üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerini bulmaktır.

Eğer seçenek proje sayısı birden çoksa bunlar arasında net olumlu katkının en çok hangi proje ile gerçekleştirilebileceği araştırılır. Maliyet-Fayda Analizi'nde en önemli sorun bazı dışsal fayda ve maliyetlerinin sayısallaştırılmasındadır.

Analizin tıkandığı yerde siyasi karar mekanizması devreye girer ve kararı politikacılar verir. Maliyet-Fayda Analizi mekanik bir araçtan çok, kamusal otoritenin karar alınmasında başvuracağı bir bilimsel enformasyon sağlama yolu olarak görülmelidir.

Maliyet-Fayda Analizi'nin objektif fonksiyonu,

Net sosyal fayda (NSF)=arzulanan ödeme (fayda)- karşılanması gerek miktar(maliyet).

İktisatçılar sosyal sözcüğü ile ifade edilen toplumsal tercihin şiddetini, derecesini ölçmede tüketicilerin mallar için ödeme arzusunu ölçüt olarak alırlar. Bu ölçütü malların fiyatlarının yaklaşık olarak da olsa yansıttığı varsayılır.

Fayda(Arzulanan ödeme Fiyat) marjinal maliyi

Sosyal malların büyük bölümünün piyasası talep eğrileri ve fiyatları olmadığından' sosyal mallar için gölge fiyatlara başvurulmaktadır. Gölge fiyatların hesaplanmasında "ikinci en iyi durumu" ile ilgili sınırlamaları fiyat mekanizmasını bozması yada sosyal malların fiyatlarının olmaması gerekli kılmaktadır.

Gölge fiyatların hesaplanma yolları şunlardır.

- 1) Doğrusal planlama teknikleri,
- 2) Benzer malların iç ve dış fiyatlarını esas almak,
- 3) Siyasal iktidarın tercihlerini dikkate almak.

Arzulanan ödeme ölçütü Maliyet-Fayda Analizi'nin refah iktisadındaki temelini oluşturur. Çünkü Net faydanın maksimize edilmesi kaynakların toplum bakımından en çok tercih edilen kullanımlara yönlendirildiğini gösterir.

III.3. Tekel Durumu ve Kamu Girişimi

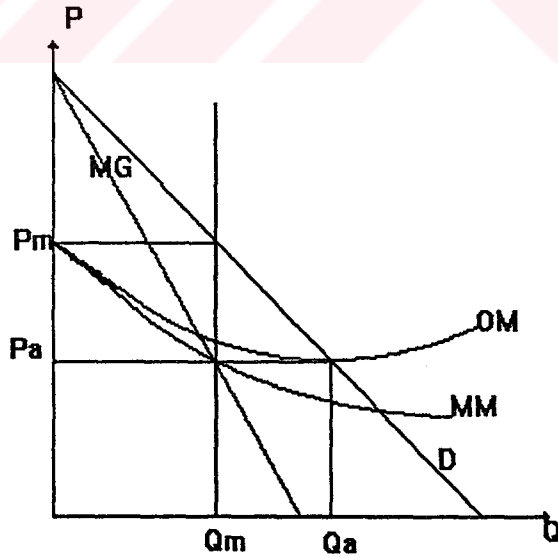
Bir malın piyasada tek satıcısı varsa, bu mala yakın bir malın bu mal yerine konması (ikamesi) mümkün değilse, bu sanayi koluna giriş olanaksızsa mutlak tekel durumu mevcuttur.

Tekellerin doğal, stratejik bir mal ya da hammaddeye sahip olma, patent, lisans gibi bir buluş hakkını kullanma, piyasanın faaliyet darlığı ve benzeri varolma biçimleri sözkonusudur.

Doğal tekel bir tek firma tarafından optimum üretimi sağlamak, azalan maliyet yasasını işletmek amacıyla kurulur.

Stratejik madde sonucu oluşan tekel durumuna araç olarak boksit, uranyum v.b. gibi üretimi güç ve az olan maddeler belirtilebilir.

Şekilde tekelleşme eğilimi gösteren girişimin P_m fiyat ve Q_m üretim yerine hükümet P_a fiyatını belirler. Bu fiyat girişimin ortalama fiyatına eşittir. Dolayısıyla girişim Q_a üretimi sağlayarak daha evvelki üretim miktarını aşar.

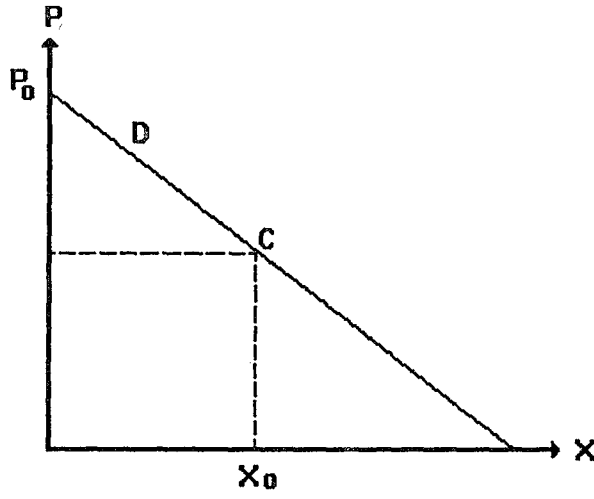

ŞEKİL III.7

İstem miktarını fiyatın fonksiyonu olarak;

$$X = a - bP$$

biçiminde ifade edebiliriz

ŞEKİL III.8

Negatif bir eğime sahip olan istem fonksiyonu,

$\frac{dX}{dP}$

----- = - b olarak yazılabilir.

$\frac{dX}{dP}$

istemin fiyata göre esnekliğini de,

$$e_p = \frac{\frac{dX}{dP}}{\frac{P}{X}} = -b \frac{P}{X} \text{ şeklinde yazabiliriz.}$$

şekilde;

- P_0 noktasında $e_p =$... olmaktadır. Bu durumda $X = 0$ dir.

- X_0 noktasında $e_p = 0$ olmaktadır. Bu durumda $P = 0$ dir.

- C noktasında $e_p = 1$ dir.

C'nin altında kalan kısımda $|e_p| < 1$ olmakta C'nin üstünde kalan bölümde $|e_p| > 1$ olmaktadır. Birinci durum istemin fiyat artışlarına karşı katı, ikinci durumsa istemin fiyat artışlarına karşı esnek olduğunu gösterir.

Yukanda söz ettiğimiz mutlak tekel durumuna, yani ikame olanağının bulunmadığı bir duruma gerçek hayatta hemen hemen hiç rastlanmaz.

Dolayısıyla "tekel deyince daha çok bir cins malın bir piyasadaki satıcısının tek olması hali anlaşılmaktadır. " (ÖÇAL 1981 s.197)

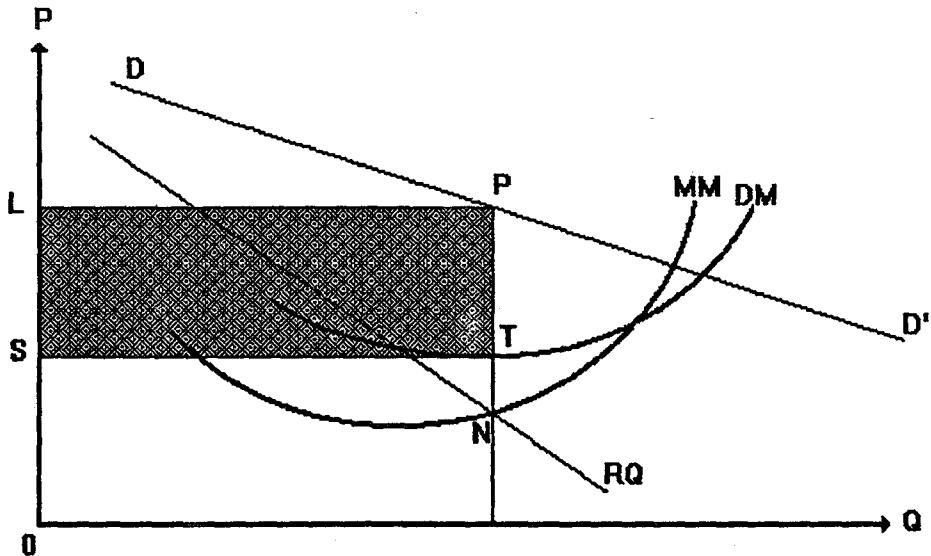
Basit tekelde tek elci tek fiyat saptamakla birlikte, ayrımcı tekel olduğunda aynı mal için farklı fiyatlar da saptayabilir.

Tekelde talep tam esnek değildir. En yüksek karı hangi fiyatın sağlayacağı o mala karşı gösterilecek talebe bağlıdır.

Karın sıfır olduğu düşük fiyatla yine satış yapılamadığından hiç kar sağlanamayan yüksek fiyat arasında maksimum kar sağlayacak fiyat düzeyi bulunabilir.

Tekelci satışını artırmak için fiyatları indirmek zorunda kalacağından son biriminin satışından elde edeceği gelir artışı o birimin satış fiyatından daha düşük olacaktır. dolayısıyla tek elcinin marjinal gelir eğrisi azalan bir eğri olacak ve ortalama geliri de gösteren talep eğrisinin altında kalacaktır.

Cornot adlı iktisatçının gösterdiği gibi en karlı üretim hacmi ve en avantajlı fiyat marjinal gelirin marjinal maliyete eşit olduğu noktada oluşur şekilde en yüksek tekel karı LPTS dörtgeniyle belirlenen alandır.

ŞEKİL III.9

Tekelde yapılacak her ilave satış fiyatı düşürür ve bu satılmış diğer ürünlere yansır.

Tekelci girişimin elde ettiği kar ikiye ayrılabilir. Bu karın bir bölümü normal kardan, kalan diğer bölümü ise tekel veya monopol rantı denilen kardan oluşur. Girişim tam rekabet koşullarında ne kadar kar sağlayabilir idiyse, bu normal kar, yalnızca tekel konumu dolayısıyla sağlayabildiği kar ise tekel rantı ya da monopol rantı olarak tanımlanır.

Kaynakların etkin kullanımı denge üretim düzeylerinde işletmelerin en düşük ortalama maliyetle çalışmalarını gerektirir. Tam rekabet koşullarında uzun dönemde sektöre son giren işletmeler bu özelliği taşırlarken, tekelci işletme, ister düşük kapasite kullanımı, isterse aşırı kapasite kullanımı olsun ulaşabileceğinin üzerinde bir ortalama maliyete sahiptir.

Uzun dönemde tekelci işletmenin üretim kapasitesini değiştirmesi toplam karda artış sağlamasına bağlı olduğundan, karın artmayacağı durumlarda üretim kapasitesini değiştirmeyecektir.

Tekelci işletmenin arzı fiyatın bir fonksiyonu değildir. Çünkü tekel durumunda fiyat marjinal maliyeti yansıtmaz.

Tam rekabet piyasasında olsun tekel piyasasında olsun işletme arzı marjinal gelirin bir fonksiyonudur.

Tekelci işletmenin arzı o işletmenin marjinal gelirinin bir fonksiyonudur. Tekelci işletmenin marjinal geliri ise yalnızca piyasa fiyatına değil, aynı zamanda talebin fiyat esnekliğine de bağlıdır. Oysa tam rekabet piyasasında marjinal gelir aynı zamanda fiyata eşit olduğundan hem işletmenin arzı, hem de piyasanın arzı fiyatın bir fonksiyonudur.

$$\Pi = TR - TC$$

Toplam satış gelirleri ve toplam maliyeti üretilecek Q malı miktarının bir fonksiyonu olarak yazılabilir:

$$\Pi = [TR = f(Q)] - [TC = f(Q)]$$

Toplam karın maksimize edilebilmesi için üretim miktarına göre türevini sıfıra eşitleyen (Q) miktarının araştırılması gerekir.

$$\frac{d}{dQ} = \frac{dTR}{dQ} - \frac{dTC}{dQ} = 0 \quad \dots \quad \frac{dTR}{dQ} = \frac{dTC}{dQ}$$

III.4. Kamu Girişimi ve Yatırım

Kamu girişimlerinde yatırım üretim kapasitesini artırmak, üretilen mal maliyetini azaltmak veya bir mal piyasasına hakim olmak amacıyla yapılır.

Makroekonomik açıdan yatırımlar otonom ve uyarılmış yatırımlar olarak ayırabiliriz.

Toplam yatırımlara I dersek:

$$I = I_o + cY$$

Uyarılmış yatırımlar cY gelirin bir fonksiyonudur.

Yatırımların finansmanı kamu girişimlerinde 3 şekilde olmaktadır;

- Devlet bütçesinden fon ayırarak,
- Girişimin sermaye piyasasına başvurusuyla,
- Otofinansman yoluyla,

Yatırılan paranın getirisi konusunda kabul edilen bazı yöntemler vardır. Bu yöntemleri sermayeyi tekrar sağlama ve net güncel değer ve iç randıman oranı olarak belirtilebilir.

Birinci yöntem projenin devre sonu getirisi ve yığılma değerleri alınarak konulan sermayeyi yeniden sağlayan projenin hesaplama sonucunda bulunarak tercih edilmesine dayanır. Fakat bu yöntem kar açıklaması yönünü dikkate almaz. Zamanı dikkate alarak yatırımın getirisi ve harcama arasındaki farkı hesaplamamaktadır.

Yatırımların güncel değerinin esas alındığı durumda ise basit faiz $I = A (1 + it)$ ve;

Bileşik faiz,

$$Y = A (1 + I)$$

tanımlarından yola çıkılmaktadır.

Sermayenin güncel değerine A dersek,

$$A = Y e^{-it}$$

Sermayenin güncel değeri bir girişimin 100.000 TL'ye örneğin 3 sene sonra elde edebilmesi için bugün ne kadar para koyması gerektiği sorusuyla ilgilidir. Girişim açısından bazı ekonomistler özellikle keynesciler sermayede etkinlik yasasının hakim olduğunu öne sürmektedirler.

Keynes'e göre yatırım I , sermayenin marjinal etkinliği r ve faiz oranı (i) nin bir fonksiyonudur.

Girişimcinin t sene sonra sağlayacağı getiri :

$$R(t) = I e^{it} \text{ olmakta,}$$

R getirisini sağlamak için bugün ne kadar yatırım yapılmalı sorunun yanıtı ise:

$$I = R e^{-it} \text{ dir.}$$

I 'ya R 'nin iskonto edilmiş değeri de denilmektedir.

Sermayenin marjinal etkinliği ile iskonto edilmiş değeri açısından eşitlik, yatırımın iskonto edilmiş değerinin sermayenin marjinal etkinliği r 'ye eşit olduğunu göstermektedir.

İç randıman oranı yöntemiyle, sermayenin getirisi, toplamı konulan sermayeden çıkarılıp onun etkinliği ve randımanı bulunmaktadır.

Oto finansman yönteminde ise, yatırımları sermaye finansmanına yönelmeden firma kendi kaynaklarına dayanarak finanse eder. Otofinansman yöntemiyle kaynak yaratmak için girişim, açıklanmamış ihtiyat yaratmak, açıklanmamış ihtiyatı açık ihtiyata çevirmek ve açık ihtiyatı sermayeye aktarma aşamaları olmak üzere üç devreden geçer.

Bu yöntemin firmaya yararları şöyle belirtilebilir :

Kaynaktan para sağlandığından dolayı, banka ve yönetim giderleri azalır.

Yedeklerin kara dönüştürülmesi nedeniyle ödenecek kurumlar ve gelir vergisi giderlerini önler.

Pay sahiplerinden para toplama, yatırıma gibi güçlükleri önler.

Oto finansman yöntemi sonucunda girişim zorunlu tasarruf sağlar. Ekonomik faaliyetler genişler, firmanın gücü artar. Ayrıca gelişmiş ekonomilerde fazla üretim nedeniyle ekonomik sorunlara yol açabilir, fazla merkezleşmeye sebep olabilir. Buna karşın gelişmekte olan ülkelerde yatırımların kısa sürede amortismanını sağlayarak, sanayileşme hareketi yaratarak, kamu kuruluşlarının kaynak sorununu çözümlenerek gelişmeye olumlu katkılar sağlayabilir.

III.5. TMO'nun Kuruluşu, Görevleri ve İdari Yapısı

Yurdumuzun bulunduğu iklim kuşağının sağladığı olanaklar, Cumhuriyetin ilanından bu yana hububat üretimindeki artış, Türk çiftçisinin henüz istenen kültürel düzeye ulaşamamış olması ve beslenmemizin büyük bölümünü oluşturmuş olması nedeniyle hububat tarımı önemini korumaktadır.

1923 - 1929 yılları arasında ülke üretimi kendine yeterli düzeyde olmakla birlikte, anılan dönemde dünya üretiminde fazlalar oluşması ve 1929 ekonomik kriz koşullarının da etkisiyle ekim alanları azalmıştır. Bu nedenle ekim alanları 1934'de 1928 yılındaki düzeyine ulaşabilmiştir. Bunu izleyen yıllarda hububat ekim alanında sürekli bir artış görülmektedir. Türk çiftçisi, 1932 yılına gelinceye kadar hiçbir koruma görmemiştir. Ancak ekonomik kriz nedeniyle 1930 yılından itibaren hububat fiyatlarında dikkati çeken düşmenin üreticileri tehlikeye düşürecek kadar büyük ve yaygın olması hükümetleri hububat fiyatları ile yakından ilgilenmeye zorlamıştır. 1932 yılında 2056 sayılı yasa çıkartılarak hububat fiyatlarını korumak üzere ilk adım atılmıştır. Bu girişim yeterli olmasa da çiftçiye güven vermiş ve bu kesimin taleplerini artırmıştır. Bu tarihte başlayan alım faaliyetlerini Ziraat Bankası yürütmüştür.

Ziraat Bankası'nca yürütülen hububat alımlarının ihtiyacı karşılayamaması sonucunda, alınan hububatın teknik şekilde muhafazası ve yapılacak hizmetlerde ucuzluk ve kolaylık sağlanması amacıyla 1933 yılında 2303 sayılı yasa çıkarılarak bir taraftan silo ve ambar, diğer taraftan üretici ürününün değerlendirilmesini sağlayan varant işlemi uygulanmıştır.

Hükümetin bu şekilde ülke buğday üretiminin yurtiçi talebini karşılayacak bir düzeye ulaşması ve üreticinin korunması amacına yönelik çabaları sonucu hububat tarımının gelişmesiyle, faaliyetin boyutu genişlemiş, Toprak Mahsulleri Ofisi'nin kurulması kararlaştırılmıştır.

3491 sayılı kanunla kurulan teşekkül 9.620.514.- liralık ödenmiş sermaye ile faaliyete geçmiştir. 1938 yılında bu sermayenin 1/3 'ünü sabit kıymetlere bağladığı işletme

sonucu bilançosu 1.313.544 lira zararla kapandığı tesbit edilmiştir. Buna karşılık 1938-1939 yılında bilançosu 1.204.626.- liralık bir karla sonuçlanmıştır.

1950'den sonra Türk çiftçisinin korunması için hububat fiyatları ve bu arada özellikle buğday fiyatları yüksek tutulmuştur. Nitekim, buğday 1957 yılında ABD'de 24 kuruşa satıldığı halde Türkiye'de aynı yıl sonunda 45 kuruşa yükselmiştir (Erol 1977:45). Bu politika üretimi teşvik etmekle birlikte sürekli hale getirilmesi pek çok sorunun doğmasına yol açmıştır. TMO'nun elinde yüksek fiyatla satın alınmış buğdayların dünya fiyatları üzerinden satılması zorunluluğu kuruluşu büyük zararlara sokmuştur. İhraç fiyatının yüksek tutulabilmesi mümkün olamamıştır.

Bu arada iç fiyatlar da hızla yükselmiş ve uygulanan fiyat politikası tatminkar olmamaya başlamıştır. Bu nedenle tersi bir politika izlenmeye başlanmış, genel fiyat seviyesi hızla yükselirken buğday fiyatlarının daima düşük tutulması istenmiştir.

TMO'nun alacağı ürünler her yıl hazırlanan karamamelerle Bakanlar Kurulu'nca ilan edilmektedir. 1938 yılında bir kilo buğdayın alış fiyatı 4.70 kuruş ve satış fiyatı 5.34 kuruş idi. 1976 yılında alış fiyatı 257.81 kuruş, satış fiyatı 240.00 kuruş; 1996 yılında ise alış fiyatı 18.000.- lira ve satış fiyatı ise 22.000.- lira olmuştur. Alım ve satış arasında aleyhte fark oluştuğunda bu farkı 440 sayılı yasanın 24.maddesi gereğince Hazine kuruluşu ödemek zorundadır. Devlet her yıl kuruluşun gerekli finansman ihtiyacını T.C.Merkez Bankası'na ibraz edilen karşılında karşılamaktaydı. Ancak özellikle 1990'lı yıllarla birlikte kuruluş Merkez Bankası yerine özel ticari bankalardan yüksek faizle finans ihtiyacını karşılar hale gelmiştir.

İşletme faaliyetindeki gelişmeye paralel olarak 1958'de 258.692.340.- lira olan ödenmiş sermaye 1961 yılında 600.000.000.- liraya, 1985'de 50.000 milyon liraya, 1988'da 76.680 milyon liraya, 1989'da 85.121 milyon liraya, 1991'de 2.5 trilyon liraya, 1994'de 20 trilyon liraya yükselmiştir.

TMO, faaliyetleri sonucunda bir takım makro ekonomik işlevleri yerine getirir. Bunlardan başlıcaları fiyatlandırma, stoklama ve ödeme olarak belirtilebilir. Söz konusu faaliyetler ise alım, satış, ithalat ve ihracat olarak dört ana başlık altında açıklanabilir. Bunların dışında kalan tesellüm ve sevk faaliyetleri yıllık stok durumuna göre değişen yoğunlukta kurum içi faaliyetler olduğundan ayrıca ele alınmayacaktır.

TMO hububat fiyatlarının üreticiler yönünden üretim maliyetlerinin , çiftçinin ödediği fiyatların, ürünün bol olduğu yıllarda geçimlik düzeyin altına düşmesini önlemek için Bakanlar Kurulu kararı ile belirlenecek yerlerde ve saptanacak fiyatlarla buğday satın almak

ve bu suretle piyasayı korumak, düzenlemek ve stok bulundurmak amacıyla 1938 yılında 3491 sayılı kanunla kurulmuştur. 3491 sayılı kanunda sonradan yapılan değişikliklerle diğer hububat ve bakliyat ile afyonda faaliyet alanı içine alınmıştır.

233 sayılı KHK ile KİT'lerle ilgili yeni düzenlemeler yapılmış ve kuruluş kanunları kaldırılarak yerine Ekonomik İşler Yüksek Koordinasyon Kurulu'nun 11.12.1984 tarih ve 18602 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan kararı ile TMO Ana Statüsü yürürlüğe konulmuştur.

Bir İktisadi Devlet Kuruluşu olan Toprak Mahsülleri Ofisi (TMO)'nun ilgili bakanlığı Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı'dır.

TMO Ana Statüsü'nün 4.maddesinde kuruluş amaç ve faaliyet konuları;"yurtta hububat fiyatlarının üreticiler yönünden normalin altına düşmesini ve tüketici halk aleyhine anormal derecede yükselmesini önlemek, bu ürünlerin piyasasında düzenleyici önlemler almak ve gerektiğinde Bakanlar Kurulu'nun kararı ile hububat dışında bakliyat ve yağlı tohumlarla ilgili verilecek görevi yürütmek, afyon ve uyuşturucu maddelere konulan devlet tekeli işletmek ve bu ürünlerin alım ve satışını yapmak ve gerekli stokların tesisi ve muhafazasını temin etmek" şeklinde özetlenmiştir.

TMO yönetim ve denetim bakımından 233 sayılı Kanun Hükmünde Karamame (KHK) ile ek ve değişikliklerine, 3346 sayılı kanun ile 72 sayılı KHK'ye tabidir.

Kuruluşta hizmetler memurlar, sözleşmeli personeller ve işçiler tarafından yürütülmektedir.

TMO ana görevi hububat alım-satımı olan bir teşebbüstür. Hububat alım-satımı ise büyük ölçüde bu ürünlerin üretimine bağlı olarak değişmektedir. Üretim durumu yanında ofisin ödeme şekli ve bu sektörde faaliyette bulunan firmaların ekonomik beklentileri de faaliyet hacmini etkilemektedir.

Öte yandan TMO tüm yurttan geniş bir teşkilata sahiptir. Ayrıca personel sayısını iş hacmine göre ayarlamak olanaksızdır. Bu nedenle alım ve satış faaliyetleri ile ilgili verimlilik rakamları daha çok kuruluşun en azından kısa vadede değiştiremeyeceği, tesbit etmekte karar yetkisinin olmadığı ya da çok zayıf olduğu dışsal etkenlerle yerine getirilebilen alım ve satış faaliyetlerine göre belirlenmektedir. Rantabilite(karlılık) ise fiyata bağlı bir unsurdur. Fiyatların tamamen piyasa paralelinde belirlenmesi çoğu kez mümkün olamamaktadır. Ayrıca sübvansile edilmekle birlikte ithal hububat maliyetinin altında satılmaktadır. Faaliyet hacminin artması verimliliği artırmakla birlikte fiyatların düşük tutulması halinde iktisadilik ve

ona bağılı olarak rantabilite düşmektedir. Rantabilitesyi belirleyen en önemli faktör satış fiyatları olmasına karşın, ofis, işlevi gereği çoğu dönemlerde satış fiyatlarını maliyetin altında tutmaktadır.

TMO'da stoklama önemli bir fonksiyon oluşturmaktadır. TMO kampanya döneminde üreticilerin mağdur olmalarına fırsat vermeden ürünü alıp stoklamak ve yeni hasat mevsimine kadar tüketiciye dengeli fiyatlarla ulaştırmak durumundadır.

Diğer taraftan Ofisin, büyük miktarda stok bulundurmak zorunda oluşu, bu stoklara bağlanan fonların, faiz oranlarına bağılı olarak kaynak maliyetlerinin yüksek olmasına yol açmaktadır. Büyük miktarda stok bulundurmak zorunluluğu kaynak maliyetini yükselterek karlılığı azaltıcı yönde etkilemektedir.

TMO hububat piyasasına hakim bir kuruluştur. Şöyle ki, buğday üretiminin yaklaşık %10'u TMO tarafından alınmakta ve stoklanmaktadır. Bu oran piyasada işlem gören buğdayın önemli bir kısmını oluşturmaktadır.

TMO Ana Statüsü ile verilen görevleri yürütmek amacıyla merkez ve taşra teşkilatını kurmuştur.

Kuruluşun merkez teşkilatı 1996 yılında Yönetim Kurulu, Genel Müdür, 3 Genel Müdür Yardımcısı, Savunma Sekreterliği, Teftiş Kurulu Başkanlığı, Hukuk Müşavirliği ve 10 Daire Başkanlığı ile bunlara bağılı Şube Müdürlüklerinden oluşmaktadır.

Taşra teşkilatı ise 12 Bölge Müdürlüğü, 3 İşletme Müdürlüğü, 74 Şube Müdürlüğü, 1 Eğitim ve Dinlenme Tesisi Şubesi, 245 Ajans Müdürlüğü, 5 Satış Mağzası, 12 Adedi Çeltik Ekibi, 22 adet Tesisli Ekip ve 61 adet Ekip olmak üzere toplam 435 ünitede faaliyet göstermektedir.

III.6. TMO'nun İşlevleri

III.6.1 Alım

Öncelikle TMO tarım sektörüne destekleme alımlarıyla müdahale etmek suretiyle, piyasada fiyat ve gelir istikrarını sağlayarak çok önemli bir işlevi yerine getirir. Kuruluş piyasada adeta tampon bir niteliğe sahiptir. TMO Bakanlar Kurulu tarafından belirlenen alım fiyatıyla piyasaya alıcı olarak girmekle, üreticinin ürünü için asgari bir fiyat ve dolayısıyla gelir sağlamış olur. Diğer bir anlatımla özel sektör de en az bu fiyattan alım yapmak zorunda kalır. Böylece üreticiye belli bir güvenlik ortamı oluşturulmuş olur. Bu süreç şöyle işler:

TMO yalnızca üretici belgesi olan üreticiden ve resmi kurumlardan hububat alır. Üretici üretim maliyetleri, dünya fiyatları, üretim durumu, diğer piyasa firmalarının yapılan gibi faktörleri dikkate alınarak saptanmış olan alım fiyatını tercih ederse ürününü ofise getirir. Ofisin hububat eksperleri gelen hububatı hektolitre, yabancı madde, haşere tahribatı, diğer hububat, rutubet gibi yönlerden analize tabi tutarak, önceden hazırlanmış baremlere göre (+) ya da (-) kalite miktarını ve buna bağlı olarak da fiyatını belirlerler. Barem sınırlarına göre alıma kabul edilip edilmeyeceği de bu analize göre belli olur. Örneğin rutubet düzeyi belli sınırın üzerindeyse o ürün alınmaz. Aynı hububat türü kendi içinde 1-2-3-4 gibi gruplandırılarak, kaliteli ürüne yüksek fiyat verilmek yoluyla üretim kalitesinin yükseltilmesi amaçlanmıştır. Her hububat türünün bir destekleme alım fiyatı ve bir de asgari alım fiyatı vardır. Yapılan analiz sonucuna göre bulunacak olumsuz (-) kalite miktarı karşılığı kadar tutar, destekleme fiyatından düşülür. Sonuçta belirlenen fiyat üreticiye bildirilir. Alım yalnızca üreticiden yapıldığı için ürün sahibinden Ziraat Odası ya da Tarım Kredi Kooperatifleri tarafından verilmiş üretici belgesi istenir. Bu belgeyi ibraz eden üretici malını satmayı kabul ettiği takdirde ürün tartılarak depoya boşaltılır.

Alımı yapılan ürünün fiyatıyla tartı sonucu oluşan net miktarının çarpımı brüt tutarı oluşturur. Bu tutar üzerinden %2 stopaj, stopajın %10'si kadar S.S.D.Fonu, brüt tutarın %01-02'si Borsa Tescil Ücreti, taşıt aracının damperli ya da dampersiz oluşuna göre değişen tutarlarda boşaltma ücreti ve %15'i kadar boşaltma ücreti KDV'si, varsa (tohumluk v.b. gibi) üretici borcu ve ayrıca 1994 yılında çıkarılan bir yasa gereğince süren bir uygulamayla, muafiyet belgesi olmayan üreticiden brüt mal bedelinin %1'si kadar Bağ-Kur kesintisi yapılır. Bu kesintilerden sonra kalan net tutar için banka çeki düzenlenerek ödeme yapılır.

III.6.2. Ödeme Biçimi

TMO için ürün bedellerinin ödenmesi önemli düzeyde bir mali yükü ifade eder. Son yıllarda Merkez Bankası kredilerinin de verilmemesiyle kuruluş özel sektör finans kurumlarından yüksek faizle borçlanmak zorunda kalmış, bu durum ise karlılığı olumsuz etkilemiştir. Ofis ürün fiyatlarına Temmuz-Kasım ayları arasında her ay başında önceden belirlenmiş artışlar getirerek, üreticinin ürününü daha ileri bir tarihte getirmesini sağlamak yoluyla mali yükü geniş bir zamana yaymaya çalışır.

TMO genel olarak ürün bedellerini peşin olarak ödemektedir. Ancak çoğunlukla gerekli kaynağın zamanında bulunamaması nedeniyle ödemeler peşin yapılamamakta, çok geç tarihlere sarkabilmektedir. Örneğin 1996 dönemi ürün bedellerinden 20 Temmuz tarihine kadar satılanlar peşin ödenebilmişken, izleyen tarihlerde satılan ürün bedelleri Ekim ayı sonuna doğru ancak ödenebilmiş, gecikerek ödenebilmiş bu tutar ise enflasyonun

etkisiyle daha azalmış bir alım gücünü ifade etmiş, üreticiler borçlarını ödeyememiş, geçim sıkıntısı içine düşmüşlerdir.

Ofis mali yükün yayılmasını hem de piyasa da hububatla ilgili ticari dolaşım işlemlerinin kolaylaşmasını ve genişlemesini sağlamaya dönük olarak "Umumi Mağazacılık" uygulaması başlatmıştır.

Emanet alımda üretici olma koşulu aranmaz. Üreticiden de tacirden de emanet ürün alınabilir. Bu yöntemde de aylık fiyat artışları sözkonusudur. Emanete bırakma süresi en çok 9 ay olup, mayıs ayını geçemez. Bu süre içinde geri alınmayan ürünler zorunlu alım işlemine tabi tutulur. Ürününü emanete bırakmak isteyen kişinin ürünü analiz edilerek kalite grubu ve fiyatı, dolayısıyla mal bedeli belirlenir. Ancak hiçbir kesinti yapılmaz. Kişiyle kuruluş arasında bu kalite ve mal bedeli üzerinden "Emanet Emtia Makbuz Senedi" düzenlenir. Mal sahibi ileri bir tarihte arttırılmış yeni fiyattan ofise satış yapabilir ya da aynı nitelikte ürünü, malı teslim eden veya makbuz ciro edilen son kişi, bırakılan işyerinden veya farklı işyerinden geri alabilir. Ancak satış yapan kişinin üretici olması gerekir.

Mal sahibinden iade ya da satış tarihinde depoda emanette kaldığı gün sayısı ile orantılı olarak kuruluşun artık kapasiteye yönetmeliğinde belirtilen, ton başına belli bir tutar (1997'de 6.000.-TL/ton) depo kira bedeli tahsil edilir.

Üreticinin ekim süreci boyunca borçlanma ve bu nedenle hasat sonucu elde ettiği ürünü en kısa sürede nakde dönüştürme zorunluluğu içinde olması emanete ürün bırakmasını önlemektedir.

Bu uygulamadan yararlananlar genellikle mali kaygıları daha az olan büyük çiftçiler ya da tacirler olmaktadır.

III.6.3. Stoklama

TMO'nun piyasadaki işlevlerini yerine getirebilmesi büyük ölçüde stoklama gücüne bağlıdır. Çünlü fiyatların yükselme eğilimine girmesi halinde ancak stokları yeterli olursa piyasaya ürün sunabilir ve fiyatları kontrolü altında tutabilir. Aksi halde bu etkinliği sağlayamaz.

Stoklardaki ürünler (özellikle hububat) çeşitli tipte depo ve silolarda, kapalı depolar yetersiz olduğu veya bulunmadığı yerlerde ise açıkta polietilen örtüler altında korunmaktadır.

31.12.1996 tarihi itibarıyla toplam stok 1.794.634 ton olup, bunun 710.514 tonu silolarda, 686.135 tonu depolarda, 379.654 tonu açık yığınlarda, 18.331 tonu ise diğer yerlerde koruma altına alınmış bulunmaktadır. Oransal olarak toplam stokların %21'i açıkta, %79'u kapalı depolarda bulunmaktadır.

1996 yılı başında buğday depolama esasına göre 4.413.800 ton olan kapalı depo kapasitesi, Modern Açık Yığın Üniteleri (MAYDÜ) olarak adlandırılan depolarla birlikte 31.12.1996 itibarıyla 4.430.050 tona ulaşmıştır. Aynı tarihteki kapalı depolardaki toplam ürün miktarı 1.414.980 tondur.

Yılsonu depo stok miktarları 1988'de 2.965.065 ton, 1989'da 2.244.815 ton, 1990'da önemli bir artışla 8.422.779 ton, 1991'de 8.038.352 ton, 1992'de ani bir düşüşle 2.606.805 ton, 1993'de 4.329.943 ton, 1994'de 2.880.339 ton, 1995'de 385.704 ton ve 1996'da ise 1.795.111 ton olarak gerçekleşmiştir.

Görüldüğü gibi 1995 yılına kadar istikrarlı bir düzeyde oluşması sağlanan yılsonu stokları 1995'de 385.704 ton gibi son derece yetersiz bir düzeye düşerek ofisin etkinliği azalmış, 1996 yılındaki çabalara rağmen ancak 1.795.111 tona çıkarılabilmektedir.

III.7. TMO'nun Faaliyetleri

III.7.1. İç Alım Faaliyetleri

TMO ilk kurulduğu sırada sadece buğday alımı ile görevlendirilmişken, sonraki yıllarda farklı ürünlerin alım ve muhafazasıyla, satışıyla da görevlendirilmiştir. 27.10.1939 tarihinde çavdar ve 25.4.1941 tarihinde mısır, 13.8.1941 tarihinde çeltik alımı ve pirinç satışı Ofise görev olarak verilmiştir.

Bu konulara ek olarak kuruluş kanununun vermiş olduğu yetkiler, gerekse iş icabı olarak görülen gerek ve zorunluluklardan doğan kararlarla İkinci Dünya Savaşı sırasında Ofis, hayvani ve nebati yağların alım ve satımı, kavurma ithali ve Milli Savunma Bakanlığı'na satışı, kahve ithal ve dağıtımı, bakliyat alım satım ve ihracı, un değirmeni kurulması gibi alanlarda da görevlendirilmiştir. Bu görevlendirmelerin her zaman yeterli ön incelemeye, alt yapıya ve hazırlık süresine dayanmaması nedeniyle de bazı dönemlerde önemli kayıplara yol açılmış olduğu söylenebilir. Örneğin 1977 yılında zamansız verilen patates alım göreviyle ilgili olarak Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın patateslerin hastalıksız olduğuna dair belge vermemesi nedeniyle ihracat olanağı bulunamaması, ordu, hastane yatılı okul gibi sosyal kuruluşların önceden başka yerlerle bağlantı yapmış bulunmaları gibi sebepler yüzünden 116.9 bin ton patatesin 10.000 tonu Romanya'ya hibe

edilmiş, 19.5 bin tonu 50-175 krş/kg fiyatla satılmış, diğer kısım esasen satın alındıkları zaman filizlenmeye yüz tuttuğu için ve koruma şartları uygun olmadığından çürümüştür.

1938 - 1996 arasında üreticiden toplam olarak 99 milyon ton hububat satın alınmıştır. Bunun 58 yıllık ortalaması 1.706.896 tondur. Genel üretime oranla TMO'nun alım yüzdesi %1.5 ile %25.5 arasında değişmektedir. Bu oranın 58 yıllık ortalaması % 9.75'dir. En yüksek oranlar 1944 yılında 5.596.284 ton üretime karşılık 1.432.888 ton alımla %25.5 , 1990'da %21, 1991'de %19, 1977 ve 1987 yıllarında %17 olmuştur. Ancak 1944-45 yılları savaş yılları olması nedeniyle verilerin güvenilirliği zayıftır. En düşük oranlar ise 1949 yılında %1.3, 1961 yılında %0.7, 1989'da %4, 1995 yılında %1 ve 1996'da %6 olmuştur (Tablo 1).

Özellikle 1995 ve 1996 yılları üzerinde durulmaya değer önemdedir. 1995 yılı hububat alımları Bakanlar kurulunca çıkarılan 31.8.1995 tarih ve 95/7219 sayılı karara göre yapılmıştır.

Bu kararlar genel olarak;

Hububatın belirlenen destekleme alım fiyatı ile satın alınması,

Destekleme alım fiyatlarına 1-31 temmuz 1995 tarihleri arasında bugday, arpa, çavdar ve yulafta 300 TL/kg, ağustos, eylül , ekim ve kasım aylarında buğdaylarda 500 TL/kg, arpa, çavdar ve yulafta 300 TL/kg, mısırdaki ise eylül, ekim ve kasım aylarında 300 TL/kg ilave edilmesi,

1 Aralık 1995 tarihinden itibaren üretici destekleme primlerini artırmaya Tarım ve Köyşleri Bakanlığı'nın yetkili kılınması,

1995/96 döneminde kuruluşun tüm kişi ve kuruluşlardan yalnızca hububatta emanet alım yapmak suretiyle umumi mağazacılık faaliyetinde bulunması ve bu sistem içerisinde tüccar malı dışında üretici ve resmi kuruluşlara ait emanet ürünlerin, talep edilmesi halinde kuruluşca alım işlemine tabi tutulması,

Hububat iç satış fiyatlarının destekleme alım fiyatlarının asgari %20 fazlası olarak tesbit edilmesinde ve kuruluşun stok ve muhafaza problemleri, kalite ve satış imkanları durumuna göre bu orana bağlı kalmaksızın gerektiğinde ihale yolu ile satış yapmaya yetkili olması,

Kuruluşun buğday, un , makarna, irmik, bulgur ve büsküvi ihracatı yapan Türkiye'de yerleşik özel sektör kişi ve kuruluşlarına dünya piyasa fiyatları üzerinden ve TMO tarafından

belirlenen esaslarla buğday satışı yapmak üzere Tarım ve Köyşleri Bakanlığı'nca görevlendirilmesi ve bu görevden doğacak zararın görev zararı sayılarak hazinece karşılanması,

TMO'nun gerek ithalat yoluyla , gerekse destekleme alımları yoluyla temin ettiği hububatın ve gerekse de mevcut bakliyat stoklarının 1995-96 alım döneminde yapılacak iç ve dış satışlarından doğacak zarar ile Umumi Mağazacılık faaliyetlerinden kaynaklanan zararın görev zararı sayılarak hazinece karşılanması,

Kuruluşun 1995-96 alım döneminde ürün alımları için gerek duyacağı finansmanın öncelikle genel bütçeye, TMO'nun görev zararlarının ödenmesi için kurulan ödenekten yapılacak aktarımlarla, yetmediği takdirde iç ve dış kredi temini suretiyle karşılanması,

Hükümetçe kuruluşa verilen olağanüstü hal ve savaş stokuna ait muhafaza ve finansman giderleri ile bu stok miktarında artış olduğu takdirde artan kısma ait mal bedelinin izleyen bütçe yılında hazinece karşılanması,

Hükümetçe kuruluşa verilen hibe görevlerinde hibe tutarının hazinece kuruluşa peşin olarak ödenmesi, bu ödeme sonrasında kuruluşca ürün teslimatının yapılması,

Türkiye'de yerleşik özel sektör kişi ve kuruluşların 1 haziran - 15 ekim 1995 tarihleri arasında serbest piyasadan temin ettikleri buğdayı buğday, un, makarna, irmik, bulgur ve büsküvi olarak ihraç etmeleri halinde bu kişi ve kuruluşların TMO'nun stoklarında bulunan buğdayla desteklenmek üzere TMO'nun görevlendirilmesi, bu destekleme kapsamında ihracatın gerçekleştirilmesini müteakip ton başına verilecek buğday miktarını tesbit ve teslim etmeye, dünya piyasaları dikkate alınarak bu miktarları artırmaya veya azaltmaya, bu konudaki uygulama esaslarını belirlemeye TMO'nun yetkili olması ve yine bu destekleme kapsamında TMO'nun bedelsiz vereceği buğdaylardan kaynaklanacak zararların görev zararı sayılarak 233 sayılı K.H.K. 'nin 35.maddesine göre hazinece karşılanması,

Kuruluşun bu kararnamede yer alan iç alım fiyat ve esaslarına göre Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin 1995 yılı ürün fazlası buğday ve arpadan 100.000 tona kadar satın almakla görevlendirilmesi ve bu işlemten doğacak zararın görev zararı sayılarak 233 sayılı K.H.K. 'nin 35.maddesine göre hazinece karşılanması kararlaştırılmıştır.

Görüldüğü gibi yaklaşık olarak haziran ayının ilk haftası içinde başlayan hasat dönemi için kararname 31.8.1995 gibi oldukça geç bir tarihte yayımlanmıştır.

1971 - 80 yılları arasında en düşük oranlar 1972 ve 1979'da %8 iken ve istikrarlı bir gelişme izlerken, 1980 sonrasında hem düşük oranlı dönemler sıklaşmış, hem de en yüksek oranlı dönemler gerçekleşebilmiştir.

Bu durum ilkeli bir tarım ve destekleme politikasından yoksun olmakla , diğer bir anlatımla populist uygulamalarla monetarist politikalar arasında gidiş-gelişlerin, aynı konjonktür içinde kabul görmesinin etkisiyle açıklanabilir.

TMO alımlarını kuruluşun destekleme alım fiyatının, üretim fazlasının ve kampanya başı stoklarının bir fonksiyonu olarak alan bir çalışma (Soral 1973:147-173) sonuçlarına göre kampanya başı TMO stokları ile kampanya yılı alımları arasında pozitif bir korelasyon beklenebilecekse de (Forker), destekleme fiyatının, kişi başına buğday üretim ortalamasının fazlası/eksiği ve ekonomideki toplam buğday stokları değişkenlerinin önceden belirli ve bağımsız sayılmalarının doğru olmayacağı, dolayısıyla TMO'nun tesbit ettiği fiyatın serbest piyasada oluşacak fiyatlara göre nisbi durumu bir önceki yıldan çok farklı olmadığı sürece, TMO'nun alımlarında kayda değer bir artış olmayacağı belirtilmiştir. Ayrıca (ceteris paribus) istikrarlı dengeye varma eğiliminde olan piyasada, fiyat istikrarı sağlamak amacıyla piyasaya devlet müdahalesinin mantığının olmadığı, piyasa ekonomisine geçiş hızlandıkça ve modern tekniklerle birlikte verim dalgalanmalarının öneminin azalmasıyla TMO'nun alım faaliyetini bugünkünü aşan ölçülerde yürütmesi için ekonomik bir nedenin olmayacağı vurgulanmıştır.

Bir diğer önemli konu ise tarımsal ürün fiyatlarındaki, dolayısıyla gelirindeki istikrardır:

"Bir ürünün destekleme kapsamına dahil edilip edilmeme kararı, eğer ürün arzındaki belirsizlik faktörüne bakılarak alınıyorsa, kapsama alınmamış ürünlerin fiyatlarındaki belirsizliklerin, destekleme kapsamına alınmış ürünlerdeki belirsizliklerden daha düşük olması beklenir. Ancak ... ekonomik değilse siyasi nedenler ön plana çıkıyor ise serbest piyasa mekanizması altında belirlenen tarımsal ürünlerin fiyatlarındaki belirsizlik ve risk faktörü , doğal olarak, destekleme kapsamındaki ürünlerdekinden daha büyük olması gerekir" (Yamak 1996:78).

Sözkonusu varsayım esas alınarak yapılan yukarıdaki çalışma sonucuna göre 1977-1984 döneminin tarımsal fiyatlarındaki yıllık değişim oranları ortalaması önceki dönemlere oranla daha heterojen bir özellik göstermekte, 1960-1992 döneminde tahıl ürün grubunu oluşturan buğday ve arpa fiyatları istikrarlı bir seyir izlerken mısır fiyatları istikrarsız bir seyir izlemiştir (Yamak 1996:83).

TMO'nun yıllık buğday alımlarını, borsa alış fiyatının TMO alış fiyatına oranının, ihracat ve üretim endeksinin fonksiyonu olarak alan bir diğer çalışmanın sonuçlarına göre (Erol 1977:58) ise borsa fiyatının TMO fiyatına oranının ve ihracat değişkenlerinin açıklayıcı rollerinin bulunmadığı söylenebilir. Diğer bir deyişle fiyatların rasyosu ile ihracat ofis alımlarını artıramamakta, böylece kendilerinden beklenen amacı gerçekleştirmeye yetmemekte veya bu faktörler amaçlarına tam uygun olarak kullanılmamaktadır.

Bu sonucun nedeni sözkonusu çalışmaya esas alınan dönemde tarım sektöründe TMO dışındaki alıcı firmaların günümüzdeki kadar güçlü ve uzmanlaşmış bulunmamaları da olabilir.

III.7.2. İç Satış Faaliyetleri

1938 - 1996 yılları arasında ofis tarafından toplam olarak yaklaşık 93 milyon ton satış yapılmıştır. Bunun 58 yıllık ortalaması 1.603.448 tondur. En az satış miktarları 1938'de 16.579 ton, 1939'da 102.865 ton, 1940'da 297.358 ton, 1950'de 504.351 ton ve 1996'da 267.386 tondur. En fazla iç satış miktarları ise 1973'de 2.053.063 ton, 1977'de 3.293.519 ton, 1988'de 4.100.636 ton, 1989'da 4.195.728 ton ve 1992'de 4.269.188 tondur (Tablo 1).

TMO'nun yıllık buğday iç satışlarını nüfusun, ofisin buğday alımlarının ve borsa satış fiyatının TMO satış fiyatına oranının bir fonksiyonu olarak alan bir çalışma socuna göre (Erol 1977:62) nüfusun ve ofis alımları değişkenlerinin açıklayıcı rollerinin bulunmadığı söylenebilir. Diğer bir deyişle nüfusun ve alımların satışlara etkisi olmamaktadır. Yapılan (t) testine göre ilişkiyi en iyi açıklayan değişken borsa satış fiyatının TMO satış fiyatına oranı değişkenidir. Buna göre borsa fiyatları ofis fiyatları aleyhine arttıkça ofis satışları artacaktır.

III.7.3. İthalat Faaliyetleri

TMO piyasayı dengede tutmak amacıyla çeşitli dönemlerde hububat ithali yoluna gitmiştir. 1938 - 1996 yılları arasında toplam olarak yaklaşık 23 milyon ton hububat ithalatı yapılmıştır. İthalatın 58 yıllık ortalaması 396.550 tondur. En az ithalat miktarları 1971'de 96 ton, 1972'de ise 1979 tondur. En yüksek ithalat miktarları ise 1962'de 1.047.654 ton, 1974'de 1.152.403 ton, 1984'de 1.617.405 ton, 1989'da 3.269.186 ton ve 1990 yılında ise 2.262.508 ton olmuştur.

TMO'nun buğday ithalatını bir yıl önceki TMO alımlarının, TMO satışlarının ve yılbaşı itibarıyla stok miktarının bir fonksiyonu olarak alan yukarıda anılan çalışmanın (Erol 1977:67) sonuçlarına göre TMO'nun ithalat faaliyetlerinde geçmiş yıl alımlarının bir etkisi

bulunmamaktadır. Buna göre TMO ithalatının TMO sayışlarıyla pozitif bir ilişki içinde olduğu, satışlardaki bir artışın buğday ithalatını da direk olarak artırdığı söylenebilir. Ayrıca stok artışı da buğday ithalatında azalmaya neden olmaktadır.

III.7.4. İhracat Faaliyetleri

1938 - 1996 yılları arasında TMO tarafından toplam olarak 29.659.261 ton ihracat yapılmıştır. Bunun 58 yıllık ortalaması 511.366 tondur. İhracatın en az yapıldığı yıllar 1943'de 157 ton, 1944'de 88 ton, 1949 yılında 159 ton, 1974'de ise 75 tondur. İhracatın en yüksek olduğu yıllar ise 1978'de 2.191.386 ton, 1983'de 1.240.692 ton, 1988'de 2.305.522 ton, 1991'de 3.332.554 ton ve 1992'de ise 4.745.006 tondur.

Anılan çalışmada buğday ihracatı TMO'nun stok durumunun, dünya buğday fiyatlarının TMO buğday fiyatlarına oranının ve TMO alımlarının bir fonksiyonu olarak alınmıştır. Çalışma (Erol 1977:70) sonuçlarına göre TMO'nun stok durumu ve ofis alımları değişkenlerinin açıklayıcı rolünün bulunmadığı, diğer deyişle ofis stoklarının ve alımların ihracat faaliyetine bir etkisinin bulunmadığı söylenebilir. Yapılan (t) testine göre katsayı olarak anlamlı çıkan dünya buğday fiyatlarının TMO buğday fiyatlarına oranı değişkenidir. Regresyon katsayısı 219934.18792 dünya fiyatı / ofis fiyatı oranındaki marjinal olarak 1 birim artış ile TMO ihracatı diğer faktörler sabit olmak koşuluyla ortalama 219.934 ton artışı ifade eder. Buna göre dünya fiyatları TMO fiyatlarına göre arttıkça TMO ihracatı artacaktır.

III.8. Türkiye'de Buğday Fiyatları ve Ekonomiye Etkisi

Tarım ürünlerini doğa koşullarıyla yakın ilişkisi ve üretimdeki dalgalanmalar bu konu ile ilgili üreticilerin mutlaka korunmasını gerektirmektedir. Bu nedenle ofis ilan edilen fiyat bir destekleme fiyatıdır. Ancak uygulamada ofis ilan edilen fiyatlar taban fiyatı olarak kalmaktadır.

Hububat ürün fiyatlarının çok değişken olması ve büyük rant sağlaması nedeni ile hububat ticareti serbest piyasada büyük bir faaliyet kolu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu faaliyet her ne kadar üreticinin yararına olmakta ise de TMO faaliyetinin aksamasına neden olmakta ve aynı zamanda hububat pazarında fiyat istikrarının sağlanmasını engellemektedir.

TMO fiyat çalışmalarında tamamen objektif olarak hareket etmekte, hububat, özellikle de buğday fiyatlarının toptan eşya fiyatlarına ve diğer fiyat endekslerine etkisi,

üreticilerin ihtiyaç maddeleri fiyatları, diğer tarım ürünlerinin fiyatları, rekolte, maliyet ve dünya fiyatları gibi faktörler üzerinde özenle durulmakta, ayrıca hububat konusu ile ilgili kuruluşların görüşü alınmaktadır.

1960-76 yılları arasında sürekli olarak buğday borsa alım ve satış fiyatları TMO fiyatlarının üzerinde oluşmuştur. Bu durum da kuruluşun etkinliğini olumsuz etkileyen bir unsurdur. Ayrıca sözkonusu dönemde 1960, 1972, 1973 ve 1974 yılları dışında TMO buğday destekleme fiyatları dünya buğday fiyatlarının üzerinde belirlenmiştir (Erol 1977:144-145).

1980'de beri tarımsal destekleme politikaları gerek taban fiyatlar, gerek girdi sübvansiyonları açısından belirgin biçimde daraltılmış, ekonominin ihracat öncelikli bir dış ticaret politikasına geçmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda 1978-79 yıllarında toplam tarımsal katma değer % 16.4'ünü oluşturan tarımsal destekleme alımları 1985'de % 9.6'ya düşmüştür (Boratav 1989:33). Destekleme alımlarının daraltılması ise başta TMO stoklarının düşmesine yol açarak hububat fiyatlarında istikrarı sağlamasını güçleştirmektedir. Bütün çabalara karşın serbest piyasa fiyatları ofis fiyatlarının üzerine çıkmaktadır.

Ülkemizde hububat fiyatlarında görülen artma eğiliminin nedenleri şöyle belirtilebilir:

a) Üretim büyük ölçüde iklim koşullarına bağımlıdır.

b) Temel gıda maddesi olan buğday nüfus artışına paralel şekilde artmamaktadır.

c) Verim düşük ve üretim girdi fiyatları diğer ülkelere oranla fazla olduğundan maliyet yükselmekte, bu durum da destekleme fiyatlarının daha yüksek düzeyde belirlenmesine yol açmakta, yüksek belirlenen destekleme fiyatları genel fiyat seviyesi üzerinde enflasyonist baslı yaparak üreticinin ileride ödeyeceği bedelleri artırmakta, bu ise tekrar hububat destekleme fiyatlarının yüksek belirlenme beklentisini doğurmaktadır.

d) Öte yandan destekleme ödemeleri enflasyonu besleyen tek faktör olmayıp, diğer tüketim mallarındaki fiyat dalgalanmaları da hububat fiyatlarını etkilemektedir.

TMO sabit fiyatla çalıştığından ve üretici artan üretim maliyetleri nedeniyle yüklendiği kredi borçlarını en kısa sürede ödeme zorunluluğu içinde olduğundan aracının yaptığı fiyat yükselmesine rekabet edememekte ve yeterli stok temininde güçlük çekmektedir. Diğer taraftan aracı hammaddeye fazla fiyat ödediğinden mamülleri için fiyat artışı talep etmekte ve bu durumun ülke ekonomisine etkisi büyük olmaktadır.

Ayrıca TMO'nun maliyetini saptayıp, hükümete teklif ettiği fiyatın ilan edilme aşamasında yetkili olamaması, destekleme fiyatlarının sık sık siyasal gerekçelerle belirlenmesine yol açmış, alım sonucu oluşan yüksek maliyetli aşırı stoklar kuruluşun dış piyasalarda rekabet şansını azaltmış, bu durum da stok birikimi ya da zararına ihracat olayını ortaya çıkarmıştır (Kazgan 1993:298).

Bütün bu sorunların çözümü kuruluşun alım destekleme fiyatını saptamayı da kapsayacak şekilde tam yetkili kılınmasıyla ve TMO'nun elinde bol stok bulunması ile mümkün olabilir. Bunun içinde ofisin her yıl yaklaşık 2 milyon ton alım yapması ve yeni kampanya dönemine 1 milyon ton stokla girmesi gereklidir. Bu da ancak üretim miktarının artmasıyla olanaklıdır.

III.9. TMO'nun Maliyet Yapısı

TMO'nun da en büyük kuruluş olarak içinde bulunduğu ticaret sektörü öz kaynaklarının toplam kaynaklar içindeki payı 1992 yılına kadar artış göstermiş, bu yıldan sonra azalarak 1994'de %25 düzeyine inmiştir. Buna bağlı olarak mali yeterlilik oranı da aynı gelişmeyi göstermiştir.

1994'de yabancı kaynakların %40 gibi en yüksek oranla 25.096 milyar lirasını oluşturan TCMB'na borçlar, TMO'nun destekleme alımları için kullandığı reeskont kredileriyle ilgilidir.

Yine 1994'de varlıkların %40'ını oluşturan 32.688 milyar liralık hazineden alacakların yaklaşık tümü TMO'ya zamanında ödenmediğinden birikime uğrayan görevzaran alacakları ile ilgilidir.

TMO'nun gelirleri mamül, ticari mal ve hizmetlerin yurtiçi ve yurtdışı satışları, iştirak ve bağlı ortaklıkların temettü gelirleri, faiz ve komisyon gelirleri, faaliyet dışı gelirler ve ayrıca faaliyetle ilgili diğer gelirlerde yer alan ihraç edilen hububat kur farkları gibi unsurlardan oluşur.

Faaliyetle ilgili diğer olağan gelirleri döviz kur farkları, alım kampanya döneminde üreticilerden kesilen boşaltma ücretleri, firmalardan tahsil edilen gemi boşaltma ücretleri, ofis kantarlarında üçüncü şahıslara yapılan tartı ücretleri, ofis laboratuvarlarından üçüncü şahıslara yapılan analiz ücretleri, kurutma tesislerinde üçüncü şahıslara yapılan mısır kurutma ücretleri, fabrika ve askeri kuruluşlara yapılan ilaçlama ücreti, lojman, tesis, depo, cihaz v.b. kira gelirleri, şartname satış gelirleri, firmalardan tahsiledilen disbeç gelirleri, irad kaydedilen teminat tutarları, üreticilerce alınmayan fiyat farkları ve kusurler, firmalardan

tahsiledilen personel fazla mesai ücretleri, depo sigorta tutarları tohumluk dağıtıcı kuruluş primi gibi gelirler meydana getirir.

Gelirlerin en büyük bölümü satış gelirlerinden elde edilir. Bunu diğer faaliyetlerden doğan gelir ve karlar izler.

Buna karşılık giderleri ise mamul, ticari mal ve hizmet maliyetleri, araştırma ve geliştirme giderleri, pazarlama satış ve dağıtım giderleri, genel idare giderleri, faiz ve komisyon giderleri, karşılık giderleri, diğer olagan gider ve zararlar, finansman giderleri ve faaliyet dışı giderler olarak da çalışmayan kısım giderleri, önceki dönem giderleri ve diğer olağandışı gider ve zararlar oluşturur. Diğer olağandışı giderler taşıma işleri cezaları, mahkeme giderleri, emtea sayım, karayolu, demiryolu, denizyolu tesellüm ve malzeme noksanlık tutarları, gemi yükleme , sursterya, navlun bedelleri gibi giderlerden meydana gelmektedir.

Genel idare giderlerini ilk madde ve malzeme giderleri, personel ücret ve giderleri, dışardan sağlanan fayda ve hizmet giderleri, vergi resim ve harçlar, amortisman ve tükenme payları, finansman giderleri ve diğer giderler oluşturur.

1996 yılı giderlerinin 7.106.907 milyon TL' ile yaklaşık %40'nı finansman giderleri oluşturmakta, bunu 4.041.600 milyon TL ile personel ücret ve giderleri ve 3.293.966 milyon TL ile de ilk madde ve malzeme giderleri izlemektedir.

1988 yılına kadar oran olarak genellikle ilk sırada personel ücret ve giderleri, ardından taşıma giderleri ve finansman giderleri yer alırken, 1988 yılından sonra finansman giderleri en büyük oranı oluşturmaya başlamıştır. Ayrıca 1994'den itibaren ilk madde ve malzeme giderlerinin oranında da artma olmuştur.

III.9.1. Kaynaklar Arası İlişkiler

III.9.1.1 Mali Yeterlilik (Finansman) Rasyosu:

Bir Kamu İktisadi Teşebbüsü olarak TMO, 1980'li yıllarla birlikte uygulanmasına başlanan ekonomik istikrar tedbirlerinden önemli ölçüde etkilenmiştir. Söz konusu olumsuz etkiler yıllar içinde artarak sürmüştür.

1985 yılında özkaynaklarının 10.612 milyon Lira artmasına karşılık, özkaynakların pasif değerler içindeki payı bir önceki yıla göre düşerek %19.1 olarak gerçekleşmiştir. Bunun

nedeni yabancı kaynakların önceki yıla oranla %60.6 artmasıdır. Söz konusu artış hububat alımlarının finansmanı için alınan kredilerden kaynaklanmıştır. Artış dolayısıyla da özkaynakların yabancı kaynakları karşılama oranı %23.7 olarak gerçekleşmiştir. Bu oranı hububat alım kredilerinin Kamu İktisadi Teşebbüslerine Borçlar hesabı (Ziraat Bankası) tutarını yükseltmesiyle 1986 yılında 11.90'a düşmüştür. 1987 yılında ise TMO özkaynaklarının tümünü yitirmiş, kaynakların tümü yabancı kaynaklardan oluşmuştur. 1988 yılında ise tekrar 86.017 milyon Lira özkaynak meydana gelmiş, ancak yabancı kaynaklar tutarının 1.417.165 milyon Liraya, ödenen faiz tutarının ise 390.794 milyon Liraya ulaşmasıyla TMO'nun karlılığı olumsuz yönde etkilenmiş, özkaynakların yabancı kaynakları karşılama oranı %6.1 olmuştur. Oysa aynı yıl, ödenmemiş sermayenin tümünün ödenmiş olması durumunda oran %51.2'ye yükselecekti ki, bu aynı zamanda faiz giderlerinin de azalması anlamına gelir. Aynı oran 1989'da %5.2'ye, 1990'da %2.7'ye düşmüştür.

1991 yılında ise TMO sermayesinin 500 milyon Liradan 2.5 trilyon Liraya yükseltilmesi ve dönem içinde tümünün ödenmiş olmasına karşın, alım kampanyası, işletme ve yatırım faaliyetleri için gerekli olan finansman ihtiyacını yabancı kaynaklardan karşılamak zorunda kalmış, tahakkuk eden faiz ve kur farkları nedeniyle yabancı kaynak yükü giderek artmış, önceki yıl 8.097 milyar Lira olan yabancı kaynak kullanımının 14.507 milyar liraya yükselmesi ve 5.646 milyar Lira faiz ödenmesiyle özkaynak/yabancı kaynak oranı %22.9 olmuştur.

1992 yılında, 02.07.1992 tarih ve 3836 sayılı "Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Birbirlerine Olan Borçlarının Tahkimi Hakkında Kanun" uyarınca TMO'nun tahkime tabi tutulan alacak ve borçlarının tahkimi sonucunda meydana gelen ve hazinece üstlenerek Yüksek Planlama Kurulu (YPK) kararı alındıktan sonra ödenmiş sermayeye ilave edilecek 8.366.462 milyon Lira, hazinece ileride artırılabilecek sermayeye karşılık yapılan 549.395 milyon Lira ödeme, maddi duran varlıkların dönem içinde yeniden değerlendirilmesi sonucu oluşan fon artışı, özel karşılıklardaki artış ve dönem karından meydana gelen %313.2 özkaynak artışı ve %18.4 yabancı kaynak azalması sonucunda özkaynak/yabancı kaynak rasyosu 90 puan artarak %112.9 olarak gerçekleşmiştir. Böylece TMO'nun özkaynakları yabancı kaynakların tamamını karşılayacak duruma gelmiştir.

Ancak, 1993 yılında özkaynakların %10.8 oranında artmasına karşılık, yabancı kaynakların %98.2 oranında artması sonucu rasyo 49.8 puan azalarak %63.1 olarak gerçekleşmiştir. Yine 1993 yılında da Hazinesinin görev zararlarını TMO'ya ödememesi nedeniyle hububat alımı için gereken finansman ihtiyacı Merkez Bankası kredileriyle karşılanmış, geçmiş yıllardan devreden iç ve dış borç ise Hazine aracılığı ile bağlanan yeni dış kredi ve Hazineyle yapılan ikraz anlaşması ile verilen Özel Tertip Devlet Tahvili ile ödenmiş, böylece TMO'nun yabancı kaynak yükü daha da artmıştır.

1994 yılında da, belirtilen nedenlerle koşulların artarak ağırlaşmasıyla anılan rasyo %42.7'ye düşmüştür. Oysa kuruluş, örneğin 1994'te hazır değerleri kısa süreli borçlarının %2.6'sını, dönem varlıkları ise kısa süreli borçların tümünü karşılar düzeydedir. Ancak görev zararlarının zamanında tahsil edilememesi ve stokların nakte çevrilme süresinin her yıl hazine koşullarına bağlı olarak üretime göre değişmesi dolayısıyla, TMO alım kampanya dönemlerinde finansman ihtiyacını yabancı kaynaklardan yüksek maliyetle karşılamak zorunda kalmaktadır.

III.9.1.2. İç Kaynaklar (Oto Finansman)

Yedek Akçeler x 100

Ödenmiş Sermaye

TMO'nun mali yapısında yedek akçelerin, ödenmiş sermayedeki artış oranına göre daha fazla oranda olması sonucu iç kaynaklar göstergesi yükselerek, 1985'de 8.90, 1986'da 21.4, 1987'de 23.5 olmuştur. 1988-1991 yılları arasındaki zararlar sonuçlanan dönemleri izleyen 1992'de 10.6 ve 1993'de ise 19.7 oranında gerçekleşmiştir.

III.9.2. Varlıklar Arası İlişkiler:

Varlıklar toplamı içinde bağlı değerlerin oranını gösteren;

Bağlı Değerler x 100

Varlıklar Toplamı

rasyosu, yeniden değerlendirme artışları ve realize edilen yatırımlar, sabit değerlerdeki artışlar, stoklarda, alacaklarda, varlıklarda oluşan değişimler nedeniyle yıllara göre farklılıklar gösterir. Bu etkenler sonucunda 1984 yılında %8.1, 1985 yılında %9.7 olan oran değeri 1986'da %5.7, 1987'de %10.3, 1988'de %21.7, 1989'da %19.7, 1990'da %10.9'dur. İzleyen yıllarda ise önemli bir istikrarsızlık göstermemiştir. (**Tablo halinde verilmeli**)

Varlıklar toplamı paraya çevrilebilir ve hazır değerlerin, diğer deyimle paraya yakın ve parasal (Likid) değerlerin varlıklar toplamına oranını gösteren;

(Paraya Çevrilebilir ve Hazır Değerler) x 100

Varlıklar Toplamı

rasyosu 1984'te %91.9, 1985'te %90.3, 1986'da %94.6, 1987'de %89.7 iken 1988'de %78.3'e düşmüş, ardından 1989'da %80.3, 1990'da %89.0'a, 1991'de %90.1'e yükselmiş, 1992'de %88.7, 1993'de %88.3 ve 1994'de ise %87.3 olmuştur. (****Toblo olarak göster****)

Bağlı Değerler x 100

Paraya Çevrilir ve Hazır Değerler

rasyosunise durağan değerlerle hareket halindeki değerler oranını gösterir bir ölçü olarak oldukça önemli bir göstergedir. Bu orandaki artış, bağlı değerlerde yıl içindeki artış oranının, paraya çevrilebilir ve hazır değerlerdeki artış oranından daha yüksek olduğu anlamına gelir.

TMO için sözkonusu oran 1984-1994- arası için ortalama %14 olmuştur. 1988'de %27.7 ve 1989'da %24.5 değerindeki ani yükselişler olmakla beraber, diğer yıllarda önemli bir değişiklik olmamıştır.

III.9.3 Varlıklar İle Kaynaklar Arasındaki İlişkiler:

III.9.3.1. Bağlı Değerlerle Bu Değerlerin Finansmanında Kullanılan Kaynakların İlişkileri

Bağlı Değerlerle Bu Değerlerin Finansmanında Kullanılan Kaynakların İlişkileri:

Bağlı Değerler x 100

Öz Kaynaklar

Bu rasyo özellikle sabit değerlerden oluşan bağlı değerlerin ne oranda özkaynaklara dayanılarak gerçekleştirildiğini belirtir. Sözkonusu oran 1984'de %33.3, 1985'de %50.6 ve 1986'da %51.1 iken, 1987'de özkaynakların tümünün; önceki dönem zarar, yedek akçelerde artış olmaması ve 1.115 milyon Lira birikmiş zarar yanında 1987 yılın da 91.771 milyon Lira dönem zararıyla kapanması sonucunda yitirilmesiyle bağlı değerlerin tümü yabancı kaynaklarla karşılanmıştır. Dolayısıyla;

Sabit Değerler (Net Değer) x 100

Öz Kaynaklar Yatırım Kredileri

rasyosuyla ilgili olarak, sabit değerlere tahsis edilen yabancı kaynakların 14.283 milyon Lirası yatırım kredisi, 100.552 milyon lirası da reeskont kredisi niteliğindedir. TMO'nun 1987 yılında yaptığı nakli yatırım harcaması konsolide tutarı 65.330 milyon Liranın ise, 14.283 milyon Lirası yatırım kredileri ile 51.047 milyon Lirası da işletme faaliyetleri için sağlanan reeskont kredileri ile karşılanmıştır.

Yatırımlar özkaynak ya da yatırım kredileri ile finanse edilmek yerine, işletme faaliyetleri için sağlanan yabancı kaynakla finanse edilmiştir. Dolayısıyla ikinci rasyo değeri %804 gibi yüksek bir değere ulaşmıştır.

Bağlı Değerler

Özkaynaklar

oranı 1988'de ise, TMO'nun özkaynaklardaki küçük bir artış.(86.017 milyon Lira) sonucunda bağlı değerlerin ancak %25.4'ünü karşılar duruma gelmiştir. Bağlı değerlerin %73.6'sı ile paraya çevrilebilir ve hazır değerlerin tümü yabancı kaynaklarla, büyük ölçüde yüksek faizlerle karşılanmış olup, bu durumun karlılık üzerindeki olumsuz etkisinin giderilmesi amacıyla yeterli özkaynağa dayalı bir mali yapıya kavuşturulması için ödenmemiş sermayenin ödenmesi ve hazineden alacakların tahsili yolundaki girişimlere etkinlik kazandırılması gerektiği ilgili yıllardaki faaliyet raporlarında belirtilmiştir.

Benzer koşulların sürmesiyle 1988'de %379.3 olan oran, 1989'da %400.1 ve 1990'da %411.6 olmuş; 1991 yılında ise, yeniden değerlendirme ve yeni yatırımlar nedeniyle, bağlı değerler önceki yıla göre %81.6 oranında artarken, özkaynakları %1185.5 oranında artmasıyla rasyo rakamı %52.6'ya düşmüş, bu düşüş özkaynaklardaki artış hızının yükselmesiyle sürerek oran 1992'de %21.3, 1993'de %30.3 ve 1994'de %42.5 olmuştur.

III.9.3.2. Paraya Çevrilebilir ve Hazır Değerlerle Bu Değerlerin Finansmanında Kullanılan Kaynakların İlişkileri;

$$\text{Disponibilite} = \frac{\text{Hazır Değerler} \times 100}{\text{Kısa Süreli Borçlar}}$$

Hazır değerlerle kısa süreli borçların hangi oranda karşılanabileceğini ifade eden disponibilite oranı, TMO'nun yıl içindeki hububat alımları dolayısıyla kullandığı banka kredilerindeki artışın, kısa süreli borçları yükseltmesinden önemli ölçüde etkilenmiştir. Bu

rasyonun genel olarak 1/1'e yaklaşan değerinde oluşması gerekmekte ise de, TMO'nun, ihtiyaç duyduğu finansmanı banka kredilerinden karşılayabildiği için oran düşük oluşabilmektedir. Alacakların zamanında tahsil edilememesi, stok maliyetlerinin yüksek ve nakde çevrilme sürecinin uzun olması, hazineden alacakları oluşturan görev zararlarının TMO'ya zamanında ödenmemesi gibi nedenlerle, kuruluşu yüksek faizle banka kredisi kullanmak zorunda bırakmakta, bu durum ise karlılığı olumsuz etkilemektedir.

Aynı nedenlerin etkisiyle;

$$\text{Genişletilmiş Likidite} = \frac{\text{Dönem Varlıklar} \times 100}{\text{Kısa Süreli Borçlar}}$$

rasyosu da önemli düşüşler göstermiştir.

Disponibilite oranı, 1984'de %4 iken 1985'de %2.9, 1986'da %0.6, 1987'de %1.6, 1988'de %1.7, 1989'da %1.9, 1990'da %0.17 olmuş; 1991 yılında girişimin sermayesi 500 milyardan 2.5 Trilyona çıkarılmış ve tümü de ödenmiş olmasına karşın, yabancı kaynakların etkisi sürdüğünden dolayı oran %0.80 olmuştur. İzleyen yıllarda sağlanan yükseliş yeterli olmaktan uzaktır.

Genişletilmiş likidite oranı da benzer bir gelişmeyle 1984'te %224.3 iken, 1985'te %104.5'e düşmüş, 1986 ile 1990 arasında ortalama %89 olarak süren sözkonusu oran, 1990 yılından itibaren, dönem varlıklar kısa süreli borçların tümünü karşılar duruma gelmiştir.

1992 yılında çıkarılan tahkim yasasının da olumlu etkileriyle oran %113.6'dan %220.1'e yükselmiş, ancak izleyen yıllarda düşüş tekrar başlamış, oran 1993'te %192.9 ve 1994'te %151 olarak gerçekleşmiştir.

III.10. TMO'nun Mali Sonuçları

III.10.1. Karlılık (Rantabilite)

III.10.1.1. Mali Karlılık

Bu gösterge;

$$\frac{\text{Dönem Karı} \times 100}{\text{Ödenmiş Sermaye}} \quad \text{ve} \quad \frac{\text{Dönem Karı} \times 100}{\text{Özkaynaklar}}$$

rasyolarıyla; ayrıca işletme faaliyetleri karı yönünden de;

İşletme Faaliyetleri Karı x 100

Özkaynaklar

rasyosuyla ifade edilebilir.

TMO'nun mali karlılık oranları genellikle düşük bir seyir izlemektedir. 1985 yılında ödenmiş sermayeye göre %40.7'den %52.1'e, özkaynaklara göre ise %27'den %36'ya yükselen karlılık oranları 1986 yılında sırasıyla %10.4 ve %7.1'e düşmüştür. 1987'de özkaynakların tümü yitirildiğinden ve dolayısıyla dönem zararla kapandığından hesaplama yapılamamıştır. Ancak 1988'de girişimin 50.000 Milyon Lira olan ödenmiş sermayesi 19.12.1988 tarihi itibarıyla 76.680 Milyon Lira'ya yükseltildiğinden, önceki yıl 53.833.514.951,61 Lira zararla kapanan işletme faaliyetleri bu yıl 67.531.805.092,60 Lira karla, yine geçen yıl 91.770.535.254,79 Lira zararla kapanan dönem sonucu bu yıl 26.498.866.563,93 Lira karla kapanmıştır. Dolayısıyla, ödenmiş sermayeye göre karlılık %52, özkaynaklara göre karlılık %44 olmuş ve %112 oranında da işletme faaliyeti karlılığı gerçekleşmiştir.

1989'da ödenmiş sermaye 85.121 Milyon Lira'ya yükseltilmekle birlikte, geçen yıl 67.532 Milyon Lira olan işletme faaliyetleri karının 1989'da 28.661 Milyon Lira'ya, 26.499 Milyon Lira olan dönem karının da 7.022 Milyon Lira'ya düşmesi nedeniyle ödenmiş sermayeye göre karlılık %8.8, özkaynaklara göre karlılık %5.1, işletme faaliyeti karlılığı da %20.1 olarak gerçekleşmiştir.

1990'da ise dönem karı ve işletme karının yeniden artış göstermesiyle oranlar yükselerek, ödenmiş sermayeye göre %51, özkaynaklara göre %19.5, özkaynaklara göre işletme faaliyet karı ise %198.65 olmuştur. 1991'de toplam sermayenin 2.5 Trilyon Lira'ya yükseltilmesi ve dönem içinde tümünün ödenmesine rağmen özkaynaklar yeterli düzeye çıkarılamamış, dönem 3.492 Milyon Lira zararla kapandığından hesaplama yapılamamıştır.

1992 yılı talikim yasaının ve sermaye artışının getirdiği mali rahatlama sonucunda 872.769 Milyon dönem karı ve 2.460.711 Milyon Lira işletme karı oluşarak, oranlar ödenmiş sermayeye göre %34.9, özkaynaklara göre %6.5, işletme karına göre ise %18.4 olmuş, 1993'de önemli değişiklik olmayan rasyo değerleri, 1994'de dönem karının 819.129 Milyon Lira'dan 529.181 Milyon Lira'ya; düşmesi sonucunda ilk iki oran önemli bir azalış göstermiş, sırasıyla %3.8 ve %2.7 olmuş, işletme faaliyet karı ile ilgili rasyo ise yükselerek %27.8'e ulaşmıştır. Son rasyodaki artışın nedeni işletme karının 2.120.825 Milyon Lira'dan 1994'de 5.447.867 Milyon Lira'ya çıkmasıdır.

III.10.1.2. İktisadi Karlılık (Ekonomik Rantabilite):

$$\{ \text{Dönem Karı} + (\text{Ödenen Faizler} - \text{Yatırım Maliyetine Verilen Faziz}) \} \times 100$$

$$\text{Kullanılan Sermaye} - \text{İşletmeye Açılmayan Yatırımlarda Kullanılan Kaynaklar}$$

rasyosuyla ifade edilen, sermayenin karlılığını gösterir oran, 1984-1994 arası dönemde en yüksek değerine %43 ile 1992 yılında ulaşmıştır. Karlılığın yüksek olduğu 1985'de %9.6'dan %18.5'e yükselen oran 1986'da %11.2'ye düşmüş; 1987'de %12 olan oran 1988'deki iyileşmeyle %31.9'a yükselmiş, verimliliğin ve karlılığın azaldığı 1989'da ise tekrar %22'ye düşmüştür.

Kullanılan sermayeye göre karlılık oranı ile iktisadi karlılık ilişkisine bakıldığında girişimin yabancı kaynaklara ödediği faiz nedeniyle kullanılan sermaye karlılığının azaldığı gözlenmektedir. Şöyleki, yabancı kaynak baskısının nizbeten azaldığı, alacakların tahsil edildiği ve sermayenin artırıldığı 1992 yılında girişimin iktisadi karlılığı %43 gibi yüksek bir orana ulaşmıştır.

III.10.2. Mali Sonucu İlgilendiren Etkenler

Girişimin yabancı kaynak ve faiz yükünü en dolaysız ve net bir biçimde ortaya koyan rasyo olan;

$$\text{Ödenen Faizler} \times 100$$

$$\text{Faize Tabi Yabancı Kaynaklar}$$

oranı, özellikle 1991'den itibaren çok belirgin ve hızlı bir artış göstermiştir. 1985 yılında %4.4'den %17.2'ye yükselen oran, 1990'a kadar ortalama %20 dolayısında seyretmiş, ancak 1991'de çok ani bir yükselişle %25.3'den %68.6'ya, 1992'de %86.3'e ulaşmıştır. 1993'de %43.4'e ve 1994'de ise %40.9'a düşmekle birlikte sözkonusu oranlar önemini korumaktadır. Oldukça yüksek bir finansal yükü ifade etmektedir.

Mali sonuçlarla ilgili bir diğer rasyo olan

$$\text{Net Satış Hasılatı} \times 100$$

$$\text{Kullanılan Sermaye}$$

oranı da incelenen dönem içinde genellikle düşüş eğilimi göstermektedir.

Kullanılan sermayenin her yüz lirası için ne kadar liralık net satış hasılatı sağlanmış bulunduğunu, diğer deyimle kullanılan sermayenin devir hızını gösteren bu oran, 1984'de %88.1 iken 1990'da %25.4'e kadar düşmüştür.

1984-1994 döneminde en yüksek değerine 1988'de %102.1 değerine ulaşan oran, 1989'da %76'ya, 1990'da %25.4'e düşmüştür. 1991'de 1990'a göre Sati Satış hasılatının %302.4 ve kullanılan sermayenin %113.8 artması kullanılan sermayenin devir hızı göstergesini 23.5 puan yükselterek değerini %49.5'e ulaşmasını sağlamıştır.

1992 yılında olumlu koşulların sonucunda oran %84.8'e kadar yükselmişken, 1993'de %33.4'e düşmüş, 1994'de ise %41.9 olarak gerçekleşmiştir.

Kaynaklar arası ilişkileri açıklayan mali yeterlilik (finansman) oranı 1995 yılında özkaynakların %80 artması, yabancı kaynakların %33 azalması nedeniyle %116, 1996 da ise %117 olarak;

Bağlı Değerler/ Toplam Varlıklar oranı 1995'de %22.6 ve 1996'da %29;

Paraya çevrilebilir ve hazır değerler/Toplam Varlıklar oranı 1995'de %77.4 ve 1996'de % 71

Bağlı Değerler /Paraya çevr.hazır değ oranı 1995'de %29.2 ve 1996'da %41;

Bağlı Değerler/Özkaynaklar oranı 1995'de %42 ve 1996'da %53.7;

Hazır Değerler/Kısa süreli borçlar = Disbonibilite oranı 1995'de %92.1 ve 1996'da %3.1;

Dönen varlıklar/Kısa süreli borçlar = Genişletilmiş Likidite oranı 1995'de %340.9 ve 1996'da %159.3;

Mali sonuçlar olarak Dönem Karı/Özkaynaklar oranı 1995'de %14.6 ve 1996'da %23;

İşletme Karı/Özkaynaklar oranı 1995'de %9.2, 1996'da %6.3;

Dönem karı+(ödenen faizler-yatırım mal.ver.faiz) x 100/Kaynaklar toplamı-İşletmeye açılmayan yatırımlarda kullanılan kaynaklar = Ekonomik Rantabilite oranı 1995'de %15.8 ve 1996'da %19.8;

Ödenen faizler/Faize tabi yabancı kaynaklar oranı 1995'de %12.7 iken 1996'da %43.6 ;

Safi satış hasılatı/Kullanılan kaynak-İşletmeye açılmayan yatırımlarda kullanılan kaynaklar oranı 1995'de %37.2 ve 1996'da %18;

Verimlilik oranları olarak;

Alım miktarı/Personel adedi oranı 1995'de 47, 1996'da ise 280;

Satış miktarı/Personel adedi oranı 1995'de 388 ve 1996'da 73;

Satış Tutarı/Maliyet Gideri = İktisadilik oranı 1995'de %127 ve 1996'da %158;

Kullanılan sermaye değişmelerinin karlılığa etkisini ele aldığımızda ;

Safi satış hasılatı/Kullanılan kaynaklar oranı 1995'de 0.36 ve 1996'da 0.17;

Safi satış hasılatı/Özkaynaklar oranı 1995'de .067 ve 1996'da 0.33;

Safi satış hasılatı/Dönen varlıklar oranı 1995'de 0.47 ve 1996'da 0.25;

Safi satış hasılatı/Net duran varlık oranı 1995'de 1.60 ve 1996'da 0.61;

Safi satış hasılatı/Mamul ve mahsul stokları oranı 1995'de 4.32 ve 1996'da 0.40;

Safi satış hasılatı/Alacaklar oranı 1995'de 0.77 ve 1996'da ise 0.72

olarak gerçekleştiği görülmektedir.

Tarım kesimiyle ilgili olarak üzerinde durulması gereken bir diğer etkinlik konusu da "tarımsal ürünler arasındaki nisbi fiyat dengelerinin kısa dönemler itibarıyla değişip değişmemesi değil, sözkonusu nisbi fiyat dengelerinin üretim kaynaklarının alternatif ürünler

arasındaki etkin dağılımını sağlayacak şekilde istikrarlı olup olmadığıdır.” (YAMAK.N-YAMAK.R, 1996, sy.54)

Bu konuda yapılan ve yukarıda anılan çalışma sonucuna göre; toplam 21 adet ikili nisbi fiyat ilişkisinin yaklaşık yarısında değişimlerin siyasi tercihlerinden, diğer yarısının ise ekonomik şartlardan kaynaklandığı şeklinde bulgular elde edilmiştir. Ayrıca pamuk dışındaki ürün fiyatlarının uzun dönemde buğday fiyatlarına endekslediği ve üretim yönünden ikame ürünler arasındaki nisbi dengelerin bozulmasının ana nedeninin siyasi tercihler olduğu belirtilmiştir.

III.11. TMO'nun Verimlilik Analizi

III.11.1. Verimlilik

TMO destekleme alımı yapan bir kuruluş olduğundan faaliyet hacmi, dışsal faktörlere, özellikle kendisine hükümetçe verilen görevin mahiyetine, faaliyet alanına giren ürünlerin üretim durumuna, üreticilere yapılan ödemelerin şekline, aynı sektörde faaliyette bulunan firmaların ekonomik beklentilerine göre değişmektedir.

Ofisin yıldan yıla değişen faaliyet hacmine karşılık, sabit sayılabilecek bir organizasyon ve personel yapısı bulunmaktadır. Dolayısıyla bu durum karşılaştırılabilir sağlıklı verimlilik oranları hesaplanmasına olanak vermemektedir. Alım, satış faaliyetlerinin yüksek olduğu yıllarda verimlilik de artmaktadır.

Kişi başına ortalama alım miktarını veren;

Alım Miktarı

Personel Sayısı

rasyosu ve ayrıca kişi başına ortalama satış miktarını veren;

Satış Miktarı

Personel Sayısı

rasyosu, faaliyet hacmiyle verimlilik arasındaki ilişkiyi belirtmek yönünden yararlı olabilir. Söz konusu oranlar, doğal olarak, alım veya satış miktarlarındaki ve personel sayısındaki değişmelere göre farklılıklar göstermiştir. Şöyle ki, 1985 yılında hemen hemen birbirine yakın düzeyde oluşan alım ve satış miktarları sonucunda, personel başına alım 426, personel başına satış ise 442 olarak gözükürken, 1986'da alım miktarının önemli ölçüde artması, satış miktarı ve personel sayısının da büyük oranda azalmasıyla değerler sırasıyla 699 ve 369 olarak gerçekleşmiştir. Alım miktarı 1986'daki değerden yüksek bir düzeyde oluşmuş olmasına karşın, personel sayısının 7233'den 7815'e çıkmasıyla 1987 yılı personel başına düşen alım faaliyet düzeyi 685 değeriyle, 1986'daki değerinden daha düşük bir noktada oluşmuştur.

1988'de personel sayısı 8003'e çıkmış, alım miktarı 4,056,981 tona gerilemiş, satış miktarı ise 6,406,158 tona çıkmıştır. Bu değerlerle orantılı olarak da verimlilik değerleri sırasıyla 507 ve 800 olmuştur. Personel sayısının 7747'ye düştüğü 1990 yılında, alım miktarının 8,525,291 tonla, incelenen dönem içindeki en yüksek değerine ulaşmasıyla alımla ilgili verimlilik oranı 1198 olmuştur. Satış rasyosu ise 1159 tonla, 1992'de en yüksek değerine ulaşmıştır.

Konya'da bulunan 300 ton/gün buğday kırma kapasiteli Horozlu Un Fabrikası'nın, verimlilik değerleri son yıllarda önemli düşüşler göstermiştir. Un üretim miktarının çalışma süresine oranı 1987'de 9.3'den 12.1'e yükselmişken, bu yıldan itibaren azalmaya başlayarak, 1988'de 11.3, 1989'da 11.2, 1990'da 8.7, 1991'de 7.3, 1992'de 7.8 olmuştur.

III.11.2. İktisadilik Rasyosu

TMO'da faaliyet hacminin artması verimliliği artırmakla birlikte satış fiyatlarının düşük tutulması halinde iktisadilik ve ona bağlı olarak rantabilite düşmektedir. Rantabiliteyi belirleyen en önemli faktör satış fiyatları olduğundan, satış fiyatlarının maliyetin üstünde tutulmasına çalışılmalıdır.

TMO'da maliyetler büyük bir hızla artmıştır. Bu artışın önemli iki nedeni bulunmaktadır. Bunlardan birincisi uzun yıllar destekleme alım fiyatlarının hükümet tarafından yükseltilmesi, diğeri de tüm faaliyetlerin yabancı kaynaklarla yürütmesi nedeniyle faiz giderlerinin hızla artmasıdır. Örneğin, T.C.Ziraat Bankası aracılığıyla kullanılan Merkez Bankası kredi faizi 1988'de %31'den %43'e yükseltilmiş ayrıca Libor+komisyonla alınan dış kredilerin özellikle kur farkı büyük artışlar göstermiştir. 1989'dan itibaren T.C.Merkez Bankası reeskont kredisi kullanma imkanı kaldırılmış olduğundan destekleme alımlarının da yabancı kaynaklarla yürütülmesi kaçınılmaz olmuştur.

Öte yandan giderlerde görülen hızlı artış maliyetlerin artmasına neden olan diğer bir faktörü oluşturmaktadır.

Bu sayılan nedenlerden faiz ve fiyat konusu TMO'nun boyutlarının dışında, hükümetlerin belirledikleri ekonomik politikalarla doğrudan ilgili olmaktadır.

Hızla artan özellikle tüketime yönelik giderlerin azaltılması ise TMO yöneticilerince önemle üzerinde durulması gereken bir konu olmaktadır. Aksi halde satış hasılatının maliyetleri karşılaması güçleşerek, zararların oluşması mümkündür.

TMO'nun satış tutarı/maliyet giderleri rasyosu, 1985'de 1.23 ve 1986'da 1.31 iken, 1987'de 0.93'e düşmüş; yani, faaliyet sonucu zarara dönüşmüştür. 1988'de tekrar karlı duruma geçilerek oran 1.05'e yükselmiş, 1989'da ise 1.02'ye düşmüştür. 1990'da tekrar 1.26'ya yükselmişse de 1991'de 1.21'e, 1992'de ise 1.14'e düşmüştür. Ardından artan rasyo değeri 1993'de 1.21'e, 1994'de ise 1.25'e yükselmiştir. Orandaki artışlar diğer deyimle kârlılık sübvansiyona dayalı buğday satışlarından sağlanmıştır.

III.11.3. Kullanılan Sermaye Değişmelerinin Kârlılığa Etkisi :

Kullanılan sermayenin devir hızı kullanılan kaynakların her yüz lirası için kaç liralık safi satış hasılatı elde edilmiş bulunduğunu gösterir.

Öz kaynakların devir hızı safi satış hasılatının öz kaynaklarla olan ilişkisinin derecesini belirtir. Dolayısıyla oranın yüksek olması öz kaynakların yetersiz olduğunu göstermektedir.

Safi satış hasılatının net duran varlıklar içindeki payını gösteren safi satış hasılatı/net duran varlık oranı net maddi duran varlıkların devir hızının göstergesi olup, hem maddi duran varlıkların kâr getirisinin hem de bağlı sermayenin kullanım düzeyinin yani kapasite kullanımının bir ifadesidir. Düşük oranlar eğer satışların düşme eğiliminden kaynaklanmıyorsa, boş kapasite sorununun; yüksek oranlar, kapasite kullanımındaki yüksek verimin göstergesi olabilir. Oran yorumlanırken dönem başı mamul ve yarı mamul stoklarının dikkate alınmasında yarar vardır.

Ayrıca kullanılan sermayenin devir hızı rasyosunda, oran yorumlanırken sermaye harcamalarındaki kısıntı nedeniyle yüksek çıkabilir. Böyle durumlarda yanılgıya düşmemek gerekir. Aksi taktirde aynı politikalar sürdürülürse uzun dönemde satışlarda düşme olasılığı güçlenebilir.

Net satış hasılatının alacaklara oranı alacakların devir hızını verir. Bu oranın yükselmesi, girişimin alacaklarına göre net satış hasılatının daha yüksek olduğunun bu anlamda etkin bir durum oluştuğunu ifade eder. Tersine ise alacaklar tutarının büyüdüğünü, girişimin tahsil edemediği alacakları dolayısıyla bünyesine kazandıramadığı bir potansiyel olduğunu, bu nedenle de hantal konumda bulunduğu anlamına da gelir.

Ayrıca net satış hasılatı/mamul ve mahsul stokları rasyosu, stokların devir hızı yönünden etkinlik düzeyini gösterir. Paydayı oluşturan stok maliyetlerinin düşmesi yada hasılate göre yavaş yükselmesi oranının artışı, dolayısıyla da karlılığın bulunduğu anlamına gelir. Stok maliyetlerinin hızla yükselmesi ise oranı küçültecek ve karlılığı azaltacaktır.

TMO'da stoklama temel fonksiyonlardan birini oluşturmaktadır. TMO Ana statüsünde bu işlev "gerekli stok tesisi ve muhafaza etmek suretiyle, bu ürünlerin piyasalarında istikrar sağlamak" şeklinde vurgulanmıştır.

TMO'da stok oluşumu tamamen üretim durumuna bağlıdır. TMO destekleme alımı yapan bir kuruluş olduğundan, kendisine getirilen tüm ürünü satın almak durumunda bulunmaktadır. Bu nedenle stoklar üretim durumuna göre önemli değişiklikler göstermektedir.

Örneğin, 1985 yılı sonunda 2,898 ton olan mercimek stokları 1986 yılı sonunda 29,545 tona, 1987 yılında özellikle yeşil mercimek alımındaki büyük artışa paralel olarak 371,555 ton gibi olağanüstü bir düzeye yükselmiş, 1988 yılında 210,554 tona düşmüştür.

Düşüş sağlanabilmesi için, özellikle yeşil mercimeğin dayanma süresinin kısalığı, tüketim alanının sınırlı oluşu nedeniyle bu stokların maliyetin altında satılarak eritilmesi düşünülmüş ve 1988-1989 Dönemi Bakliyat Ürünü Destekleme ve Satımı Hakkındaki 88/12970 sayılı kararda TMO dış piyasa koşullarına göre maliyet bedelinin altında ihracat yapmaya yetkili kılınmıştır. Sonuçta TMO'nun işletme faaliyetleri zararlı sonuçlanmıştır.

Benzer şekilde 1986 yılında 3,160,644 ton olan buğday stoku 1987'de 4,156,221 tona yükselmiş, 1988 yılında ise ihracatın artması sonucunda 2,109,080 tona, 15 Haziran 1989'da ise 130,000 tona düşmüştür.

Öte yandan ihtiyacın üzerinde stok oluşumu, stokların tamamen yabancı kaynaklarla sağlanması nedeniyle faiz giderlerini artırmakta, buna muhafaza giderlerinin de eklenmesi ile ortaya çıkan maliyet artışı, fiyatların maliyet artışı paralelinde artırılmayışı nedeniyle işletme faaliyetlerinin zararlı sonuçlanmasında önemli rol oynamaktadır.

Stok konusu bazı siloların yapımını kısmen finanse eden Dünya Bankası tarafından da ele alınmış ve kredi anlaşmasında stokların durumuna değinilmiş; mali durumun değerlendirilmesinde 1 milyon tonu aşmayan hububat stokunun dikkate alınması öngörülmüştür.

Ancak destekleme yapan bir kuruluş olarak TMO'nun, oluşturulan stokları istenilen düzeyde tutması mümkün olmamaktadır.

TMO'nun net satış hasılatı/stoklar oranı 1985'te 2.04 iken, 1986'da 0.74'e düşmüş, 1987'de 0.82'ye yükselmişse de alımlardaki artış nedeniyle stoklarda büyük artışlar olduğundan stok devir hızındaki artış yeterli olmamıştır. 1988'de alım miktarındaki düşüşün etkisiyle oran 1.93'e yükselmiştir. 1989 yılında 846,214 ton gibi çok düşük düzeyde gerçekleşen iç alımın, 3,269,186 ton dış alımla telafi edilmesiyle stok devir hızı, değerini az düşüşle korumuş ve 1.41 olmuştur.

Ancak 1990'a gelindiğinde, yapılan çok yüksek düzeydeki iç ve dış alımlarla birlikte (8,525,291 ton) oran tekrar büyük bir düşüş göstererek 0.35 olmuş, 1991'de alımın önceki yıla göre düşmesi ile 0.84'e kadar çıkmıştır. 1992'de ise alımın yarı yarıya düşmesi ve stokların iç ve dış satışlar yoluyla önemli ölçüde azaltılmasıyla rasyo sonucu, incelenen dönem içindeki en yüksek değerine, 2.88'e ulaşmıştır. 1993 yılında ise alımlardaki artış ve net satış hasılatındaki düşüş nedeniyle rasyo 1.02'ye düşmüştür. 1994'de olumlu gelişme göstererek 1.43 olmuştur.

TMO'nun etkinliği konusunda başvuracağımız bir diğer ölçüt iç alımın Türkiye hububat üretimine oranı olabilir. Söz konusu oran özellikle son yıllarda önemli düşüşler göstermiştir.

1985'de yaklaşık %10 olan oran değeri üretimdeki artışa da paralel olarak, 1986'da %16'ya, 1987'de ise %19'a yükselmiştir. Ancak üretimin 25,800,000 tondan 28,000,000 tona çıkmış olmasına karşın rasyo değeri 1988'de %13'e; 1989 yılı üretimi de 20,700,000 tona düşmekle birlikte rasyo %4 olmuştur. Üretim yaklaşık %30 düşerken, iç alım yaklaşık %75 oranında düşmüştür. Ardından 1990'da %23'e yükselmiş, 1991'de %21'e, 1992'de ise %13'e düşmüştür.

TMO'nun 1995 yılı faaliyetleri çok düşük bir düzeye inmiştir. 1995 yılında iç alımların toplam miktarı 221,188 ton, dış alım ise 72,906 ton olarak gerçekleşmiştir. Satışlar ise yurtiçi ticari mal satışı 1,776,713 ton, yurtdışına ticari mal satışı da 892,522 ton olmak üzere toplam 2,669,235 ton seviyesinde olmuştur.

221,188 ton olan iç alımın 40,681 tonu buğday, 74,306 tonu arpa, 2,150 tonu çavdar, 49,239 tonu mısır ve 54,812 tonu da çeltikten oluşmuştur.

TMO'nun bu kadar az ürün almasında hükümetin belirlediği buğday taban fiyatlarının, piyasada oluşan fiyattan düşük kalması ve alım karamamesini çok geç açıklaması etkili olmuştur. (1996 Yılı Programı 7.Beş Y.K.P.:186)

Oysa aynı dönemde dünyada buğday sıkıntısı olacağı, dolayısıyla fiyatların yükseleceği görülmekteydi. Bu durum tüccarın piyasaya hakim olmasına, sonraki dönemlerde büyük spekülasyon kazançları sağlamasına yol açmıştır. Gelişmeler doğal olarak ekmek fiyatlarının da hızla artmasına neden olmuştur.

Ayrıca Çin'in 3 milyon ton; Türkiye'nin 5 milyon ton taleple dünya piyasalarına girmesi, izleyen dönemlerde fiyatların yükselmesinde etkili olmuştur.

Düşük alım nedeniyle yabancı kaynakların %33.4 azalması, öz kaynak X 100/yabancı kaynak oranını %116'ya yükseltmiştir.

Bağlı değerlerin bir önceki yıla göre %78.5 artmasıyla, bağlı değerler/varlık toplamı rasyosu %22.6'ya çıkmıştır.

Paraya çevrilebilir ve hazır değerlerde %10.6 azalış nedeniyle paraya çevrilebilir ve hazır değerler toplamı/varlıkların toplamı oranı 9.9 puan azalarak %77.4'e düşmüştür.

Bağlı değerler/paraya çevrilebilir ve hazır değerler oranı, 1994 yılına göre paydanın %10.6 azalmasına karşılık, payın %78.6 oranında artması sonucu gösterge 14.6 puan yükselerek %29.2 olmuştur.

Bağlı değerlerle, bu değerlerin finansmanında kullanılan kaynakların ilişkilerine bakıldığında, bağlı değerler/öz kaynak oranının payın %78.5 ve paydanın %80.7 artması sonucunda 0.5 puan azalarak %42 değerinde gerçekleşmiş olduğu görülmektedir.

Paraya çevrilebilir ve hazır değerlerle, bu değerlerin finansmanında kullanılan kaynakların ilişkilerini gösteren disonibilite ve genişletilmiş likidite rasyolarında da önemli artışlar gözlenmektedir. Düşük düzeydeki alım faaliyetiyle ilgili olarak, kısa süreli borçların tutarının azalması ve hazır değerlerin de artması sonucunda disonibilite oranı %92.1'e, genişletilmiş likidite oranı ise %340.9'a yükselmiştir.

Mali sonuçlarla ilgili olarak, dönem kârı/öz kaynaklar rasyosunda artış, işletme kârı/öz kaynaklar rasyosunda ise azalış gözlenmektedir. Sırasıyla ilk oran %2.7'den %14.6'ya yükselmiş, ikinci oran ise %27.8'den %9.2'ye düşmüştür. Kullanılan sermayeye göre iktisadi karlılık ise %27.1'den 1995 yılında %15.8'e düşmüştür.

TMO 1995-1996 alım kampanya döneminde gerekli finansman ihtiyacının tümünü öz kaynaklarından karşılamıştır. Faize tabi yabancı kaynaklardan büyük bölümü Hazine'den İkra ve Devralma Anlaşmaları kapsamında sağlanan kredilerdir. T.C. Merkez Bankası borçların yıl içinde Hazine'den alacaklara mahsubu nedeniyle kısa vadeli kredi borcu azalmış, ödenen faiz/faize tabi yabancı kaynak oranı 1994 yılına göre 27.3 puan azalarak %12.7 değerinde gerçekleşmiştir.

1994 yılında %41.9 olan safi satış hasılatının kullanılan sermayeye oranı, 1995 yılında %37.2 olmuştur. Diğer anlatımla 1995 yılında kullanılan sermayenin her 100.-TL'si için 37.2 TL net satış hasılatı elde edilmiştir.

Verimlilik göstergelerinde, 1995 yılı alım düzeyinin düşüklüğüne bağlı olarak azalmalar gözlenmiştir. 1995 yılında kişi başına ortalama alım miktarı %87 oranında azalarak 367 tondan 47 tona; kişi başına satış miktarı ise %30 oranında azalarak 558 tondan 388 tona düşmüştür.

Satış tutarı/maliyet gideri oranıyla ifade edilen iktisadilik rasyosu 2 puanlık bir artış göstererek, 125'ten 127'ye yükselmiştir.

Kullanılan sermayenin karlılığına olan etkisi konusunda gözlemlenen rasyolardan kullanılan kaynakların ve net duran varlıkların devir hızlarında azalış; öz kaynakların, stokların ve alacakların devir hızlarında artış görülmüş; dönen varlıkların devir hızı ise aynı kalmıştır. Net satış hasılatının kullanılan kaynaklara oranı 0.36, öz kaynakların oranı 0.67, dönen varlıkların oranı 0.47, net duran varlıklara oranı 1.6, stoklara oranı 4.32, alacaklara oranı ise 0.77'dir. En yüksek düşüş net duran varlıklar devir hızında, en yüksek artış da alım faaliyetinin düşmesi nedeniyle stoklar devir hızında oluşmuştur.

SONUÇ

Son yıllarda mali kuruluşlar hariç, diğer KİT'lerin önemli bir kısmının, bir taraftan dönem faaliyetlerinin giderek artan zararlarla sonuçlanması nedeniyle işletme ve yatırım faaliyetlerini sağlıklı olarak yürütecek öz kaynağı sağlayamamaları sonucu söz konusu faaliyetlerini yüksek maliyetli yabancı kaynaklarla yürütmek zorunda kalmaları, diğer taraftan kaynakların önemli bir kısmının pazarlama sorunları ve destekleme alımları nedeniyle stoklarda ve alacaklarda bağlı kalması mali durumlarını olumsuz olarak etkilemiştir. Mevcut yapıları dolayısıyla ülkede uygulanan makro ekonomik politikalara (kur ve faiz politikaları, rekabeti önleyici sınırlamaların kaldırılması, ihracat ve ithalat rejimlerindeki liberalleşme, KİT faaliyetlerinin daraltılması v.b.) yeterince uyum sağlayamamaları da bu durumun oluşmasında etkili olmuştur.

KİT'lerin geneliyle ilgili bu saptamalar ticaret sektöründe faaliyet gösteren ve destekleme alımlarıyla hububat ve bakliyat piyasalarına, istikrarı sağlamak amacıyla müdahaleyle görevli kamu kuruluşu olan TMO için de geçerlidir. TMO makro ekonomik politika değişikliklerinden olumsuz olarak en fazla etkilenen kuruluşlardandır.

Destekleme alımlarının önemi sayısal düzeyinden değil, doğrudan varolmasından kaynaklanmaktadır. TMO'nun alıcı olarak varlığı, ürünlerin piyasa fiyatının üreticiyi koruyacak düzeyde kalmasını sağlamaktadır.

TMO'nun hububat piyasa payı etkin bir düzeyde değildir. Ancak yıllık %15-20 dolaylarında olan bu oran 1988'den sonra önemli düşüşler göstererek 1989'da %4, 1995'de %1 ve 1996'da %6 olarak gerçekleşmiştir. Piyasa payı alım karamamesinin geç açıklanması, dünya fiyatlarındaki yükseliş, ürün bedellerinin geç ödenmesi gibi nedenlerin etkisiyle düşmüştür. Bu durum ise özellikle ekmek fiyatlarına müdahale gücünü azaltmış, özel kesimin ve süpekülatörlerin hareket ve etki alanlarının genişlemesine yol açmıştır.

TMO'nun mali yapısı yüksek faizle alınan ve destekleme alımlarının finansmanında kullanılan krediler nedeniyle büyük ölçüde bozulmuş, finansman giderleri en yüksek gider bölümünü oluşturmuş, ödenen faiz/faize tabi yabancı kaynak oranı ve öz kaynak/yabancı kaynak oranı hızla yükselmiş, hazır değerlerin kısa süreli borçları karşılama (disponibilite) oranında da düşmeler gözlenmiştir.

Yasal düzenlemeler gereği en geç tahakkukunu izleyen yılda Hazinece TMO'ya ödenmesi gereken görev zararlarının uzun zaman aralıklarıyla ödenmesi ve görev zararı konuları kapsamının daraltılması da mali yapının durumunu olumsuz etkilemiştir.

TMO'nun mali yapısında oluşan söz konusu bozulmanın, kuruluşun kendi iç yetersizliklerinden çok, bir yandan makro ekonomik politikalardaki değişmeler gereği tümüyle serbest piyasa koşullarının etkilerine açılması, bir yandan da bu koşullar içinde piyasada fiyat ve gelir istikrarını sağlamak gibi sosyal yarar yanı ağır basan temel işlevini yerine getirmek zorunda kalmasından kaynaklandığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

ADAMAN, Fikret

1993 "The Effects of Ownership Structure on Efficiency-is there any Rationale for Privatization", Boğaziçi Journal, Review of Social Economic and Administrative Studies, Vol.7, No.1-2

AFETİNAN, A

1982 İzmir İktisat Kongresi 1923, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

AHARONI, Y

1981 State-Owned Enterprise an Agent Without Principal, L.P.Jones (der.), Public Enterprisein Less Developed Countries, Cambrige University Press, Cambridge.

1991 On Measuring the Success of Privatization, Ramamurti R, ve Rvermon (der.), Privatization and Control of State -Owned Enterprises, EDI Development Stadies, The World Bank .

AKAL, Zühal

1992 İmalatçı Kamu Kuruluşlarında İşletmelerarası Toplam Performans Verimlilik Karlılık ve Maliyet Karşılaştırmaları, Ankara: MPM Yayınları, No: 482.

AKALIN, Güneri

1986 Kamu Ekonomisi, Ankara: Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayını, No: 554.

1994 "Türkiye'de Özelleştirmenin Gereği ve Nedenleri", Özelleştirme Tartışmaları, A.POLATOĞLU(Ed.), İstanbul: Bağlam Yayınları, s.131-45.

AKALIN, M.Vural

1992 Kamu İktisadi Teşebbüslerinde Örgütsel Etkinlik ve Toprak Mahsulleri Ofisi Genel Müdürlüğü'nde Bir Uygulama, Ankara: Gazi Üniversitesi Master Tezi.

AKIN, M.Koray

1989 Dar Anlamda Özelleştirme, Türkiye ve Dünyadaki Uygulamaları Sorunları, Ankara: Gazi Üniversitesi Master Tezi.

AKTAN, C.Can

1992 Politik Yozlaşma ve Kleptokrasi 1980-1990 Türkiye Deneyimi, İstanbul: Afa Yayınları.

1993 "The Pravitization of State Economic Enterprises in Turkey", Boğaziçi Journal, Review of Social, Economic and Administrative Studies, Vol.7, No.1-2.

AKYÜZ, Yılmaz

1989 "1980'lerde Dünya Ekonomisi: Makroekonomi ve Bağımlılık Üzerine Bazı Dersler, T.BULUTAY(Der.), Sadun Aren'e Armağan İçinde, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları.

ARIKÖKOĞLU, Ziya

1981 "Tanımın Yapısı ve Yeniden Düzenlenmesi", Türkiye 2.İktisat Kongresi Tarım Komisyonu Tebliği, Ankara: DPT Yayın No: 1783, s.59.

AYYILDIZ, Tayyar

1983 Tarım Politikası, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Ziraat Fak.Yay.No: 286.

BARAY, A ve T.ERGUN

- 1990 1980 Sonrası Dönemde Türkiye'nin Tarımsal Yapısında Ortaya Çıkan Değişmeler, İstanbul: Friedrich Ebert Vakfı Yayınları.

BORATAV, K ve E.TÜRKCAN

- 1994 Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT'ler, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

BORATAV, Korkut

- 1985 "Görelî fiyatlar, Koruma-Müdahale Rantları ve Dağılımı", Bırakınız Yapsınlar Bırakınız Geçsinler Türkiye Ekonomisi 1980-1985 içinde, Ankara: Bilgi Yayınları.

- 1987 "Birikim Biçimleri ve Tarım", Onb.r.nc. Tez Kitap Dizisi, C: 7, s.84-106

- 1990 İktisat ve Siyaset Üzerine Aykırı Yazılar, İstanbul: BDS Yayınları.

BUĞRA, A

- 1993 "Özelleştirme Tartışmalarında Yeni Boyutlar", Görüş Dergisi, S.11

BULMUŞ, İsmail

- 1978 Tarımsal Fiyat Oluşumuna Devlet Müdahalesi, Ankara: A.İ.T.İ.A. Yayını, No.113

- 1994 Mikroiktisat, Ankara: Eğitim Yayınları.

CASLIN, Terry

- 1993 "Devlet ve Ekonomi", (Çev.Mensur Akgün), Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler, K.SAYBAŞILI(Ed.), İstanbul: Bağlam Yayınları.

CELASUN, Melih

- 1986 "Income Distrubution and Domestic Terms of Trade in Turkey 1978-1983", O.D.T.Ü.Gelişme Dergisi, Cilt: 13, S: 1-2.

ÇAĞLAR, Yücel

- 1989 Türkiye'de Devlet Orman İşletmeciliği ve Özelleştirme, Çevre ve Ormancılık Dergisi Yayınları.

ÇAKMAK, E ve O. ZALİM

- 1991 "Kamu ve Özel Teşebbüslerde Etkinlik Karşılaştırması: Türkiye Çimento Sanayi", I.Verimlilik Kongresi-Bildiriler-,Ankara: MPM Yayını, s.136-148.

- 1992a "Privatization and Comparative Efficiency of Public and Private Enterprise in Turkey: The Cement Industri, Annals of Public and Cooperative Economics", 63(2), s.271-84.

- 1992b "Türkiye'de Tarım Kesiminde Etkinlik", ODTÜ Gelişme Dergisi, C:19, S:3, s.305-17

- 1994 "Kamu Sektörü, Özelleştirme ve Etkinlik" A.POLATOĞLU(Ed.), Özelleştirme Tartışmaları, Ankara: Bağlam Yayınları, s.147-65.
- ÇOKGEZEN, M**
1995 "Türkiye Şeker Sanayinde Maliyet Yapısı-Etkinlik İlişkisi", M.Ü.İktisat Araştırmaları Dergisi, C.1, S.1
- DİNLER, Zeynel**
1993 Tarım Ekonomisi, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- DİVİTÇİOĞLU, Sencer**
1982 Mikroiktisat, Kırklareli: Ar Yayınları.
- DOĞAN, A. ve A. AYDIN**
1991 İmalatçı Kamu Kuruluşlarında Maliyet ve Verimlilik Karşılaştırmaları, Ankara: MPM Yayınları No: 453.
- DOĞAN, Yahya**
1993 KİT'ler ve Özelleştirme, İzmir: Fakülteler Kitabevi.
- DODGSON, John**
1993 "Özelleştirme", (Çev.Zeynep Bilgin), Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler, K.SAYBAŞILI(Ed.), İstanbul: Bağlam Yayınları
- ER, Şükrü**
1974 Özel Sektör Devletleştirme ve Sonuçları, Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- ERTUNÇ, K ve H.SÖĞÜT**
1981 Sulama Alanlarının Genişletilmesi Olanakları, Türkiye 2.Tarım Kongresi Tebl., Ankara: Tarım ve Orman Bakanlığı Yay.
- FARRELL, M.J**
1957 "The Measurement of Productive Efficiency", Journal of the Royal Statistical Society, A125, s.258-81.
- FINDIKÇIOĞLU, Gündüz**
1997 "Özelleştirme, Teşvikler, Etkinlik, İktisat Dergisi, S:363, s: 57-64.
- FORKER, O.D.**
"A Technique to Predict the Quantity of Wheat that Will be Purchased by TMO", Agricultural Price Policy in Turkey, Economic Staff Papers, AID.
- FRAGA, Giovanni D**
1993 "Productive Efficiency in Public and Private Firms", Journal of Public Economics, c.50,S-30.
- GIRAY, Adil**
1987 Kamu Girişimciliği ve Türk Kamu Girişimleri, Ankara: Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F.Maliye Bölümü Yay.
- HAWKINS, C.J. ve D.W.PEARCE**
1978 Yatırım Projelerinin Değerlendirilmesi, (Çev.A.Bora Ocakçıoğlu), İstanbul: Ak Yayınları.

CHEVELER, J

- 1983 "Koruyucu Müşfik Devlet Fikrinin Sonu", Dünya Ekonomisinde Bunalım, (Çev.Dündar Sağlam), İstanbul: Ar Yayınları, s.96-100,

KARATAŞ, C ve Z. ÖNİŞ

- 1994 **Dünyada Özelleştirme ve Türkiye**, TÜSES Yayınları.

KARLUK, S.Rıdvan

- 1994 **Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve Özelleştirme**, Ankara: Esbank Yayınları, No: 5

KAZGAN, Gülten

- 1981 "Tarım Ürünleri Destekleme Politikası: Amaçlar, Sorunlar ve Çözümler", Türkiye 2.İzmir İktisat Kongresi Tarım Kom. Tebl. , Ankara: DPT Yayınları.

- 1982 **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınları.

- 1993 **Tarım ve Gelişme**, İstanbul: Filiz Kitabevi.

KEPENEK, Yakup

- 1990 **Gelişimi, Sorunları ve Özelleştirilmeleriyle Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüsleri**, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

KEPENEK, Y ve N. YENTÜRK

- 1995 **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: Remzi Kitabevi.

KİP, Ergin

- 1988 "Türkiye'de Taban Fiyatları, Destekleme Alımları ve İç Ticaret Hadleri" Ş.PAMUK-Z.TOPRAK (Ed.), Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000), ANKARA: Yurt Yayınları , s.135-62.

KÖK, Recep

- 1990 **Endüstriyel Verimlilik ve Etkinlik: Bir Uygulama (Türkiye Şeker Endüstrisinde Karşılaştırmalı Verimlilik ve Etkinlik analizi)**, Erzurum Atatürk Üniversitesi Yayını.

- 1994 **Kamu İktisadi Teşebbüsleri Özelleştirme Modelleri ve Türkiye Üzerine Bir Uygulama** , Erzurum Atatürk Üniversitesi Yayınları, No: 748.

- 1995 **Ekonomi - Politik Popülizm, Özelleştirme ve KİT'ler**, İstanbul: Dergah Yayınları.

KURŞUN, Reşit

- 1981 "Tarımda Üretim ve Verimliliğin Artırılması, Ürün Çeşitlendirilmesi, Türkiye 2. İktisat Kongresi Tarım Kom. Tebl. İçinde, Ankara: DPT Yay, No: 1783.

MARTIN, Brendan

- 1995 **Özelleştirme: Kimin Çıkarına ?**, (Çev. Osman Ç.Deniztekin), İstanbul: Cep Yayınları.

NATH, S.K.

- 1981 **Refah ekonomisine Bir Bakış**, (Çev. Işıl Akbaygil) İstanbul: Ak Yayınları.

ÖCAL, Tezer

- 1981 **Genel Ekonomi**, Ankara: Doruk Yayınları.

ÖKÇÜN, Gündüz

- 1968 Türkiye İktisat Kongresi, 1923 Haberler Belgeler Yorumlar, Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları.

ÖNDER, İzzettin

- 1989 "Özelleştirmenin Dinamikleri ve Politikaları", İSO Dergisi, S: 284

- 1993 "The Privatization Controversy Reconsidered", Boğaziçi Journal Review of Social, Economic and Administrative Studies, Vol.7, No.1-2

ÖNDER, İ., O.TÜREL, N.EKİNCİ, C.SOMEL

- 1993 Türkiye'de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar, T.BERKSOY ve K.BORATAV(Ed.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

ÖNEY, Erden

- 1968 Verimlilik Kavramları ve Ölçülmesi, Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları.

ÖZEL, Mustafa

- 1991 Türkiye'de Özelleştirme Uygulamalarının Sermaye Piyasalarına Etkileri ve Bir Örnek Uygulama: TEKTAŞ, Ankara, Gazi Üniversitesi Master Tezi.

ÖZKAPLAN, Nurcan

- 1994 Sendikalar ve Ekonomik Etkileri (Türkiye Üzerine Bir Deneme), İstanbul: Kavram Yayınları.

ÖZMEN, Selahattin

- 1987 Türkiye'de ve Dünyada KİT'lerin Özelleştirilmesi, İstanbul: met/er Matbaası.

ÖZMEN, S ve M. AYSAN

- 1981 Türkiye'de ve Dünyada Kamu İktisadi Teşebbüsleri, İstanbul, Kardeşler Basımevi.

PEKİN, Tefik

- 1981 "Tarımda Destekleme Politikası", 2. İzmir İktisat Kongresi Tarım Kom. Tebl., DPT Yay., s: 265-87.

REES, R

- 1976 Public Enterprise Economics, Wiedenfeld and Nicolson, London (second edition 1984).

SAĞLAM, Dündar

- 1967 Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüsleri, Ankara: A.Ü.S.B.F. İşleme İktisadi ve Muhasebe Enst.Yay.No: 9

SAVAS, E.S

- 1994 Özelleştirme, Daha İyi Devlet Yönetiminin Anahtarı, (Çev.E.Yener) Ankara: MPM Yay. No: 517.

SAVAŞ, Vural

- 1987 Piyasa Ekonomisi ve Devlet, İstanbul: Beta Yayınları.

SORAL, Erdoğan

- 1973 "Tarım Ürünlerinde Fiyat Teşekkülü ve Devlet Müdahalesi", E.İ.T.İ.A. Dergisi 50.Yıl Özel Sayısı, s.146-76.

SOYAK, Alkan

- 1995 "Özelleştirme: Sorun Yalnızca Etkinlik mi?", Ankara:Ekonomik Yaklaşım, C.6, 18-19,S.127-37.

SÖNMEZ, Sinan

- 1986 "Piyasa Ekonomisi ve Devlet Müdahalesi", İş Bitiren Ekonomi, Liberalizm, Devlet Müdahalesi ve 24 Ocak İçinde, İstanbul:Bilsan Yayınları.
- 1991 "KİT'lerde Verimlilik Sorunu ve Özelleştirmenin Etkileri", I.Verimlilik Kongresi, Ankara: MPM Yayını, No: 454, s.568-81.,
- 1994 "Kriz Devlet Müdahalesi ve Özelleştirme", A.POLATOĞLU(Ed.), Özelleştirme Tartışmaları, Ankara:Bağlam Yayınları, s.37-57.

STIGLER, J. George

- 1959 The Theory of Price, New York: The Macmillan Company.

SULÇMEZ, Halit

- 1994 KİT'lerde Verimlilik ve Karlılık Analizi, Ankara: MPM Yay. No: 541.

TALAS, Cahit

- 1961 İçtimai İktisat, Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları No:118-100

TAYKUT, Reşat

- 1974 Kamu İktisadi Teşebbüsleri İşletmelerinde Maliyet ve Ekonomik Sorunlar Üzerine Açıklamalar, Ankara: DPT Yayını.

TUNA, Yusuf

- 1993 Tarımda Verimlilik Artışının Ekonomik Sonuçları:Türkiye İle İlgili Bir Değerlendirme, Ankara: MPM Yayını, No: 487.

TUNCER, Nihal

- 1988 "Türkiye'de Kesimler Arası Kaynak Akımları ve Nisbi Fiyatlar: 1980-1986", İktisat Dergisi, Sayı: 285-286, s.23

TÜRKEL, Süleyman

- 1981 Tarım Kesiminde İşgücü Sorunları ve Bazı Öneriler", Türkiye 2.İktisat Kongresi Tarım Kom.Tebl. İçinde, Ankara: DPT Yay. No.1783

TÜSİAD

- 1988 1980 Sonrası Ekonomide Kamu-Özel Sektör Dengesi, İstanbul.

VARLIER, Oktay

- 1978 Türkiye Tarımında Yapısal Değişme Teknoloji ve Toprak Bölüşümü, Ankara: DPT Yayını, No:1636.

WEBB, M.Gordon

- 1979 Kamu İktisadi Teşebbüsleri İçin Fiyatlandırma Politikaları, (Çev.lzzettin Önder).

YAMAK, Nebiye

- 1996 "Tarımsal Ürün Fiyatlarının Seyri Üzerine", Ekonomik Yaklaşım, C:7, S:22.

YAMAK, N ve R.YAMAK

- 1996 "Tarım Sektöründe Ürünlerarası Nisbi Fiyat İlişkileri", İşletme ve Finans, S:120, s.54-61

TMO KURULUŞ KANUNU**1975-1996 TMO FAALİYET RAPORLARI**

1994 KAMU İKTİSADİ TEŞEBBÜSLERİ GENEL RAPORU, T.C. Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu, (1996)

İSTATİSTİK GÖSTERGELER 1923-1992, DİE Yay. (1994)

TARIM İSTATİSTİKLERİ ÖZETİ, DİE Yay. (1995)

MERKEZ BANKASI YILLIK RAPORU (1995)

BEŞ YILLIK KALKINMA PLANLARI

YEDİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI Ö.İ.K. RAPORU (1995)

EKLER

TABLO 1.

TMD'NUN 1971-1996 ARASI FAALİYET BİLGİLERİ

YIL	İC ALIM (TON)	DIS ALIM (TON)	TOPLAM ALIM (TON)	İC SATIS (TON)	DIS SATIS (TON)	TOPL.SATIS (TON)
1971	2,199,030	703,837	2,902,867	1,219,386	—	1,219,386
1972	1,450,632	1,979	1,452,611	1,641,761	366,343	2,008,104
1976	3,595,412	27,712	3,623,124	1,871,186	293,000	2,164,186
1977	4,078,818	37,701	4,116,519	3,293,519	—	3,293,519
1978	3,233,350	49,879	3,283,229	3,059,270	2,191,386	5,250,656
1979	1,887,993	27,625	1,915,618	2,441,608	846,599	3,288,207
1980	2,411,261	11,776	2,423,037	1,909,170	581,080	2,490,250
1981	1,862,753	377,998	2,240,751	1,405,323	653,487	2,058,810
1982	3,727,086	598,175	4,325,261	1,954,543	818,706	2,773,249
1983	2,293,152	193,244	2,486,396	2,869,792	1,240,692	4,110,484
1984	2,110,188	1,617,405	3,727,593	2,855,042	504,578	3,359,620
1985	2,325,801	930,443	3,256,244	3,116,954	352,860	3,469,814
1986	4,057,730	998,165	5,055,895	2,649,291	21,495	2,670,786
1987	4,835,677	514,541	5,350,218	4,263,103	352,393	4,615,496
1988	3,667,011	389,970	4,056,981	4,100,636	2,305,522	6,406,158
1989	846,214	3,269,186	4,115,400	4,195,728	702,138	4,897,866
1990	6,262,783	2,262,508	8,525,291	2,210,700	91,320	2,302,020
1991	5,928,656	128,675	6,057,331	3,330,273	3,332,554	6,662,827
1992	3,518,610	120,050	3,638,660	4,269,188	4,745,006	9,014,194
1993	4,459,370	631,106	5,090,476	1,553,613	1,850,930	3,404,543
1994	2,486,451	184,409	2,670,860	2,255,588	1,837,791	4,093,379
1995	221,188	72,906	294,094	1,776,713	892,522	2,669,235
1996	1,552,223	390,405	1,942,628	267,386	132,202	399,588

TABLO 2.

TMO'NUN 1984-1996 ARASI ALIM BILGILERI

YILLAR	HUBUBAT VE BAKL. HUBUBAT VE BAKL.			
	IC ALIM MIKTARI (TON)	IC ALIM TUTARI (BIN TL)	MIKTAR INDEKSI (1984=100)	TUTAR INDEKSI (1984=100)
1984	2,110,188	97,783,100	100	100
1985	2,325,801	140,811,826	110	144
1986	4,057,730	324,238,339	192	332
1987	4,835,677	533,280,253	229	545
1988	3,668,149	614,056,178	174	628
1989	846,314	331,692,529	40	339
1990	6,262,783	3,092,146,000	297	3,162
1991	5,928,656	4,357,411,000	281	4,456
1992	3,519,502	4,051,931,000	167	4,144
1993	4,459,369	8,214,430,000	211	8,401
1994	2,486,457	7,890,282,000	118	8,069
1995	221,188	2,378,359,000	10	2,432
1996	1,552,223	29,114,541,000	74	29,775

TABLO 3.

TMO'NUN 1971-1996 ARASI TMO ETKİNLİK BİLGİLERİ

YIL	HUBUBAT	İÇ ALIM/ÜRETİM	
	ÜRETİMİ (TON)	İÇ ALIM (TON)	(%)
1971	18,805,000	2,199,030	12
1972	16,955,000	1,450,632	9
1976	23,850,000	3,595,412	15
1977	23,725,000	4,078,818	17
1978	23,740,000	3,233,350	14
1979	25,080,000	1,887,993	8
1980	23,920,000	2,411,261	10
1981	24,955,000	1,862,753	7
1982	26,020,000	3,727,086	14
1983	24,005,000	2,293,152	10
1984	25,876,000	2,110,188	8
1985	26,074,000	2,325,801	9
1986	28,950,000	4,057,730	14
1987	28,905,000	4,835,677	17
1988	30,556,000	3,667,011	12
1989	23,107,000	846,214	4
1990	29,910,000	6,262,783	21
1991	30,941,000	5,928,656	19
1992	28,895,000	3,518,610	12
1993	31,480,000	4,459,370	14
1994	26,775,000	2,486,451	9
1995	27,890,000	221,188	1
1996	24,500,000	1,552,223	6

TABLO 4. TMO'NUN 1971-1996 ARASI BUGDAY FAALİYET BİLGİLERİ

YIL	ÜRETİM (TON)	İC ALIM (TON)	DIS ALIM (TON)	TOPLAM ALIM (TON)	İC SATIS (TON)	DIS SATIS (TON)	TOPL.SATIS (TON)	ALIM/ ÜRET (%)
1960	8,450,000	389,689	389,487	779,176	854,965	28,564	883,529	5
1961	7,000,000	17,824	936,585	954,409	964,148	-	964,148	0
1962	8,450,000	487,329	1,047,654	1,534,983	1,133,469	-	1,133,469	6
1963	10,000,000	790,100	489,207	1,279,307	911,590	-	911,590	8
1964	8,300,000	373,024	103,532	476,556	784,641	-	784,641	4
1965	8,500,000	522,954	351,568	874,522	905,692	-	905,692	6
1966	9,600,000	792,644	288,945	1,081,589	918,224	-	918,224	8
1967	10,000,000	868,476	35,511	903,987	953,902	-	953,902	9
1968	9,520,000	504,628	14,770	519,398	985,724	-	985,724	5
1969	10,500,000	500,081	651,145	1,151,226	1,290,116	-	1,290,116	5
1970	10,000,000	807,226	841,092	1,648,318	1,146,473	9,135	1,155,608	8
1971	13,500,000	1,937,758	604,050	2,541,808	1,161,475	-	1,161,475	14
1972	12,200,000	1,397,659	-	1,397,659	1,169,856	311,641	1,481,497	11
1973	10,000,000	536,267	180,659	716,926	1,933,899	302,443	2,236,342	5
1974	11,000,000	794,270	1,050,469	1,844,739	1,629,229	-	1,629,229	7
1975	14,750,000	2,472,432	386,610	2,859,042	1,159,474	-	1,159,474	17
1976	16,500,000	3,127,689	9,829	3,137,518	1,364,487	3,000	1,367,487	19
1981	17,000,000	1,050,340	341,332	1,391,672	1,146,141	304,991	1,451,132	6
1982	17,500,000	2,522,643	527,153	3,049,796	1,600,576	343,347	1,943,923	14
1983	16,400,000	2,218,032	-	2,218,032	2,100,353	711,691	2,812,044	14
1984	17,200,000	1,923,068	854,937	2,778,005	2,282,903	296,241	2,579,144	11
1988	20,500,000	2,804,392	4,052	2,808,444	3,016,322	1,834,940	4,851,262	14
1989	16,200,000	572,429	2,310,207	2,882,636	2,917,512	507,041	3,424,553	4
1990	20,000,000	5,158,863	1,722,653	6,881,516	1,240,341	20,556	1,260,897	26
1991	20,400,000	4,434,905	52,406	4,487,311	2,648,957	2,329,082	4,978,039	22
1992	19,300,000	2,452,689	-	2,452,689	3,166,469	3,879,810	7,046,279	13
1993	21,000,000	2,670,747	600,181	3,270,928	1,086,573	1,588,491	2,675,064	13
1994	17,500,000	1,355,457	145,302	1,500,759	1,330,776	1,016,944	2,347,720	8
1995	18,000,000	40,681	72,906	113,587	1,197,514	219,173	1,416,687	0
1996	15,500,000	632,461	390,405	1,022,866	102,015	-	102,015	4

TABLO 5. TMO'NUN 1985-1996 ARASI MILLI GELIRE KATKISI (GELIR YOLUYLA)

YILLAR	(GSYIH)'YA KATKI (URETICI FIYATL) (MILYON TL)	(GSYIH)'YA KATKI (ALICI FIYATL) (MILYON TL)	İNDEKS (1985=100)
1985	66,818	-18,533	100
1986	95,996	14,796	144
1987	145,396	83,463	218
1988	444,590	283,411	665
1989	645,605	338,023	966
1990	1,978,710	1,595,397	2,961
1991	5,857,833	1,217,156	8,767
1992	10,796,913	-1,617,250	16,159
1993	5,900,995	-636,236	8,831
1994	25,917,547	14,382,026	38,788
1995	5,192,367	-6,441,023	7,771
1996	9,728,220	5,312,341	14,559

T.M.O İŞYERLERİNİN 1988-1994 YILLARI

*** YILSONU DEPO S T O K *** M İ K T A R L A R I

KİYE GENELİ

	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994
	====	====	====	====	====	====	====
İYAY :	2109.080	1555.849	7019.395	6468.376	1749.444	2604.000	1642.700
İYV :	542.637	186.972	1002.681	1178.552	392.945	1057.077	1162.359
İYDAR :	36.600	6.615	59.055	137.192	46.943	63.185	73.152
İYAF :	766	93	10.063	21.074	15.961	458	234
İYLR :	49.284	320.840	232.755	171.611	336.784	438.938	
İYİK :		23.737	52.377	276	13.062	10.847	
İYİNÇ :	1.023	38.241	23.178	3.668	3.867	6.498	279
İYİM.:	210.554	111.088	9.602	2.906	14.688	148.426	1.592
İYJT :	15.121	1.380	13.673	54.697	33.111	514	23

İYLAM : 2965.065 2244.815 8422.779 8038.352 2606.805 4329.943 2880.339

MİKTARLAR: TON_DUR

TABLO 7. TMO'NUN 1985-1994 ARASI NET SATIS HASILATLARI

YILLAR	NET SAT.HASILATI	
	NET SAT.HASIL. (MILYON)	SAB.TEMEL DEVRE İNDEKSI 1985=100
1985	302,337	100
1986	289,345	96
1987	548,516	181
1988	1,286,426	425
1989	1,899,000	628
1990	2,095,000	693
1991	8,430,000	2,788
1992	20,429,703	6,757
1993	12,232,000	4,046
1994	26,721,000	8,838

TABLO 8.

TÜRKİYE'DE 1973-1996 ARASI İKİ GİDER BİLGİLERİ

GİDERLER (BİN TL)	1973	1974	1977	1978	1979	1980	1988	1989	1992	1993	1994	1995	1996
PERSONEL	181,481	222,849	680,512	987,189	233,530	208,835	29,716,242	75,704,205	465,208,000	848,988,000	1,302,010,000	2,099,128,000	4,041,600,00
VERGİ RESİM HARC	5,518	5,004	12,770	11,403	283	994	1,504,657	1,197,426	150,967,000	169,524,000	476,507,000	373,688,000	189,558,00
DIS.SAGL.FAY.HZN.	†	†	†	†	†	†	†	†	460,674,000	303,217,000	556,861,000	673,766,000	1,168,955,00
MALİ GİDERL	35,594	53,930	192,944	189,380	21,137	22,439	355,480,006	534,388,356-	-	-	24,798,665,000	13,424,838,000	7,106,907,00
AMORT.XİRA ONAR.	35,658	39,402	127,446	155,700	4	-	4,373,699	22,747,504	62,257,000	115,899,000	206,169,000	504,714,000	786,105,00
KURUNHA GİD	7,141	8,121	31,226	40,309	4	-	-	-	-	-	-	-	-
TAŞİMA GİD	136,734	87,947	359,302	971,340	-	-	46,045,626	75,414,122	-	-	-	-	-
SUSYAL VE KÜLTÜREL	332	264	617	1,167	10	10	-	-	-	-	-	-	-
MALZEME	11,129	17,941	47,080	104,539	5,685	11,293	11,601,147	12,570,777	72,508,000	263,180,000	560,042,000	1,889,169,000	3,293,966,00
DİĞER GİB	5,516	6,096	13,052	21,028	6,754	17,966	5,017,657	4,423,676	9,305,382,000	4,355,443,000	102,270,000	194,162,000	623,399,00
T O P L A M	419,103	441,554	1,464,949	2,482,055	267,403	261,537	482,511,220	759,258,055	10,516,996,000	6,056,251,000	28,002,524,000	19,159,465,000	17,210,490,00

(†) İlgili yıllarda bilgi yer alınmamıştır.

TABLO 9.

TMO'NUN 1984-1996 ARASI ALIM FIYATLARI

YILLAR	BUGDAY	ARPA	CAVDAR	YULAF	CELTİK	MISIR	Y.MERCİM	K.MERC.	NOHUT
1984	46	45	46	44	115	55	-	60	185
1985	62	55	50	50	155	62	210	150	245
1986	78	66	60	61	195	76	280	200	300
1987	97	82	79	79	230	90	330	270	460
1988	174	134	139	139	500	180	440	390	950
1989	312	250	252	250	1,000	322	800	-	1,250
1990	500	400	400	400	1,300	460	1,225	-	1,750
1991	770	640	500	580	1,900	740	2,000	2,200	2,600
1992	1,200	1,020	900	900	3,500	1,140	3,100	3,500	3,100
1993	1,900	1,650	1,425	1,425	5,500	1,750	3,600	4,100	-
1994	3,600	2,700	2,520	2,520	-	2,880	-	-	-
1995	6,300	5,250	4,900	4,900	27,000	6,300	-	-	-
1996	16,200	14,400	13,500	13,500	48,000	17,100	-	-	-

TOPRAK MAHSULLERİ OFİSİ'NİN YILLAR İTİBARIYLA
HUBUBAT VE BAKLIYAT ALIM FİYASI (KRS./KG.)

İL	T A H İ L L A R						B A K L I Y A T		
	S E R İ N İ K L İ M			S I C A K İ K L İ M					
	BUĞDAY	ARPA	CAVDAR	YULAF	CELTİK	MISIR	Y.MER.	K.MER.	NOHUT
1938	5	-	-	-	-	-	-	-	-
1939	5	-	-	-	-	-	-	-	-
1940	9	6	6	4	-	7	-	-	-
1941	14	11	11	11.5	-	12	-	-	-
1942	20	15	15	16	-	16	-	-	-
1943	27	20	21	16	-	16	-	-	-
1944	27	19	20	19	-	16	-	-	-
1945	27	19	20	19	-	22	-	-	-
1946	22	15	16	13	-	19	-	-	-
1947	22	15	16	13	-	19	-	-	-
1948	22	16	18	15	-	19	-	-	-
1949	22	16	18	15	-	28	-	-	-
1950	22	16	18	15	-	20	-	-	-
1951	22	16	18	15	-	25	-	-	-
1952	30	19	21	19	-	20	-	-	-
1953	30	19	21	19	-	20	-	-	-
1954	30	22	25	22	-	25	-	-	-
1955	30	22	25	22	-	24	-	-	-
1956	30	22	25	22	-	24	-	-	-
1957	40	28	32	28	-	30	-	-	-
1958	40	28	32	28	-	30	-	-	-
1959	50	36	42	36	-	33	-	-	-
1960	50	36	42	36	-	33	-	-	-
1961	63	40	50	39	-	47	-	-	-
1962	73	43	57	40	-	56	-	-	-
1963	73	43	57	40	-	-	-	-	-
1964	73	43	57	40	-	-	-	-	-
1965	78	48	57	45	-	-	-	-	-
1966	78	50	57	47	-	-	-	-	-
1967	78	50	57	47	165	-	-	-	-
1968	78	55	57	52	175	-	-	-	-
1969	80	60	60	55	195	-	-	-	-
1970	85	65	65	60	225	92	-	-	-
1971	100	80	75	73	225	-	-	-	-
1972	100	80	75	73	250	-	-	-	-
1973	120	95	90	88	360	-	-	-	-
1974	205	165	158	154	490	-	-	-	-
1975	225-240	180	170	170	500	200	-	-	-
1976	250-265	190	180	180	550	240	-	-	-
1977	265-290	200	190	190	625	-	-	550	-
1978	300-330	270	250	200	1200	575	-	550	-
1979	490-500	480	470	460	2100	900	1600	900	2500
1980	1025	900	850	850	3500	1100	3600	2650	3000
1981	1875	1400	1300	1200	5400	1700	5300	4200	4400
1982	2300	1600	1550	1400	6500	2300	6000	5200	5300
1983	2900	2200	1800	1700	7000	2600	6500	-	-
1984	3100	2500	2100	2000	7100	2600	6500	-	-

86	7800	6600	6000	6100	19500	7600	28000	20000	24500
87	9700	8200	7900	7900	23000	9000	33000	27000	30000

88	17400	13400	13900	13900	50000	18000	44000	39000	46000
89	31200	25000	25200	25000	100000	32200	80000	-	95000
90	50000	40000	40000	40000	130000	46000	122500	-	125000
91	77000	64000	50000	58000	190000	74000	200000	220000	175000
92	120000	102000	90000	90000	350000	114000	310000	350000	260000
93	190000	165000	142500	142500	550000	175000	360000	410000	310000
94	360000	270000	252000	252000	-	288000	-	-	-
95	700000	525000	490000	490000					

T: 1-II.GRUP EKMEKLIK BUGDAY FIYATI ALINMISTIR.

2-1975-1979 YILLARINDAKI FIYATLARDAN:

-YUKSEK FIYATLAR ORTA,DOGU VE GUNEYDOGU ANADOLU'YA

-DUSUK FIYATLAR TRAKYA VE SAHIL BOLGELERINE AIT

3-UZUN DANE CELTIK FIYATI ALINMISTIR.

4-SARI MISIR FIYATI ALINMISTIR.

TABLO 10. TMO'NUN 1985-1996 YILLARI ARASI YABANCI KAYNAK BILGILERI

YIL	YABANCI KAYNAK (MILYON)	FAIZE TABI YAB.KAYN. (MILYON)	ODENEN FAIZ (MILYON)	OD.FAIZ/FAIZE TABI YAB KAYNSAB. (%)	FAIZ/F.T.YAB K TEM.D.IND. 1985=100
1985	284,700	227,259	39,150	17	100
1986	614,331	551,929	74,015	13	78
1987	1,140,600	1,104,729	222,987	20	117
1988	1,417,165	1,323,606	390,794	30	171
1989	2,788,261	2,696,566	564,023	21	121
1990	8,105,241	7,210,309	1,829,295	25	147
1991	14,507,237	8,232,962	5,645,638	69	398
1992	11,838,273	10,991,310	9,489,851	86	501
1993	23,465,861	10,275,126	4,457,678	43	252
1994	45,710,757	41,871,525	16,765,317	40	232
1995	30,455,389	39,089,790	4,993,453	13	74
1996	39,592,447	14,008,223	6,113,133	44	253

TABLO 12.

TMO'NUN 1985 - 1996 ARASINA ILISKIN VERIMLILIK GOSTERGELERI

R A S Y O L A R	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
VERIMLILIK												
ALIM MIKT./PERS.ADEDI	426	699	685	507	591	1198	764	468	669	367	47	280
SATIS MIKT./PERS.ADEDI	442	369	593	800	680	331	840	1159	436	558	388	73
HOROZLU UN FARR.	9.80	9.30	12.10	11.30	11.20	8.70	7.30	7.80				
(URET.MIKT./CAL.SURESI)												
IKTISADILIK	1.23	1.31	.93	1.05	1.02	1.26	1.21	1.14	1.21	1.25	1.27	1.58
(SATIS TUT/MALIYET GID)												
KULL.SERM.DEGISIKLIKLERI												
WIN KARLILIGA ETKISI:												
NET SAT.HAS./KULL.KAYNAKL	.85	.42	.48	1.02	.76	.26	.49	.85	.32	.41	0.36	0.17
NET SAT.HAS./OZ KAYNAKLAR	4.48	3.95	-	21.34	13.19	8.24	2.60	1.53	.83	1.36	0.67	0.33
NET SAT.HAS./DONEN VARL.	1.68	.60	.61	1.09	.81	.28	.53	.91	.36	.47	0.47	0.25
NET SAT.HAS./NET DUR.VARL	9.36	1.39	2.37	3.93	3.27	2.23	4.83	7.19	1.76	3.21	1.60	0.61
NET SAT.HAS./STOKLAR	2.04	.74	.82	1.93	1.41	.35	.84	2.88	1.02	1.43	4.32	0.40
NET SAT.HAS./ALACAKLAR	1.83	1.20	1.69	2.74	1.98	1.43	1.47	-	.59	.74	0.77	0.72

TABLO 14. TMO'NUN 1965-1996 ARASI GOREV ZARARI BILGILERI

YILLAR	GOREV ZARARI (BIN TL)
1965	-
1966	-
1967	50,994
1968	62,654
1969	-
1970	-
1971	182,427
1972	177,905
1973	132,081
1976	133,467
1977	333,025
1979	1,712,937
1980	177,316
1981	161,526
1982	90,012
1983	1,820,437
1984	2,132,383
1985	2,410,652
1986	25,777,711
1987	102,754,341
1988	143,332,011
1989	304,969,157
1990	777,225,674
1991	4,653,903,919
1992	12,830,083,637
1993	6,848,111,664
1994	10,583,166,000
1995	17,868,124,484
1996	8,810,413,280

TABLO 15.

TÜRKİYE'DE 1985-1995 ARASI HURUBAT ÜRETİMİ VE TMD ALIMI

YILLAR	BUGDAY ÜRETİMİ (TON)	ARPA ÜRETİMİ (TON)	T O P L A M (TON)	BUGDAY ALIMI (TON)	ARPA ALIMI (TON)	DİĞER ALIMLAR (TON)	İC ALIM (Z)	İC ALIM/ HUR.ÜRET. BUGDAY ÜRET. ARPA ÜRET. (Z)	BUGD.İC AL/ ARPA İC AL/ (Z)
1985	17,000,000	6,500,000	23,500,000	1,707,730	547,731	70,340	2,325,801	10	10
1986	19,000,000	7,000,000	26,000,000	2,966,548	790,972	300,210	4,057,730	16	16
1987	18,900,000	6,900,000	25,800,000	3,644,034	616,514	575,129	4,835,677	19	19
1988	20,500,000	7,500,000	28,000,000	2,804,392	713,875	148,744	3,667,011	13	14
1989	16,200,000	4,500,000	20,700,000	572,429	16,294	257,491	846,214	4	4
1990	20,000,000	7,300,000	27,300,000	5,158,863	814,426	289,494	6,262,783	23	26
1991	20,400,000	7,800,000	28,200,000	4,434,005	1,114,019	380,632	5,928,656	21	22
1992	19,300,000	6,900,000	26,200,000	2,451,951	569,274	497,385	3,518,610	13	13
1993	21,000,000	7,500,000	28,500,000	2,670,747	1,058,349	730,274	4,459,370	16	13
1994	17,500,000	7,000,000	24,500,000	1,355,463	1,099,943	31,045	2,486,451	10	8
1995	18,000,000	7,500,000	25,500,000	40,591	74,306	106,201	221,188	1	0

TABLO 16

TMO'NUN 1985-1996 ARASI YATIRIM BILGILERI

YILLAR	YENI PROJE TUTARI (BIN TL)	YATIRIMLARA AYRI- LAN ODENEK (BIN TL)	NAKIT ODEME (BIN TL)	İNDEKS 1985=100	GERCEKLESME (%)
1985	4,110,500	7,883,000	6,855,145	100	87
1986	3,205,000	18,767,000	7,888,626	115	42
1987	2,525,000	72,003,000	65,329,883	953	91
1988	18,028,000	134,254,000	187,236,000	2,731	139
1989	16,875,000	163,410,000	208,990,000	3,049	128
1990	216,215,000	200,000,000	294,518,000	4,296	147
1991	27,420,000	293,300,000	475,422,000	6,935	162
1992	1,000,000	424,000,000	411,433,000	6,002	97
1993	5,000,000	562,107,000	521,197,000	7,603	93
1994	32,500,000	711,000,000	369,093,000	5,384	52
1995	3,500,000	907,000,000	525,351,000	7,664	58
1996	172,720,000	1,568,000,000	1,063,263,000	15,510	68

TABLO 17. TMO'NUN 1976-1996 ARASI GELİR TABLOSU BİLGİLERİ

YILLAR	SATIŞ MALİYETİ (BİN TL)	SATIŞ HASILATI (BİN TL)	FARK (BİN TL)
1976	4,472,221	5,272,196	799,975
1977	8,482,173	9,745,493	1,263,320
1978	15,557,977	17,755,301	2,197,324
1979	11,421,189	12,458,726	1,037,537
1980	17,632,804	22,850,312	5,217,508
1981	27,736,472	38,123,551	10,387,079
1982	62,884,975	66,121,955	3,236,980
1983	116,982,243	117,306,081	323,838
1984	878,483	1,046,871	168,388
1985	237,261,690	302,337,494	65,075,804
1986	220,633,231	290,480,754	69,847,523
1987	563,068,051	524,517,018	-38,551,033
1988	1,129,218,084	1,136,464,617	7,246,533
1989	1,742,264,718	1,588,848,271	-153,416,447
1990	1,462,484,450	1,314,011,282	-148,473,168
1991	6,516,998,700	3,880,440,887	-2,636,557,813
1992	17,184,280,225	7,828,862,926	-9,355,417,299
1993	9,281,513,252	5,583,217,136	-3,698,296,116
1994	19,411,547,836	13,725,385,642	-5,686,162,194
1995	17,219,035,853	16,064,288,207	-1,154,747,646
1996	7,804,988,994	11,924,695,240	4,119,706,246

20 12 . T.M.O İŞYERLERİNİN 1988-1994 YILLARI
*** S E V K *** M İ K T A R L A R I

YE GENELİ

	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994
	=====	=====	=====	=====	=====	=====	=====
:	3521.781	2542.150	2930.288	4264.179	5118.516	1549.440	1757.919
:	385.592	366.630	345.439	1305.044	974.725	398.911	971.972
:	8.024	14.347	7.413	41.928	25.270	28.885	25.390
:		473	2.220	5.149	6.498	16.754	325
:	102.246	531.020	324.282	97.886	351.063	412.882	60.503
:	934	8.108	45.024	70.602	5.556	19.965	9.503
:	43.360	112.880	57.636	67.535	24.475	37.227	20.813
:	526.675	225.310	111.666	10.651	12.349	15.496	3.591
:	103.563	5.752	7.222	19.068	29.141	16.904	163
:	4692.175	3806.670	3831.190	5882.042	6547.593	2496.464	2850.179

MİKTARLAR: TON_DUR

YATIRIM ANA HESAP ENERJİ DEĞERİ:

PAGE 19.

İYE GENELİ

	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994
	====	====	====	====	====	====	====
Y :	3552.063	2548.930	2935.283	4254.294	5126.268	1552.995	1648.536
:	404.359	367.296	360.618	1299.690	969.003	394.667	903.257
R :	8.024	14.191	7.245	41.928	25.270	28.885	17.330
:		472	2.220	5.149	6.498	16.754	85
:	102.246	517.340	325.745	95.991	353.151	412.831	60.865
K :	1.602	8.104	44.980	70.680	5.556	19.965	8.793
Q :	43.360	110.263	57.156	67.891	24.442	37.234	20.320
M.:	527.131	218.511	111.828	10.638	12.284	15.448	3.504
:	105.802	5.771	7.248	19.068	29.141	16.906	157

M : 4744.587 3790.878 3852.323 5865.329 6551.613 2495.685 2662.847

MIKTARLAR: TON_DUR

20. T.M.O. CARİ VE REEL BUĞDAY FİYATLARININ 1981=100 BAZLI

(ESKİ ANA SEKTÖR AĞIRLIKLI) TOPTAN EŞYA FİYATLARI İLE KARŞILAŞTIRILMASI

YILLAR	CARİ FİYATLAR	CARİ FİYAT İNDEKSİ	REEL FİYATLAR	REEL FİYAT İNDEKSİ	TOPTAN EŞYA FİYAT İNDEKSİ
1981	18.75	100.0	18.75	100.0	100.0
1982	22.95	122.4	18.07	96.4	127.0
1983	28.98	154.6	17.49	93.3	165.7
1984	46.67	248.9	18.74	99.9	249.1
1985	62.45	333.1	17.50	93.3	356.8
1986	79.03	421.5	17.09	91.1	462.3
1987	96.76	516.1	15.85	84.5	610.4
1988	168.09	896.5	16.36	87.3	1027.3
1989	352.96	1882.5	20.26	108.1	1742.0
1990	503.37	2684.6	18.66	99.5	2698.2

21. T.M.O. CARİ VE REEL ARPA FİYATLARININ 1981=100 BAZLI

(ESKİ ANA SEKTÖR AĞIRLIKLI) TOPTAN EŞYA FİYATLARI İLE KARŞILAŞTIRILMASI

YILLAR	CARİ FİYATLAR	CARİ FİYAT İNDEKSİ	REEL FİYATLAR	REEL FİYAT İNDEKSİ	TOPTAN EŞYA FİYAT İNDEKSİ
1981	13.88	100.0	13.88	100.0	100.0
1982	15.58	112.2	12.27	88.4	127.0
1983	21.43	154.4	12.93	93.2	165.7
1984	42.73	307.9	17.15	123.6	249.1
1985	51.11	368.2	14.32	103.2	356.8
1986	62.98	453.7	13.62	98.1	462.3
1987	79.67	574.0	13.05	94.0	610.4
1988	139.56	1005.5	13.59	97.9	1027.3
1989	396.79	2858.7	22.78	164.1	1742.0
1990	388.85	2801.5	14.41	103.8	2698.2

22. T.M.O. CARİ VE REEL ÇAVDAR FİYATLARININ 1981=100 BAZLI

(ESKİ ANA SEKTÖR AĞIRLIKLI) TOPTAN EŞYA FİYATLARI İLE KARŞILAŞTIRILMASI

YILLAR	CARİ FİYATLAR	CARİ FİYAT İNDEKSİ	REEL FİYATLAR	REEL FİYAT İNDEKSİ	TOPTAN EŞYA FİYAT İNDEKSİ
1981	12.94	100.0	12.94	100.0	100.0
1982	15.43	119.2	12.15	93.9	127.0
1983	17.83	137.8	10.76	83.2	165.7
1984	43.61	337.0	17.51	135.3	249.1
1985	49.70	384.1	13.93	107.7	356.8
1986	62.10	479.9	13.43	103.8	462.3
1987	78.13	603.8	12.80	98.9	610.4
1988	146.00	1128.3	14.21	109.8	1027.3
1989	268.94	2078.4	15.44	119.3	1742.0
1990	416.40	3217.9	15.43	119.2	2698.2

Tablo 23.

T.M.O. CARİ VE REEL YULAF FİYATLARININ 1981=100 BAZLI

(ESKİ ANA SEKTÖR AĞIRLIKLI) TOPTAN EŞYA FİYATLARI İLE KARŞILAŞTIRILMASI

YILLAR	CARİ FİYATLAR	CARİ FİYAT İNDEKSİ	REEL FİYATLAR	REEL FİYAT İNDEKSİ	TOPTAN EŞYA FİYAT İNDEKSİ
1981	11.94	100.0	11.94	100.0	100.0
1982	13.94	116.8	10.98	92.0	127.0
1983	16.48	138.0	9.95	83.3	165.7
1984	39.99	334.9	16.05	134.4	249.1
1985	49.21	412.1	13.79	115.5	356.8
1986	62.59	524.2	13.54	113.4	462.3
1987	78.02	653.4	12.78	107.0	610.4
1988	140.45	1176.3	13.67	114.5	1027.3
1989	266.64	2233.2	15.31	128.2	1742.0
1990	417.34	3495.3	15.47	129.6	2698.2

TOPRAK MAHSULLERİ OFİSİ
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
Teşkilat Yapısı

